

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ВІДДІЛЕННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ
ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА НАН УКРАЇНИ

ВЕЛЕТ УКРАЇНСЬКОГО СЛОВА

18 ЖОВТНЯ 2019 РОКУ

ДО 200-ЛІТТЯ
ПАНТЕЛЕЙМОНА
КУЛІША

УДК 821.161.2.09Куліш:005.745](082)

Всеукраїнська науково-практична конференція
проведена відповідно до Постанови Верховної Ради України
від 19 червня 2018 р. № 2465-VIII та плану роботи
Національної академії педагогічних наук України

Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту педагогіки НАПН України
Протокол № 11 від 15 жовтня 2019 р.

Редакційна колегія:

С. О. Сисоєва, доктор педагогічних наук, професор — голова ред. кол.
О. М. Топузов, доктор педагогічних наук, професор — заст. голови ред. кол.
Н. П. Дічек, доктор педагогічних наук, професор;
Н. Б. Антонець, кандидат педагогічних наук, с. наук. с.;
К. Ю. Ладоня, відповідальний редактор

Велет українського слова (до 200-ліття Пантелеймона Куліша):
збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конфе-
ренції, 18 жовтня 2019 р., м. Київ/ за заг. ред. Дічек Н. П. — Київ:
Педагогічна думка, 2019. — 134 с.

ISBN 978-966-644-510-3

Збірник містить матеріали виступів учасників Всеукраїнської на-
уково-практичної конференції «Велет українського слова (до 200-ліття
Пантелеймона Куліша), що пройшла в НАПН України 18 жовтня 2019 р.

Матеріали присвячено вшануванню пам'яті видатного українського
громадського діяча, націєтворця Пантелеймона Куліша, висвітленню його
життєвого шляху, просвітницької діяльності, окресленню впливу його
ідей і творів на розвиток української гуманітарної думки й формування
національної свідомості українців, творення української мови і літератури,
шляхів використання його спадщини у роботі Нової української школи.

УДК 821.161.2.09Куліш:005.745](082)

**Матеріали подано в авторській редакції,
за достовірність фактів, цитат, посилань на джерела
та вживання назв документів, власних імен тощо
відповідають автори публікацій.**

© НАПН України, 2019
© Інститут педагогіки НАПН України, 2019
© Педагогічна думка, 2019

ISBN 978-966-644-510-3

Єдиний в тебе скорб - прапращурівське слово,
Заклав його Боян від кражи й чужождства:
Одно воно життя твого міцна основа,
Певніша над усі потуги і багатства.

Пантелеймон Куліш

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ:

- Життєвий шлях і просвітницька діяльність Панте-
леймона Куліша
- Вплив Пантелеймона Куліша на розвиток україн-
ської філософської думки
- Пантелеймон Куліш і формування національної
свідомості українського суспільства
- Роль Пантелеймона Куліша у творенні української
мови і літератури
- Сучасні тренди розвитку української мови

Мета конференції — вшанування пам'яті видатного
українського просвітника Пантелеймона Куліша, окрес-
лення шляхів використання його спадщини у роботі
Нової української школи

ЗМІСТ

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ І ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША.

Богданець-Білокаленко Наталія Дешифрація з народопроевітньої спадщини П.Куліша	10
Дічек Наталія Петрівна Штрих до портрета Пантелеймона Куліша-просвітника	12
Євтух Микола Борисович Освітньо-педагогічна діяльність Пантелеймона Куліша.....	18
Міхно Олександр Петрович Просвітницьке подвижництво Пантелеймона Куліша.....	23
Пономаренко Оксана Вікторівна Просвітницька діяльність Пантелеймона Куліша на перехресті історичних пошуків	27
Шевченко Світлана Миколаївна Творчий шлях Пантелеймона Олександровича Куліша	30

ВПЛИВ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ

Бойченко Михайло Іванович Пантелеймон Куліш як творець національної ідеї України	34
Гоголь Наталія Валеріївна Відображення філософських роздумів П. Куліша про майбутнє України у збірках «Досвітки» та «Хуторна поезія»	37
Зінченко Віктор Вікторович Національний контекст в інституційних процесах комплексної освітньої інтернаціоналізації та фактор філософії освіти.....	41
Корж Ганна Вікторівна, Семененко Анастасія Олександрівна Філософська педагогіка Пантелеймона Куліша: досвід дидактичної адаптації.....	48

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ І ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Антонець Наталія Борисівна «Сільська бібліотека» Пантелеймона Куліша в контексті громадсько-педагогічного руху другої половини XIX ст.	54
---	----

Гупан Нестор Миколайович

Висвітлення особистості Пантелеймона Куліша у шкільних підручниках з історії незалежної України..... 58

Зайченко Іван Васильович

П.О. Куліш – один з засновників прогресивної української загальної і педагогічної преси..... 61

Кравченко Оксана Олексіївна

Національно-патріотичне виховання студентської молоді крізь призму творчої спадщини Пантелеймона Куліша 66

Лебедь Віталій Миколайович

Ідеї самоідентифікації українців у творах П. Куліша і Г. Ващенко..... 70

Сірук Вікторія Григорівна

П. Куліш та І. Франко: діалоги, творчі перегуки 72

Цінько Світлана Василівна

Ідеї Пантелеймона Куліша у формуванні національної свідомості майбутніх учителів словесності 76

Янченко Тамара Василівна

Питання освіти та виховання дітей у спадщині П. Куліша: джерелознавчий аспект 79

РОЛЬ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША У ТВОРЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

Бондаренко Неллі Володимирівна

«Розхрестоматизований» Пантелеймон Куліш у контексті сучасності..... 84

Клейменова Тетяна В'ячеславівна

Інтерпретація теми нещасливого кохання в романтично-баладному оповіданні «Гордовита пара» П. Куліша..... 87

Мороз Тетяна Василівна

Пантелеймон Куліш – творець української літературної мови..... 90

Яценко Таміла Олексіївна

Творча спадщина Пантелеймона Куліша в шкільному курсі української літератури 93

СУЧАСНІ ТРЕНДИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Брижнік Віталій Миколайович

Мова як чинник освітнього процесу в університеті відповідно до філософії освіти Теодора Адорно..... 98

Возник Михайло Володимирович

Окремі аспекти розвитку української літературної мови 104

Голуб Ніна Борисівна Творча спадщина П. Куліша в контексті шкільної мовної освіт.	106
Горошкіна Олена Миколаївна Художнє слово Пантелеймона Куліша на уроках української мови.	110
Дурдас Алла Петрівна Освіта дорослих у Франції: ціннісні аспекти	112
Загородня Алла Анатоліївна Зміст і структура діяльності профільних класів старшої школи в контексті сучасних трендів розвитку освіти	116
Куліш Тетяна Іванівна Реформування мовної освіти молодших школярів в добу незалежності України	119
Сопова Дана Олегівна Особливості розвитку академічної чесності студентів в університетах Європи	123
Шевченко Світлана Миколаївна Особливості навчального процесу для дітей з порушеннями слуху в контексті сучасних трендів розвитку української мови (1991-2010)	125
Волковський Володимир Павлович Пантелеймон Куліш, Михайло Драгоманов та інтелектуальний контекст ХІХ століття.	129

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ І ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

Богданець-Білокаленко Наталія,

головний науковий співробітник
відділу навчання мов національних меншин
і зарубіжної літератури
Інституту педагогіки НАПН України,
доктор педагогічних наук

ДЕЩИЦЯ З НАРОДОПРОСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ П. КУЛІША

В українській культурі немає такої ділянки, до якої б не доторкнувся Пантелеймон Куліш: література, мовознавство, педагогічна, громадська, видавнича, перекладацька діяльність. До речі, Куліш працював над перекладом Біблії, що було вагомим для національної культури і духовності. Борис Грінченко першим почав критично досліджувати спадщину П. Куліша, написавши статтю «До історії Кулішевих «Досвіток»» [2] та ретельно аналізуючи його поетичний і прозовий ужиток.

У передмові до опублікованих 19-ти Кулішевих листів Грінченко зазначав: «На прохання написати свою автобіографію відповів колись П. Куліш, що нехай земляки збережуть його листи, то се й буде тая автобіографія. І справді, П. Кулішеві листи дають дуже багато матеріалу для його життєпису, а разом і задля історії нашого літературного руху за весь час Кулішевої діяльності» [1]. Значний інтерес для сучасної науки становить видане 2005 року повне зібрання творів П.Куліша та епістолярій (упорядкування і коментарі О.Федорука).

Як зазначає літературознавець В. Яременко, «Куліш не піднявся до Тичининого поклику «Товариство, яке мені діло, чи я перший поет, чи останній». Кулішеве славолюбство вимагало бути першим, але дієзи в ключі він таки ставив [3]. Слід відзначити Кулішеве наполегливе працелюбство. Зокрема, у листі до Б.Грінченка дослідник фольклору Ф.Вовк зауважував, що «була у Куліша більш фізична [вада] ніж розумова:

він був чоловік дуже впертий, міг дуже багато працювати, але до праці його штовхала не вища ідея, а тільки ненаситне хотіння бути вище других. Звідси й усе! Бувши чоловіком досить освіченим, Куліш зовсім не був настоящим вченим, хапавсь і за славистику, і за етнографію, і за історію — і ні в чому не зробив нічого викінченого, такого, щоб мало ціну само по собі. Він був не боець, як Ви кажете, а просто задирка, та й то не з самих сміливих» [3].

Помітне місце у спадщині Куліша займає народопроевітня сторінка його діяльності. У 50-х роках національно свідомі громадські діячі, розуміючи важливість просвіти простого народу, пишуть букварі. Так, наприкінці 50-х років з'являється низка букварів для недільних шкіл. Зокрема 1857 року з'явився буквар Пантелеймона Куліша «Грамаатка» (так на той час називали буквар), 1860 року вийшла «Українська абетка» Миколи Гатцука (опублікована в Москві). 1861 року в Петербурзі — «Букварь южнорусскій» Тараса Шевченка. «Грамаатка» Куліша опублікована у С.-Петербурзі, досить великого обсягу — 149 сторінок, до речі, у приватному видавництві самого П. Куліша. У букварі він спробував наблизити українське письмо до фонетичного. Вперше запропонував абетку, що найповніше подавала фонетичні особливості українського мовлення і згодом стала загальноукраїнською нормою. До просвітніх видань для народу належить історія України, надрукована в дитячому журналі «Звездочка» та 39 народопроевітніх книжечок, виданих у «Сільській бібліотеці».

Література

1. Грінченко Б. Листи П.О. Куліша. Інститут рукопису НБІВ, Ф. І. — од. зб. 32462
2. Грінченко Б. До історії Кулішевих «Досвіток». http://shron2.chtyvo.org.ua/Hrinchenko/Do_istorii_Kulishevych_Dosvitok.pdf
3. Яременко В. Борис Грінченко в обороні спадщини Пантелеймона Куліша. Слово Просвіти. 7 березня 2019. <http://slovoprosvity.org/2019/03/07/borys-hrinchenko-v-oboroni-spadschyny-pantelejmona-kulisha/>

Дічек Наталія Петрівна,

завідувач відділу історії та філософії освіти

Інституту педагогіки НАПН України,

доктор педагогічних наук, професор

ШТРИХ ДО ПОРТРЕТА ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША-ПРОСВІТНИКА

Велич постаті Пантелеймона Куліша — письменника, поета, етнографа, фольклориста, філософа, громадського і просвітнього діяча, оригінального історика-аматора, літературознавця, перекладача — у національно-культурному житті України визначити доволі легко, адже в багатьох аспектах розвитку національної культури XIX ст. він став або першим або найкращим з-поміж інших. Так завдяки провіденційному усвідомленню необхідності для здобуття українцями державності здійснення мовно-культурного повороту в їхніх умах він став першим глашатаєм національної ідеї як невтомної боротьби у просторі культури. Вже в 1840-х роках П.Куліш поставив питання зв'язку рідної мови й національного менталітету, яке в подальшому блискуче розробив його сучасник О.Потебня; написав перший історичний роман літературною українською мовою («Чорна рада», 1857); створив варіант українського правопису, що поширився з назвою «кулішівка»; став фундатором перекладу українською мовою Святого Письма.

Для П.Куліша українська мова, чия історія «сягає в старовину глибше нашої літописної пам'яті» [6, с.92], була уособленням духовного життя нації, рушієм розвитку національної свідомості й національного самовияву, джерелом підтримання духу народу в боротьбі за незалежність і власну державу. Тому й сприяв він усіма можливими засобами її відродженню й розвитку, культурно-освітньому усаденню, опануванню нею різних сфер суспільного життя (не лише мовленнєвої, літературної, а й наукової, юридичної тощо). Велич культурницьких ідей П.Куліша полягає в тому, що боротьбу за вирішення українського питання він пов'язав з

розвитком національної літератури й освіти, поширенням серед усіх верств українців творів рідною мовою, поверненням історичної пам'яті. І навіть нині, у незалежній Українській державі, ці ідеї залишаються актуальними й потребують постійної невсипної уваги, бо в житті сучасного українського суспільства досі не розв'язано проблеми, на актуальності яких провісницьки наголошував П.Куліш.

І хоча сам про себе віршованими рядками П.Куліш писав: «Я не поет і не історик, ні! Я піонер з сокирою важкою терен колючий в рідній стороні вирубую трудящою рукою», та в оцінках не менш визначних діячів української культури він постає «найкращим знатоком малоросійської мови, найкращим стилістом малоруським» (Б.Грінченко, 1899), «піонером культури на Україні» (М.Зеров, 1929), «гуртівником нації на ґрунті культури» (М.Грушевський, 1925).

Сучасні дослідники спадщини П.Куліша, представники окремого напрямку українського гуманітарного знання — кулішезнавства [10] — характеризують його як «великого класика української літератури (Ю.Бойко-Блохін, 1997), рушія і засновника новітньої української інтелектуальної, критичної думки (Г.Грабович, 2017), світоча української нації (В.Шендеровський, 2000).

Переходячи власне до предмету дослідження, зауважимо, що, по-перше, довге вступне слово спричинене необхідністю показати унікальність постаті П.Куліша в історії культури України і XIX, і XX, і XXI ст. й цим відтінити «незвичайні інтелектуальні повороти його думки» (О.Ясь). По-друге, загострити увагу на дивовижній багатогранності іпостасей діяча, а також притаманному здоровому глуздові як ознаці «хутірського філософа». Отже, йтиметься про педагогічні ідеї П.Куліша, які хоча й не часто згадуються гуманітаріями-кулішезнавцями, а проте варті бути врахованими й поцінованими як складник скарбів його спадщини, до того ж пов'язаний з ідеєю формування молодих поколінь українців.

Доречно наголосити, що серед українських дослідників педагогічних поглядів П.Куліша в першу чергу слід виокре-

мити О.Кравченко (нині — вже доктора педагогічних наук), яка в дисертації не лише ґрунтовно дослідила педагогічну та науково-просвітницьку діяльність П.Куліша (автор мала честь офіційно опонувати їй у 2009 р.), а й підготувала до публікації вибрані твори діяча, пов'язані з питаннями освіти (2008). Внеском О.Кравченко в педагогічне кулішезнавство стала також укладена нею збірка першоджерел (2015), що презентують серію перших дешевих україномовних «книжок спеціально для народного читання» під спільною назвою «Сільська бібліотека». Ці книжечки на думку видатного літературознавця С.Єфремова були «перша взагалі спроба цілком популярної книги, спроба, що на довго й по тому визначила була у нас тип народної книжки, так званих «метеликів» [2, с.8]. Автором ідеї їх видання в другій половині XIX ст. був П.Куліш і знову ж таки із прикметником «перший».

Серед імен інших сучасних дослідників освітньо-педагогічного доробку П.Куліша назвемо такі: М.Веркалець (окреслення ключових аспектів педагогічної спадщини (1989), М.Недюха (аналіз педагогічних поглядів (2015), С.Ковпик (про принципи виховання, (2003), Т.Дзюба (порівняльний аналіз букваря П.Беровича і «Граматики» П.Куліша (2016), Н.Кузьменко (історіографія досліджень педагогічної спадщини П.Куліша (2017), О.Тюнник (аналіз виховних поглядів (2017).

Проте, керуючись настановою геніального вченого В.Вернадського, що «історія науки повинна критично складатися кожним поколінням учених й не тільки тому, що змінюються наші знання про минуле, відкриваються нові прийоми його відображення. Ні! Необхідно знову науково переробляти історію наук, знову заглиблюватися у минуле, бо завдяки розвитку сучасного знання у минулому набуває значення одне і втрачається інше. Кожне покоління науковців знаходить в історії науки відображення наукових течій свого часу» [1, с.55], вважаємо за можливе висловити власне розуміння поглядів П.Куліша на виховання, описаних ним у двох невеличких, але педагогічно емких есе («про невміння виховувати дітей можна написати цілу книжку, та розумній голові досить два

слова» — зауважував сам П.Куліш [7, с.48]) — «Виховання дітей» (1868) й «Виховання дітей за підмогою школи» (1869).

Спершу акцентуємо на вживанні діячем слова «виховання» дітей у звичному для нас розумінні «виховання», отже, за П.Кулішем воно асоційоване з коханням-любов'ю, тобто батьківська наука має ґрунтуватися саме на таких почуттях до дитини. Глибина розуміння виховного процесу відображається в тому, що автор розпочинає свої міркування з моменту сповивання немовляти, до чого він ставиться негативно, як до неприродної дії щодо дитини, а він — прихильник руссоїзму, природовідповідності у вихованні. Так само П.Куліш висловлюється й про надмірне заколихування дитини й постійне її годування, у той час як це слід робити в певні години. Аби так чинити, пише діяч, батькам слід уважно спостерігати поведінку дитини — «змусити себе до поряднього пильнування свого обов'язку», в інакшому випадку «псуємо самі собі життя тихе, а разом з тим псуємо честиву природу дітську» [7, с.48]. Водночас, оскільки стаття написана українською мовою, вочевидь її адресовано широким колам населення, то не зайвою в сенсі поширення елементарних знань з гігієни побуту була й заувага автора про необхідність дбати «щобь коло неї [дитини — прим.] було щогодини чисто» [7, с.48].

Як досвідчений вихователь, П.Куліш доводить читачам, що у вихованні дрібниць немає і починати виховувати треба змалечку. З дитини, якій батьки давали мучити горобчика, може стати мучитель «своїхъ слабосильних братівъ», а самим батькам, підказує він, слід подумати «про свою шкуру, бо добретця пещений коханець до батьківської шкури свого часу однимъ або другим робомъ, і буде самъ батько колись горобчиком на ниточці у свого безчутивного синка» [7, с.49]

Вчитування в тексти есе викликають подив від того, що висловлені в них понад 150 років тому поради й настанови батькам зовсім не втратили напучувального сенсу й звучать цілком сучасно. Справді, хіба не є доцільним таке звернення П.Куліша до батьків: «Не скверни їхъ [дітей —

прим.] ока и уха діломъ и словомъ ледачимъ. Нехай діти звикнуть бачити въ тобі не одну силу, а також правду и благодать. Хата мусить бути первою школою и первою церквою чоловікові» [7, с.49], або його порада не робити «дитину своїм тираном» [7, с.48] у контексті нерозумного потурання всім її забаганкам.

П.Куліш мудро наполягає на необхідності формувати в дітей повагу до батьків («хатня релігія»), не дозволяти навіть маленькій дитини зневажливі вчинки щодо рідних, як то скубнути батька за чуба або збити з матері очіпок. «Ся мала річ робить велику шкоду, бо дитина не визнає зъ малку первої своєї святині, а потім уже тільки боїтця батька чи матері, а въ душі не шанує. На всю жизнь рвется через се та нитка честивості, що зв'язувала бь молодих ізъ страшими» — резюмує П.Куліш [7, с.49]. Але він застерігає від того, щоб виховувати дітей «бійкою та лайкою, якъ уже підростуть», бо цим робляться лише «нижчі раби». А ті, хто хочуть діждати собі від дітей втіхи, пише він, мусять вчити їх хатньої релігії змалечку, коли вони ще немовлята, і «не одними словами, а такожъ і самимъ діломъ» [7, с.49]. Водночас П.Куліш зауважує про необхідність взаємної поваги між рідними, бо якщо батьки хочуть бути святинею в очах своїх дітей, то нехай і діти будуть святинею для них. Тут слід додати, що в творі «Хутірська філософія і віддалена од світу поезія» (1979) П.Куліш йде ще далі у своїх роздумах про виховання і стверджує: «Наше почуття до дитячого віку взагалі має називатися — повага» [9, с.149].

Продовжуючи міркування про «виховання дітей» вже засобами школи в наступному есе, П.Куліш головню критикує педагогічні звичаї тогочасної школи, що була чужою, недоброю до дитини. Тому дитина, пише він, вчителя «тільки боїця, а розуму його не бачить, бо самого его не любить» [8, с.112]. У міркуваннях П.Куліша про шкільне життя відчувається віддуння власних дитячих вражень і вражень від вчителювання. Розкриваючи мету і призначення шкільної науки, П.Куліш доводить верховенство життя людини й допоміжну

роль освіти у його «найкращому порядкуванні в семи и господі» [там само, с.112]. Водночас обґрунтовує необхідність навчання в школі, висловлюючись у сучасних термінах, для соціалізації дитини.

Характеризуючи постать і призначення вчителя, П.Куліш пише: «Учитель мусить бути учням за батька серед шкільної семі и за матір серед шкільної малечі» [8, с.113], обстоює думку про особливу роль для шкільної справи «вчителів початкових», бо «не гімназія и університет мусять бути головними ступенями до того, щоб кохана дитина ваша стала чоловіком достотнім, а перш усього — рідна хата, потім початкова школа» [8, с.113]. На доказ своєї правоти П.Куліш наводить відомий йому досвід організації початкової освіти в Американських штатах. Він усвідомлює нереальність домогтися такого рівня в тогочасних українських умовах, проте вважає за потрібне збуджувати хоча б розуміння потреби змін у майбутньому, «щоб хоч на грядущі роки зрозумів дехто, як воно в нас есть, а як повинно бути. Саме вже розуміння — ступінь угору» [8, с.113].

У цих рядках не лише глибина проникнення П.Куліша в освітні проблеми, а й визнання своєї ролі провісника національного поступу. І навіть якщо згадати слова Г.Житецького про «безмежну самовпевненість та безмірне самолюбство» [3, с.40] П.Куліша, що зазначали й інші його сучасники, то, дивлячись з позицій нашого часу й усвідомлюючи велич його особи ренесансного масштабу, можна казати, що він мав на це повне право.

Література

1. Вернадский В.І. *Очерки и речи*. Вып.2. Ч.ІІ. М., 1922.
2. Єфремов С. *В тісних рамках. Українська книжка в 1718-1916 рр.* К., 1926.
3. Житецький І. Куліш і Костомаров (недруковане листування 1860-70 рр.). *Україна*. 1927. Кн.1/2.
4. Зеров М. *Від Куліша до Винниченка*. Нариси з новітнього українського письменства. 1929. URL: <http://sites.utoronto.ca/elul/history/Zerov/Zerov-Vid-Kulisha.pdf>

5. Кравченко О.О. *Педагогічна та науково-просвітницька діяльність Пантелеймона Куліша (1819-1897)*. Дис. ... канд. пед. наук. Ін-т педагогіки АПН України. Умань, 2009.
6. Куліш П. Дві мові, книжня і народня. *Науково-педагогічна спадщина Пантелеймона Куліша*. Упор. О.О.Кравченко. Умань, 2008. С.91-102.
7. Куліш П. Виховання дітей. *Маловідомі першоджерела української педагогіки (др. пол. XIX-XX ст.)*. Хрестоматія. К., Наук. світ, 2003. С.48-49.
8. Куліш П. Виховання дітей за підмогою школи. *Правда*. 1869. Ч.23. С. 198-199.
9. Куліш П. *Хутірська філософія і віддалена од світу поезія*. У кн.: Куліш П. *Моє життя*. К., 2005. С.139-381.
10. Федорук О. Кулішезнавство. Енциклопедія сучасної України. http://esu.com.ua/search_articles.php?id=51403

Євтух Микола Борисович,

*дійсний член (академік) НАПН України,
головний науковий співробітник
відділу історії та філософії освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор*

**ОСВІТНЬО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША**

Сьогодні, як ніколи, особливого значення набуває глибокого вивчення забутих або штучно замовчених імен вітчизняних педагогів і, зокрема, Пантелеймона Олександровича Куліша (1819–1897), видатного українського педагога, мислителя, вченого, культурного та громадського діяча, творча спадщина якого просякнута просвітницькими, виховними і дидактичними ідеями стосовно теорії та практики виховання і навчання, а також становлення

національної освіти і шкільництва. Посилене вивчення діяльності і творчості П. Куліша зумовлено ще й тим, що із його іменем, як і інших видатних діячів другої половини XIX ст., пов'язується початок розвитку сучасної педагогічної думки.

П. Куліш залишив нащадкам у спадщину значну й оригінальну педагогічну спадщину. Його праці науково-педагогічного спрямування опубліковані на сторінках періодичної преси 2-ї половини XIX ст. — початку XX ст., таких як: альманах «Хата», журнали «Черніговскія губернскіе ведомости» (1858), «Основа» (1860–1861), «Черниговский листок» (1861–1862), «Правда» (1867–1870), «Киевская старина» (1890), «Україна» (1914). Найбільш значущими, з нашого погляду, є його педагогічні статті «Перегляд українських книжок» (1862) та «Виховання дітей» (1868).

Коли П. Куліш залишив університет, М. Максимович (тодішній ректор Київського університету) надзвичайно близько пройнявся його подальшою долею. Згодом він організовує йому зустріч з помічником попечителя Київського учбового округу М. Юзифовичем, характеризуючи П. Куліша як надзвичайно талановиту людину, і просить влаштувати його вчителем, в одну із гімназій округу. І незабаром 28 січня 1841 р. П. Куліш був призначений учителем російської мови в Луцьке повітове дворянське училище.

Йому, як молодому учителеві, були створені найкращі побутові умови. Тут його, як зазначав П. Куліш у листі до М. Максимовича від 23 березня 1841 року «любили і ласкали».

Досить за короткий час молодий учитель проявив свій педагогічний хист і швидко завоював авторитет серед учнів. Про це він сам з великою радістю і задоволенням хвалився М. Максимовичу: «Меня больше всего радует то, что я перед учениками сумел повести себя так, что без всяких усилий заставил их повиноваться мне безусловно: уроки выучивают отлично, а в классе во время моих лекций так тихо, как в университетской аудитории, чего другие учителя не могут добиться никакими строгостями» [1, с. 5].

Згодом у серпні 1841 року П. Куліша було переведено на посаду вчителя російської мови і словесності до Києво-Печерського та Києво-Подільського дворянських училищ. А в подальшому у серпні 1845 року П. Куліша було призначено старшим викладачем історії Рівненської гімназії. Наприкінці цього ж року він переїхав до Петербурга, де з 15 грудня працював старшим учителем російської словесності 5-ої гімназії, а згодом одночасно ще й викладачем російської мови для неросійських студентів Петербурзького університету.

Як перспективного викладача Петербурзького університету П. Куліша Академія наук відряджає за кордон для здобуття вченого звання професора слов'янських літератур і щоб згодом обійняти посаду завідувача кафедри слов'янських мов. Це відрядження відкрило перед молодим ученим широкі наукові перспективи.

П. Куліш, перебуваючи в товаристві кращих ідеологів української національної свідомості (Кирило-Мефодіївське братство) глибоко переймався думками про українську школу, підручники, написані українською мовою для навчання грамоти.

За його надто активну діяльність власті засилають на три роки П. Куліша до Тули, заборонивши йому викладацьку роботу.

Повернувшись із заслання, П. Куліш береться за написання підручників для практичної роботи в українській школі. Він засновує в Петербурзі свою власну друкарню, що і сприяло поширенню книжок написаних українською мовою у 60-х роках. Однією з найкращих книжок, виданих П. Кулішем у 1857 році, була читанка «ГраMATка», зміст якої складався переважно з церковних творів, оскільки тогочасна цензура, насамперед духовна, навряд чи пропустила б інший варіант. Однак ці релігійні мотиви були великої моральної вартості.

У розділі «Яка була доля нашого рідного краю од найдавніших часів» П. Куліш подає коротку історію України, характеристику її політичного самоврядування, багатовікової

боротьби козаків, з різного роду загарбниками, а також окреслює географічні контури рідного краю.

Для навчального посібника П. Куліш підібрав змістовні дидактичні тексти, покликані розвивати високі патріотичні почуття. Це, зокрема, оповідання про славне минуле українського народу, відомості про видатних історичних осіб, уривки з пам'яток культури та фольклору. Ілюструючи підручник прикладами з героїчної історії українського народу, він дбав про розвиток у дітей почуттів власної гідності і незалежності, національної честі, відразу до будь-яких загарбників, які поневолювали український народ.

Надзвичайно цікавим є розділ «Прислів'я», який скомпонований у стилі народної педагогіки як основи не тільки міцної освіти, а й етики, завдання прислів'їв, як і взагалі фольклору, — виховувати любов до рідного народу, його традицій, історії та культури.

Розділ підручника «Арифметика» можна назвати самостійною книжкою в якій знаходимо відомості про саму науку, її практичне застосування, ілюстрації наявних цифр, закінчуючи мільйонним розрядом. Тут подано також таблицю множення з детальним списанням її користування та кілька задач для розв'язування.

У «Слові для письменних» П. Куліш настійно закликає педагогів розвивати національну свідомість дітей та українську мову. Слід зазначити, що «ГраMATка» П. Куліша зажила великої популярності. Саме з її появою пов'язана епоха освітнього відродження в Україні.

Щиро привітав появу Кулішевої «ГраMATки» Т. Шевченко, який у своєму знаменитому «Щоденнику» записав: «Як чудово, розумно й благородно складений цей зовсім новий буквар. Дай, боже, щоб він привився в нашій бідній народі. Перший вільний промінь світла, спроможний проникнути в стиснуту пополам невольничу голову» [2, с. 156].

Це було надзвичайно авторитетне на той час видання, яке наслідували в подальшому укладачі шкільних підручників. Т. Шевченко під впливом Кулішевої «ГраMATки» й сам склав у

«Букварь южнорусский» (1861). Щоправда, плани Т. Шевченка були набагато ширшими. Згодом рідною мовою з'явилися «Українська абетка» (1861) та «Українські прописи» (1862) М. Гатцука, «ГраMATка» (1862), Л. Яценка, «Арифметика або щотниця» (1869) О. Кониського та ін.

Друге видання «ГраMATки» П. Куліша дещо в скороченому вигляді вийшло у 1861 р. У передмові до даного видання автор зазначив, що скрізь по Україні люди заходилися відкривати рідні школи. «Найперше діло в отця-матері, наголошує П. Куліш, — повинно бути, щоб дитину своєю рідною мовою до розуму доводити, щоб дитина, вивчившись письменства, од своїх людей не одвикала і на добро своїй громаді до розуму доходила: з тих — бо письменних мало добре буває, що чужоземцями через науку роблять, і до свого рідного люду слова промовити по-своєму не вміють» [3, с. 87].

Слід зазначити, що велика заслуга П. Куліша полягає у виробленні українського правопису, відомого під назвою «Кулішівка». До цього правопис української мови був надзвичайно строкатим, не уніфікованим. Тому П. Куліш запропонував спрощений правопис української мови, про що він сам написав у передмові до першого тому «Записок о Южной Руси» (1856 р.). «Я намагався спростити, наскільки можливо, український правопис і пристосувати його до найлегшої вимови слів» [3, с. 87]. Це був початок стабільного українського правопису.

Після своєї знаменитої «ГраMATки» П. Куліш написав ще три педагогічні статті під загальною назвою «Виховання й наука», дві з яких було вміщено в журналі «Основа» (1862 р.), а третю у Львівському журналі «Правда» (1869 р.) в яких на фактичному матеріалі П. Куліш обгрунтовує свої загальнопедагогічні погляди і дає практичні поради щодо дошкільного й шкільного виховання. П. Куліш першим в Україні порушив питання професійної освіти, закликавши українське громадянство вшанувати пам'ять великого Кобзаря відкриттям професійної (агрономічної) школи. «Нехай би з'явилась, — писав він, — хоч одна безплатна ремісничка школа на Україні,

то перша була б надія, що з неї вродилась би і друга, і третя, і десята...» [4, с. 59].

Дбаючи про поширення освіти в Україні та залучення її до передової світової культури, П. Куліш велику частину свого життя присвятив перекладам рідною мовою творів Гомера, Данте, Гете, Гейне, Шекспіра, Шіллера, Байрона та інших, а також переклав українською мовою Біблію.

Залишивши величезну культурну спадщину П. Куліш не помилився, коли пророкував, що на ниві освіти він залишиться неординарною постаттю.

Література

1. Оксана Кравченко, Наталія Побірченко. Михайло Максимович і Пантелеймон Куліш: до історії взаємин. Умань: РВЦ «Софія», 2007. 166 с.
2. Шевченко Т. Г. Твори: В 5 т. Т. 5. К., 1971. С. 156.
3. М.М. Веркалець. Освітньо-педагогічна спадщина (До 170-річчя з дня народження П. Куліша) // Рад. шк. 1989. №8. С. 86-88.
4. Антоніна Кирпач «ГраMATка» П. Куліша — один із перших україномовних підручників ХІХ ст. // Почат. шк. 1999. №4. С. 58-59.

Міхно Олександр Петрович,

*директор Педагогічного музею України,
кандидат педагогічних наук*

ПРОСВІТНИЦЬКЕ ПОДВИЖНИЦТВО ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

Талант визначного українського письменника, культурного діяча Пантелеймона Куліша (1819–1897) яскраво виявився в багатьох сферах української культури. Цей високоосвічений і високодуховний енциклопедист зробив унікальний внесок у розвиток української прози, поезії, драматургії,

художнього перекладу, літературознавства, мовознавства, наукової й літературної мови, педагогіки, політико-філософської думки, публіцистики.

Просвітницьку діяльність П. Куліша, невтомна творча праця якого була спрямована на збагачення культури і освіти народу, безперечно, можна назвати подвижництвом. Насамперед відзначимо, що підґрунтям і своєрідним стимулом просвітницької роботи П. Куліша була його педагогічна діяльність. Протягом кількох років він працював учителем у Луцькому повітовому дворянському училищі на Волині, Києво-Печерському та Києво-Подільському повітових училищах, викладачем університету (три лекції на тиждень) і старшим вчителем гімназії в Петербурзі (13 півторагодинних уроків) [1; 4, с. 40]. На жаль, внаслідок арешту у справі Кирило-Мефодіївського братства [4, с. 48–49] педагогічна кар'єра П. Куліша була приречена, однак питання освіти перебували у центрі його уваги протягом усього життя.

Дбаючи про розвиток української мови й освіти народу, П. Куліш створив перший український фонетичний правопис, який справедливо названо його ім'ям — «кулішівка». Враховуючи особливості української мови, Пантелеймон Олександрович вводить позначки **и, е, і, ' (апостроф)** для розкриття її краси і своєрідності. У правописі П. Куліша знайшли відображення й прадавні українські літери «є» та «ї». «Кулішівка» стала основою пізнішого українського правопису в Наддніпрянській Україні кінця ХІХ — поч. ХХ ст.

Вболіваючи за освіту і виховання українських дітей, їхню духовність, П. Куліш видає для них «Граматку» — український буквар і читанку (Петербург, 1857). У передмові до неї він пише: «Найперше діло в отця-матері..., щоб дитину своєю рідною мовою доводити, щоб дитина, вчившись письменства, од своїх людей не одвикала і на добро своїй громаді до розуму доходила: з тих-бо письменних мало добра буває, що чужоземцями через науку робляться, і до свого рідного люду слова промовити по-своєму не вміють» [2, с. 3]. Письменник добре розумів, яку велику вагу матимуть знання для дитини, щоб

вона, нарешті, відчула себе особистістю в дорослому віці. Тому дуже прискіпливо добирав він до підручника змістовні твори, серед яких і оповідання про славне минуле українського народу, і відомості про видатних історичних осіб, і уривки з пам'яток культури та фольклору. В кінці підручника, у «Слові до письменних», митець закликає шанувати рідне слово, бо, на його думку, «хто його зневажає і забуває, той самохить виганяє себе з рідної сім'ї української...» [Там само, с. 135].

Постійно дбаючи про поширення знань серед простого народу, Пантелеймон Куліш знаходив для цього все нові шляхи. Так, разом з Тарасом Шевченком і Василем Білозерським він організовує у Санкт-Петербурзі у власній друкарні журнал «Основа». На сторінках цього видання друкувались науково-популярні історичні розвідки П. Куліша: «Історія України од найдавніших часів», «Хмельниччина», «Виговщина» та ін. Цією своєю подвижницькою роботою письменник доводив, що історичну науку теж можна викладати рідною мовою. За два роки було видано 22 товсті книжки.

Дбаючи про доступність освіти, виховання духовних загальнолюдських цінностей, просвітителю розпочинає видання книжок для народу, так званих «метеликів» під спільною назвою «Сільська бібліотека». Це були дешеві книжечки для народного читання українською мовою. Основною метою їх випуску було бажання дійти своїм словом до найширших народних мас. За час функціонування друкарні вийшли у світ 39 видань цієї серії, де були видрукувані твори Пантелеймона Куліша та його сучасників — Тараса Шевченка, Марка Вовчка, Олекси Стороженка, Ганни Барвінок, Григорія Квітки-Основ'яненка та ін. [3]

Великим здобутком П. Куліша було поширення освіти в Україні та залучення її до передової світової культури. Значну частину свого життя він присвятив перекладам класиків світової літератури на українську мову. 1882 р. у Львові з'явилися Кулішеві переклади драматичних творів Шекспіра у книзі «Шекспірові твори. Із мови британської українською поперекладав Куліш». Високо оцінюючи переклади

П. Куліша драматургії Шекспіра, Іван Франко написав: «Він узявся перекладати Шекспіра не для проби, а певний свого пановання над рідною мовою... і дав нам переклад, з яким можемо без сорому показатися в концерті перекладів великого британця...» [5, с. 152].

У П. Куліша було велике бажання донести до найширших мас українське слово, тому він і спрямовує свої останні зусилля на переклад Біблії українською мовою. Але він так і не завершив своєї справи. Разом з Іваном Пулюєм видрукував переклади чотирьох Євангелій у Відні 1871 р., решту закінчив Іван Нечуй-Левицький. За підтримки Британського біблійного товариства повний переклад Святого Письма українською мовою вийшов у Відні 1903 р.

Пантелеймон Куліш все життя і діяльність присвятив збереженню самобутності українського народу та його духовних надбань, зокрема і в своїй титанічній просвітницькій діяльності: створення першого українського фонетичного правопису, видання «Граматки» (1857) та книжок для народу під спільною назвою «Сільська бібліотека», переклади світової класики та Біблії українською мовою. Питання розвитку української культури, зокрема освіти, були інтегровані у Кулішеву систему поглядів, уявлень, переконань, для якої завжди визначальною була ідея незнищенності української нації.

Література

1. Кравченко О. Педагогічна робота Пантелеймона Куліша. *Вісник Черкаського університету. Вип. 129. Педагогічні науки*. Черкаси, 2008. С. 45–51.
2. Куліш П. *Граматка*. СПб, 1857. 149 с.
3. Міхно О. Педагогічна і просвітницька діяльність Пантелеймона Куліша. *Українська мова і література в школі*. 2009. № 4. С. 59–60.
4. Нахлік Є. К. *Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: У 2 т.* Київ: Український письменник, 2007. Т. 1. Життя Пантелеймона Куліша: Наукова біографія. 463 с.
5. Охріменко О. На орбіті світового письменства. *Вітчизна*. 1989. №8. С. 150–152.

Пономаренко Оксана Вікторівна,

аспірантка кафедри філософії

Харківського національного педагогічного університету

імені Г.С. Сковороди

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША НА ПЕРЕХРЕСТІ ІСТОРИЧНИХ ПОШУКІВ

Пантелеймон Олександрович Куліш — знакова постать в українській педагогіці, історії, літературі, філософії. Просвітник мав широке коло наукових і літературних зацікавлень, на що вказували вже його сучасники. Так, літературознавець О. Пипін писав, що «Куліш ніколи не був ні чистим етнографом, ні чистим істориком — в історію й етнографію він вносив поетичне чи публіцистичне збудження...» [3, с. 375]. В 1840 році двадцятиоднорічний Пантелеймон Куліш, на той час вільний слухач лекцій у Київському університеті, віднаходить текст козацького літопису XVII століття [1, с. 2]. Молодий дослідник захоплюється стилем викладу та поглядами автора давнього літопису, починає розшукувати нові списки та популяризувати його. Зусиллями Пантелеймона Куліша світу відкривається Літопис Самовидця, його було опубліковано в 1846 році Осипом Бодянським у московських «Чтениях» [2, с. 5].

За словами Йогана Гейзинги, пряий контакт із минулим може дати «уява, яка розбуджена строчкою хартії чи хроніки, виглядом гравюри, звуками старої пісні» [4, с. 2]. Нідерландський вчений Франклін Анкерсміт, вважав, що навколо нас є мандрівники в часі, це й будівлі, предмети живопису, які були побудовані, створені, намальовані в минулому, які продовжують своє існування, і дають нам, людям, що живуть багато століть потому, досвід цього минулого. Знайомство з Літописом Самовидця відкрило перед Пантелеймоном Кулішем шлях до розуміння історичного минулого України часів Руїни. У письменника складається цілісна картина минулого,

що дозволяє почати роботу над історичним романом «Чорна рада» в 1843 році.

Перший український історичний роман мав широку джерельну базу, для його написання Пантелеймон Куліш вивчав козацькі літописи XVII–XVIII століття, а саме Літопис Самовидця та Літопис Грабянки, «Історія Русів», народні історичні пісні і перекази та інші етнографічні матеріали. Екзистенційне відчуття часу об'єктивується у письменника в створений об'ємний світ другої половини XVII ст, наповнений сценами із повсякденного життя, спорудами і будівлями, описами одягу, традицій та звичаїв.

Через три роки перша редакція твору була закінчена, але арешт та заслання зробили неможливою публікацію роману. До своєї праці Пантелеймон Куліш повертається вже в 50-ті роки, створюючи нову редакцію, а в 1857 році роман публікується українською та російською мовами.

Зауважу, в історії України період Руїни є досить складним для розуміння сучасного школяра. Навчальна програма з історії наповнена великою кількістю імен, дат та фактів, які необхідно запам'ятати в процесі вивчення матеріалу. Із труднощами в сприйнятті може стикатися й доросла людина, а тим більше дитина.

Можна сказати, що роман «Чорна рада» — це своєрідна «машина часу», спроектована Пантелеймоном Кулішем, яка потребує пасажира з живою уявою і сміливою фантазією, який готовий, залишивши упередження, стрибнути через прірву часу. Недаремно П.Куліш як письменник орієнтувався на англійського романіста В. Скотта, творчість якого справила величезний вплив на розвиток європейської і світової літератури. І ось сучасний читач пригодницького роману опиняється в 1663 році, посеред стоптаного ногами і підковами, заїждженого колесами возів і карет, шляху, їдучи на добрих конях разом з полковником Шрамом та його сином Петром.

Можливість прожити історичні події разом з героями роману, побачити світ XVII століття їхніми очима, відразу робить події та факти зі шкільного підручника об'ємними,

з'являється жива зацікавленість у пізнанні минувшини рідного народу. В подальшому, вивчаючи тему України в період Руїни, учням на уроці буде легше порівнювати історичні факти, запам'ятовувати імена, місця подій, адже після прочитання роману, вони можуть співставляти свої уявлення і образи з історичними фактами з підручника. Особисті переживання, які залишаються після читання «Чорної Ради», формують в свідомості школяра царину «піднесеного історичного досвіду» (Франклін Анкерсміт). Сприйняття історичних подій через призму художнього твору дозволяє зберегти відчуття цілісності історичного часу. Символічно Пантелеймон Куліш вибудовує свій роман у вигляді подорожі, постійно змінного шляху, яким слідують герої. На цьому шляху їхніми очима читач може побачити соціальні риси тогочасного життя: негативні сторони людського буття — політичну демагогію і підлість можновладців, політичну незрілість значної частини населення, віру в пусті обіцянки, прагнення пересічних людей вирішити всі проблеми обранням «правильної» людини; та позитивні, соціально перетворюючі людські якості — чесність, порядність, відданість, принциповість, взаємопоміч і взаємопідтримку, самопожертву та віру в добро і людину.

Незважаючи на те, що роман «Чорна рада» написаний в середині XIX століття, і при написанні твору відбулось проектування рис соціального характеру людини того часу, ми можемо стверджувати, що труднощі в соціальному і політичному житті з якими стикалися люди в минулому, залишаються актуальними й для сьогодення. Хоча роман передає складні і трагічні сторінки історії України, закінчення роману, створення нової сім'ї, вселяє надію в майбутнє, продовження життя, в якому будуть нові радості і турботи, нові часи, епохи, і буде людина, суспільство, держава, культура.

Література

1. Дзира Я.І. Літопис Самовидця — Київ: «Наукова думка», 1971. — 208 с.

2. Левицкий О. Опыт исследования о летописи Самовидца — К., 1878. — 76 с.
3. Пышин А. Н., Спасович В. Д. История славянских литератур: В 2 т. — СПб., 1879. — Т. 1. — 726 с.
4. Хёйзинга Й. Осень Средневековья: — Издательство Ивана Лимбаха, 2016. — 768 с.

Шевченко Світлана Миколаївна,
старший науковий співробітник
відділу історії та філософії освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник

ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ПАНТЕЛЕЙМОНА ОЛЕКСАНДРОВИЧА КУЛІША

Пантелеймон Куліш належить до тих діячів, які, будучи багатогранно обдарованими, зробили величезний внесок у розвиток української культури, літератури, мистецтва, мови, науки. Він був прозаїком, поетом, драматургом, перекладачем, з багатьох європейських мов, ученим-літературознавцем і критиком, фольклористом, істориком, етнографом, педагогом, видавцем та громадським діячем.

Творча спадщина Пантелеймона Куліша, це скарбниця духовного життя українського народу. У творах видатного діяча української культури досить чітко прослідковуються героїчні і трагічні сторінки української історії.

Усе своє життя Пантелеймон Куліш служив українській національній ідеї. Перші прозові твори П. Куліша відносяться до початку 40-х рр. XIX ст., коли він збирав і досліджував фольклор. Твори цього періоду були фольклорними сюжетами («Циган», переказів «Огненный змей. Повесть из народных

преданий»); картинами з життя заможної козацької верхівки, романтизації українського патріархального побуту («Орися», 1844). Саме Пантелеймон Куліш написав новаторський твір соціально-історичний роман «Чорна рада» (1845–1846), піднісши ним українську літературу до світового рівня. Він є й автором поетичних збірок «Досвітки», «Хуторна поезія», «Дзвін», «Хуторні недогарки», «Позичена кобза», «Дівоче серце», «Гордовита пара»; драматичних творів «Байда, князь Вишневецький», «Петро Сагайдачний», «Цар Наливай»; поеми «Магомет і Хадиза»; оповідань «Орися», «Дівоче серце», «Гордовита пара»; драм «Байда, князь Вишневецький», «Петро Сагайдачний», «Цар Наливай». Але серед усіх творів велике значення у творчості та діяльності Пантелеймона Куліша відіграє роман «Чорна рада». Він був першим романом в українській літературі, і став школою для наступних поколінь прозаїків у тому, як будувати захоплюючий сюжет, створювати яскраві романтичні образи, майстерно komponувати, як забезпечити живий колорит епохи. Роман «Чорна рада» засвідчив, що український народ має давню і гідну пошани історію, велику культуру. Своїм романом письменник ставив перед читачем глибоко гуманні та високоморальні ідеали, які й формували естетичні смаки українців. Це був «перший україномовний історичний роман з показом протистояння сил державотворення і руйнівництва» [1, с. 5]. Чоловік Божий, — носій основної ідеї у цьому романі, а хутір — символ українського способу життя. Цим романом П. Куліш звеличив самобутність духовного життя нашої нації. Т. Г. Шевченко писав: «Спасибі тобі, Богу милий друже мій великий, за твої дуже добрі подарунки, і особливе, спасибі тобі за «Чорну раду». Я вже її двічі прочитав, прочитаю і третій раз, і все-таки не скажу більш нічого, як спасибі. Добре, дуже добре ти зробив, що надрюкував «Чорну раду» по-нашому», «Спасибі тобі за «Наймичку»...» [2]. Т. Г. Шевченко з великою пошаною пише і звертається прощаючись у своїх листах до Пантелеймона Куліша: «Остаюся, ждучи тебе, мій друже єдиний! Остаюся твій искренний Т. Шевченко» [2]. У Т. Г. Шевченка прослідковується

ся велич і повага до великого творця української культури та її збереження. Адже Пантелеймон Куліш був мистецьким новатором й у галузі перекладу світової літератури українською мовою, та ще й у той час, коли видані були укази про заборону рідної мови, він перший переклав Біблію, створив перший український правопис на фонетичній основі («Кулішівка») та «ГраMATку» для українських шкіл. У своїх творах Пантелеймон Куліш порушував важливі проблеми, які є актуальними й сьогодні: батьки і діти, кохання й подружнє життя, патріотизм і незалежність держави, ставлення влади до народу, народна мораль, добро і зло...

Підсумовуючи скажемо, що Пантелеймон Куліш широко відтворив життя різних сфер тогочасного суспільства та типових представників усіх соціальних верств використовуючи фольклор, опоетизовуючи народний побут, а тим самим він звеличив самотність духовного життя нашої української нації. Творча спадщина великого ученого і сьогодні є нецінною скарбницею для українського народу.

Література

1. Грабовська О.М., Дідух А.Р. Уроки української літератури. 9 клас. II семестр: Посібник для вчителя. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2011. 480 с.
2. Тарас Шевченко. Енциклопедія життя і творчості. Листи Тараса Шевченка (1857). 4-5.12.1857 р. До П. О. Куліша. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.t-shevchenko.name/uk/Corresp/1857/1857-12-04rok.html>. Дата звернення: Вересень 30, 2019.

ВПЛИВ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ

Бойченко Михайло Іванович,
головний науковий співробітник
відділу історії та філософії освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ ЯК ТВОРЕЦЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ УКРАЇНИ

Національна ідея не може бути чийось персональним витвором, і водночас вона має багато своїх творців. Одним із них для України, безумовно, є Пантелеймон Куліш. Його внесок у творення є особливо цінним, враховуючи те, що він був одним із піонерів її утвердження. Власне, Куліш не просто доклав рук до цієї справи, а здійснив величезну культурну місію, яка й досі належним чином не оцінена, оскільки й досі повною мірою не вивчена. Куліш був для України водночас просвітником, романтиком, модерністом — те, що не суміщалося у теорії, отримало у особистості Куліша неповторний і нероздільний сплав. Життя Куліша не меншою мірою, аніж його наукова і літературна творчість були не просто втіленням національної ідеї України, а її малою моделлю — з усіма радостями і печалю, геніальними знахідками і прикрими втратами, перемогами і зрадами, суперечностями і колізіями (Куліш, 2005). Це була не виставкова, глянцева національна ідея, але її народжена самим життям, його реаліями природна стихія.

Вражаюче виглядає постать Пантелеймона Куліша у порівнянні з визнаним Україною та всім світом національним героєм Тарасом Шевченком. Саме Куліш, а не Шевченко, мав би стати національним символом для України — але не став, хоча зробив для цього, здавалося би, усе можливе. Куліш, а не Шевченко, був автором першого українського

фонетичного правопису «кулішівки», на якій потім виходили друком і «Кобзар» Шевченка, і твори багатьох інших українських письменників, і журнал «Основа». Саме Куліш, а не Шевченко, був автором «Граматики» — одного з перших українських букварів-читанок. Куліш, а не Шевченко, був головним автором першого повного українського перекладу «Біблії» (Протоіерей, 2018). Куліш, а не Шевченко, був одним з лідерів Кирило-Мефодіївського братства. Куліш, а не Шевченко, був автором однієї з перших історій України. Куліш, а не Шевченко, був автором першого українського історичного роману «Чорна рада», який накреслив на століття орієнтацію на козацтво як на культурний код українства. Куліш, а не Шевченко, написав двотомні «Записки о Южной Руси», які були для свого часу відкриттям цілого етнографічного континенту. Куліш, а не Шевченко, був успішним перекладачем світової класики українською (Москаленко, 2006). Куліш, а не Шевченко... Можна було би продовжувати дуже довго. Але. Одне «але», яке перекреслило багато і багато здобутків Пантелеймона Куліша: після арешту Куліш перестав боротися за Україну політично, і не просто зосередився на культурному творенні України, але також і прийняв її долю як частини Росії. Ось — те, що радикально відрізняє його від Шевченка, який міг і писати російською, і висловлювання дозволяти собі ніби російські, але — лише на позір, залишаючись і в душі і в творчості ворогом Росії. Тоді як Куліш Росію як ворога не бачив, в усякому разі не боровся з нею, як з ворогом. Куліш писав російською не менше, аніж українською: він був повною мірою двомовним — навіть особисті листи писав переважно або російською, або суржилом. «Хуторянська» Україна Куліша — мила до щему серця, гарна, ніжна, залишалася полонянкою Росії, кращою долею для якої було тихо радіти, що її не чіпають. Такою була ціна свободи творчості, яку заплатив Куліш. Чи варто було йому приймати долю Фауста? Оманливо легке питання, на яке нема очевидної відповіді, в усякому разі очевидна відповідь найімовірніше виявиться хибною. Куліш пожертвував

своїм ім'ям і своєю славою національного героя заради української справи. Але чи виграла від цього національна ідея України? Чи не увійшла разом з Кулішем до національної ідеї України оця двозначність, засаднича компромісність, занадто велика готовність прощати, прощати усе, навіть непростенні гріхи...

І все ж, якщо Куліш не став українським національним героєм у 19 та 20-му століттях, він все ж не став і національним антигероєм (хоча й був на межі такого «досягнення»). Можливо, справа у тому, що Куліш не був модерною постаттю, хоча й зробив багато властивого модерним діячам. Усе життя Куліша невловимо нагадує постмодерних героїв — героїв літературних романів «Уліс» та «Маг», а також їхніх авторів — Джойса і Фаулза. Мабуть, все ж не випадково Пантелеймон Куліш був прекрасним перекладачем українською. Варто сказати, що він робив перші переклади світової класики — досить було би лише взяти до уваги його переклад «Гамлета» Шекспіра, яким захоплювався Іван Франко і написав навіть до нього передмову, а було ще й багато інших успішних перекладів (Лучук, 2011). Такий перекладацький успіх пояснюється не лише чудовим знанням рідної мови, але й тонким відчуттям світової і європейської культури. Можливо, Куліш своїм життям випередив набагато свій час і шукав в сучасній йому Україні ту постмодерну, європейську Україну, яку ми повною мірою не здобули ще й досі.

Література

1. Куліш П. (2005) Повість про український народ. Моє життя (Жизнь Куліша). Хутірська філософія і віддалена од світу поезія. (Упорядкування, передмова, переклад, примітки — Олександр Шокало). К.: Редакція журналу «Український Світ», 384 с.
2. Лучук О. (2011) Пантелеймон Куліш і Шекспір: перекладацький проект XIX ст. *Ренесансні студії*. Вип. 16-17. Запоріжжя: КПУ, с. 252-284.

3. Москаленко М.Н. (2006) Нариси з історії українського перекладу. З. У: *Всесвіт*. 2006 № ¾ URL: <http://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/146/41/>
4. Протоіерей Андрій Ухтомський (2018) Історія перекладів Біблії українською мовою. Частина II URL: <https://r500.ua/istoriya-perekladiv-bibliyi-ukrayinskoju-movoyu-chastina-ii/>

Гоголь Наталія Валеріївна,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
докторантка відділу
історії та філософії освіти
Інституту педагогіки НАПН України*

ВІДОБРАЖЕННЯ ФІЛОСОФСЬКИХ РОЗДУМІВ П. КУЛІША ПРО МАЙБУТНЄ УКРАЇНИ У ЗБІРКАХ «ДОСВІТКИ» ТА «ХУТОРНА ПОЕЗІЯ»

Визначним є внесок П. Куліша в розвиток української ліричної та ліро-епічної поезії. Варто наголосити на тому, що віршувати П. Куліш почав ще на початку 40-х рр. Однак його історична хроніка («епопея») «Україна» (1843 р.), стилізована під українські народні думи, успіху не мала. Твір складався із фрагментів автентичних народних дум, що були доповнені стилізаціями автора. Поєднання уривків давніх фольклорних творів із новочасним авторським компонуванням, на думку тогочасних критиків, виявилось неорганічним.

До віршування П. Куліш повернувся на початку 60-х рр. Під час перебування в Італії в 1861 році до нього прийшло поетичне натхнення, що матеріалізувалося низкою ліричних віршів і поем. Першою поетичною збіркою «Досвітки» митець

претендував на те, щоб стати новим Кобзарем. Так, у вірші «Брату Тарасові на той світ» П. Куліш, звертаючись до усталеного поета, запитував: «Чи мені по хаті Сумом сумувати, Чи твою роботу взяти докінчати?» — і ствердно відповідав: «Докінчаю, брате» [1, с. 294–295]. Така орієнтація П. Куліша на Шевченкову музу вилилась в її наслідування у темах, образах, мотивах, стильовому оформленні поезій.

У «Досвітках» П. Куліш опрацьовує тему боротьби українського народу проти чужоземного поневолення, популярну в українських поетів-романтиків 20–40-х рр. Л. Боровиковського, І. Срезневського, А. Метлинського, у раннього Т. Шевченка. Кулішеві «думи» (а по суті, невеликі поеми) «Солониця» та «Кумейки» можна розглядати як молодших посестер Шевченкових історичних поем «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гамалія», знаменитих «Гайдамаків».

У «Кумейках (1637)» П. Куліш оспівав народне повстання на чолі з Павлюком проти шляхетської Польщі, у «Солониці (1596)» звеличив народний виступ під проводом С. Наливайка, у «Дунайській думі (1648–1654)» змалював картину соціальних антагонізмів усередині української народності.

Для лірики «Досвіток» характерні мотиви «національної туги», викликання духу героїчних предків, апеляції до «козацької слави», оплакування прадідівських могил «живими струнами», пробудження в пам'яті сучасників згадок про рідну старовину («Народна слава», «Родина єдина»), самотності і неприкаяності співця в чужому йому сучасному світі («Сам собі», «Старець», «Люлі-люлі»).

У поемі «Настуся» автор оспіває «козацьку волю», що «розлилася по Україні» 1648 р., поетизує побут і звичаї старшинсько-козацьких родів, традицію їхнього єднання (наприклад, Обухи і Морози породичались, одруживши дітей), опрацьовує на основі народної пісні про Морозенка свій улюблений мотив про суперечність двох характерів — «козацького», якому «нудно жить без слави», «без заслуги лицарської», і «жіночого», сімейного [1, с. 269–295].

У «Досвітках» П. Куліш звертався до усної народної творчості. Збірка рясніє фольклорними образами, усталеними метафорами й епітетами («убога хата», «соколом долину», «коники вороненькі»), подвійними словами типу «очі-зорі», «злий-розлийся». Автор використовує традиційні фольклорні прийоми звернення і відповіді, вставляє в текст творів народнопоетичні вислови й навіть цілі рядки, перефразовує народнописенні строфи. У фольклорну форму П. Куліш увібрав свої погляди на одруження. Так, звертаючись до судженої, співець-бандурист у вірші «Святиня» мовить: «Святе слово — *рідна мати*; Есть іще святиня вища, Богові милійша — *Рідная Україна*. Зрозумій, мое кохання, Чистою душею, Що люблю я, чим живу я, — Будеш ти моєю» [3, с. 54].

Проте традиційні за змістом і формою «Досвітки» українська громадськість 60-х рр. сприйняла без особливого захоплення. Без особливого захоплення поставився до поетичних спроб свого товариша М. Костомаров, який ознайомився з ними ще в рукопису. Згодом у «Передмові» до петербурзького видання «Кобзаря» 1867 р. він писав: «Після Шевченка, хто схоче на тій же кобзі грати, навряд чи скаже що-небудь нове і навряд чи стануть його слухати». П. Куліш, цілком погодившись із М. Костомаровим, дав йому відповідь: «...Это совершенная правда. Нам надобно в родной поэзии брать новые, еще небранные ноты» [2, с. 73]. Такими «новими нотами» заграла наступна збірка віршів П. Куліша «Хуторна поезія» (1882 р.).

Збірка віршів «Хуторна поезія» є своєрідною філософією моралі П. Куліша. У ній відбилась тогочасна переоцінка автором української історії і насамперед — козацької вольниці. «Хуторна поезія» — це романтично-просвітительський, національно-культурницький маніфест та історико-політичний памфлет П. Куліша. В дусі європейської традиції XVIII ст. письменник зробив з художнього слова засіб пропаганди своїх суспільних поглядів. У збірці поет обґрунтував думку про те, що в ім'я України треба працю-

вати винятково на ниві культури, плекати рідне слово, будити національну самосвідомість у багатих і вбогих, у тих, у кого «ще не спідлене серце», «хто на сум благородний багатий», просвіщати і надихати ідеями гуманізму, національної рівноправності та взаємоповаги («Епілог»). П. Куліш виступав за культурне просвітительство і проти політичної боротьби, оскільки мав переконання у її безперспективності, у неминучому придушенні збройного повстання («Шкода мечем нам воювати: Бо дика сила силу дику Єхидно стане викликати Серед торжественного крику...» — «Епілог») [1, с. 399–400].

Характерно, що до вірша «Рідне слово» П. Куліш вибрав епіграфом Шевченкові рядки «Я на сторожі коло їх Поставлю слово» [3, с. 177]. Саме цю мету і переслідував письменник у «Хуторній поезії». Слово в уявленні автора збірки — це найбільша цінність народу, запорука збереження його індивідуального обличчя, національної самобутності. Поет не тільки абсолютизує, а й персоніфікує слово, пишучи, що «судити Україну рідне слово буде» («Рідне слово») [3, с. 178].

Література

1. Куліш П. О. Твори: В 2 т. — 2-ге вид. — Київ : Наук. думка, 1998. — Т. 1. Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади / Вступ. ст., упоряд. і приміт. Є. К. Нахліка; ред. тому М. Д. Берштен. — 752 с.
2. Куліш П. А. Воспоминание о Николае Ивановиче Костомарове // Новь — 1885. — Т.4. — № 13. — С. 73.
3. Куліш П. О. Твори: В 2 т. — Київ : Дніпро, 1989. — Т. 1. Поетичні твори/ Упоряд. М. Л. Гончарук; передм. М. Г. Жулинського. — 654с.

Зінченко Віктор Вікторович,

завідувач відділу інтернаціоналізації
вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України,
доктор філософських наук,
старший науковий співробітник

НАЦІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ В ІНСТИТУЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ КОМПЛЕКСНОЇ ОСВІТНЬОЇ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ТА ФАКТОР ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

Практично в кожній розвиненій країні є багатий досвід побудови **системи** освіти (і, зокрема — вищої освіти).

Тому, ґрунтуючись на цьому, також вважаємо, що неможливо претендувати на створення стратегії модернізаційних освітніх і наукових реформ, котрі зачіпають проблеми освітньо-наукового інституту соціуму в управлінні науково-освітнім простором (це вже стосується як галузі соціальної складової **філософії освіти**, так і сфери **менеджменту освіти**) і не проаналізувати існуючі моделі, школи, напрями, їхню класифікацію у сучасній філософії освіти.

Результати аналізу цього досвіду можуть сприяти розвитку й збагаченню вітчизняної системи освіти, дають змогу уникнути повторення помилок та можливість розкрити нові підходи до вирішення низки проблем у цій галузі [11, с.15-16].

У цьому контексті для України фундаментально-вагомою та непересічною є постать й наробки Пантелеймона Куліша, котрого потрібно розглядати не лише як просвітника, письменника, а й — як одного з фундаторів національної педагогіки та філософії освіти. Фактично саме П.Куліш у своїх творах (перш за все — «Граматиці» та педагогічному творі «Слово для писемних») вперше в Україні розпочав здійснення інтеграцію чотирьох компонентів — національної мови, ідейного світогляду, патріотизму та національної освітньо-на-

вчальної моделі — як складових української філософії освіти та педагогіки.

З-поміж вищезазначених книг також необхідно виділити й наступні твори його педагогічної та філософсько-освітньої спадщини — «Викохуйте дітей», «Рідне слово», «Повість про український народ» [1].

Водночас П.Куліш ніколи не був прихильником національного ізоляціонізму, підтримуючи взаємодію й рівноправну інтеграцію української культури з європейською.

Від 2005 р. Україна формально долучилася до *Болонського процесу (БП)*, головною метою якого є створення єдиного *Європейського простору вищої освіти*. Одним із фундаментальних його аспектів є підвищення мобільності студентів, дослідників і викладачів, чому має сприяти визнання всіма європейськими університетами єдиного принципу побудови навчання та адміністрування освіти, а також взаємне визнання дипломів.

В історії освітніх систем та в глобальній сучасності процесів інституалізації, інтернаціоналізації та інтеграції вищої освіти — від заснування в 1088 р. Болонського університету до «Болонської декларації європейських міністрів освіти» 1999 року — пролягла слава історія, яка на наших очах перетворюється на передісторію і початок чогось іншого. З 2005 р. й Україна приєдналася до *Болонського процесу (БП)*, головною метою якого є створення єдиного *Європейського простору вищої освіти*.

Останні минулі десятиліття кінця 1990-х — початку 2000-х рр. дали вже достатньо матеріалу для аналізу практики Болонської реформи і, отже, порівняння намірів (нехай неясних і суперечливих) та їх реалізації.

Немає потреби ідеалізувати колишній університет. Незважаючи на всю автономію, він був багато в чому продовженням суспільства і його дзеркалом, а його професорам траплялося слухняно виробляти догматичну нетерпимість, іприт, расизм, еґвеніку та інші такі «потрібні» суспільству артефакти [9]. Але загалом автономне університетське знан-

ня є безсумнівним завоюванням європейської історії. Досить безсумнівним, щоб виникло питання, а чи потрібна була реформа? Мабуть, потрібна. Не можна було рано чи пізно не поставити питання, як забезпечити виживання і, якщо можливо, процвітання університету (а отже, науки і певної культури) в умовах перегляду його відносин із державою і неминучих фінансових урізань на тлі загальної глобалізації [5,с.317]. На жаль, відповідь виявилася і сумнівною, і не на те питання: європейські політики без будь-яких консультацій із зацікавленими особами, тобто вченими, викладачами, студентами, зробили низку кроків, які привели на початку нового тисячоліття до включення вищої освіти у список послуг *GATS (Генеральна угода про торгівлю послугами — General Agreement on Trade in Services)* у рамках Світової організації торгівлі.

Ця подія залишилася, природно, не поміченою академічним середовищем, утім його наслідки будуть відчутні для всієї європейської університетської системи. Ця реформа тепер і називається: *the Bologna Process* («*БП*»).

Болонський процес (БП) — це досить актуальна тема для дискусій та досліджень. Болонський процес має свою передісторію, що полягає в розробленні та підписанні представниками Європи Великої Хартії Університетів (1988 р.), у якій проголошується прихильність університетів до європейської гуманістичної традиції, Лісабонської конвенції (1997 р.) про визнання кваліфікацій для системи вищої освіти європейського регіону та Сорбонської декларації (1998 р.) щодо узгодження структури системи вищої освіти у Європі.

Власне Болонський процес на рівні держав було започатковано 19 червня 1999 р. у Болоньї (Італія) підписанням 29 міністрами освіти від імені своїх урядів документа, який назвали «Болонська декларація». Цим актом країни-учасниці узгодили спільні вимоги, критерії та стандарти національних систем вищої освіти й домовилися про перспективи створення єдиного європейського освітнього та наукового простору, а також започаткували регулярні зустрічі (конференції) мі-

ністрів освіти. Проміжки між зустрічами міністрів насичені великою кількістю зустрічей, конференцій, семінарів, присвячених різним аспектам Болонського процесу. На усіх етапах Болонського процесу проголошувалося, що цей процес є добровільним, ґрунтується на цінностях європейської освіти й культури, не нівелює національних особливостей освітніх систем різних країн Європи, багатоваріантний, гнучкий, відкритий, поступовий [8].

Але не слід надмірно ідеалізувати Болонський процес, оскільки він має свої природні складності та суперечності. Як приєднання до цього процесу, так і неприєднання мають свої переваги та ризики. Зрозуміло, різні університети, різні навчальні заклади, різні країни потребували/не потребували Болонської реформи різною мірою. В очах євроентузіастів із колишнього радянського чи соціалістичного табору Болонья давала їхній вищій освіті нечуваний шанс. Справді, система, яка прирівнює один бал (кредит, пункт), отриманий студентом у стінах якого-небудь місцевого університету, до балу, отриманого в Гельсінкі, Тюбінгені чи Оксфорді, не може не лити бальзам на душу і самолюбство політика, ректора, професора, доцента й студента. Але яка потреба могла примусити до цієї дорогої, громіздкої і непрозорої реформи адміністрацію будь-якого європейського провідного університету, залишається не зрозумілим.

Якщо сконденсувати сотні сторінок високих слів і благих побажань, Болонський проект зводиться до двох елементів: **рентабельність** (досягається прискореною професіоналізацією) і **квантифікація навчальних послуг** (що уможливило студентську мобільність). Решта — наприклад, підвищення якості навчання з метою більшої конкурентоспроможності в глобалізованому світі тощо — не стосується, а то й суперечить БП [10, с.77-78].

Справді, не ясно, як прискорена підготовка професіоналів може сприяти якості навчання. Тим більше не зрозуміло, чого раптом поїздки студентів по різних університетах автоматично повинні поліпшити якість знань. Зате очевидно,

що реформа була покликана здійснити певну *гомогенізацію систем вищої освіти* в руслі зусиль зі створення загальноєвропейського економічного, політичного, правового та культурного простору. Виграв чи виграє від цього європейський університет? Іноді критикується сама ідея реформи, її сенс.

Дослідники аналізують Болонський процес [2; 5; 6] фактично за двома напрямками, розподільчу дискусійність яких є можливим виділити за наступними полемічними групами проблем і стратегій:

- Одні схильні *розглядати реформу ідеологічно* (як «відповідь на виклики сучасності» тощо), 2) інші — *геополітично* (як необхідність консолідації перед конкуренцією з Америкою і науково-освітніми державами Півдня і Сходу).
- Одні дослідники вважають, що, подібно до того, як падіння митних кордонів і введення єдиної валюти зміцнили європейську економіку, так і *гомогенізація європейського освітнього простору* посилить якість вищої освіти; 2) інші вважають, що тим знання і відрізняється від валюти, що зайва «гармонізація» його вб'є, як вб'є вона і *різноманітність європейського університету* і буде означати його «деєвропеїзацію».
- Частина фахівців вважає, що *перманентна атестація викладачів* підвищить «культуру якості»; 2) інші гадають, що *атмосфера контролю* може бути до смаку тільки корифеям від бюрократії, що вона лише безглуздо роздухає нікому не потрібні і ніким не читані псевдозвіти про псевдореформи.
- Одні бачать у Болонській реформі визнання *перетворення Європи на «суспільство знання»*, а отже, визнання необхідності додаткового і посиленого фінансування освіти і науки, 2) інші ж вважають, що БП знадобився, навпаки, з метою бюджетної економії. Тому, наприклад, і був введений *скорочений курс професіоналізації* — бакалаврат [6].
- Одні гадають, що *професіоналізація бакалаврського циклу* сприятиме зближенню університету з життям; 2) їм

заперечують: така професіоналізація радикально змінить сутність університету, обмежить університетську свободу, скасує виховання у студентів наукового мислення, звужить їх горизонт, зашкодить фундаментальним дослідженням, перетворить університет на професійне училище (що, звичайно, може бути — попервах — вигідним для економіки, знімаючи з неї витрати на навчання персоналу). Перші ж заперечують, що це, мовляв, нічого, що нехай більшість університетів, не змінюючи вивіски, стануть фактично технікумами й комерційними школами, а справжніми університетами залишаться елітні університети.

Увесь новий університетський режим БП ґрунтується на **мобільності, зведений до самоцілі**. Студент, який отримав і бакалавра, і магістра в одному університеті або, чого доброго, на одному відділенні факультету, та ще й не з'їздивши на декілька семестрів за кордон, — відтепер розглядається як безініціативний ледар. Університет тепер намагається мислити себе як статичний перехідний вузол певного вічно рухомого потоку викладачів і студентів. Як відзначають автори збірника «Студенти, персонал і академічна мобільність у вищій освіті» [4], жадане «зближення з життям» вилилося насамперед у те, що студент перетворився на покупця, а університет став подібним до супермаркету, з відповідною логікою взаємин між ними. Особливо травматична ця метаморфоза для гуманітарних факультетів. Як саркастично зауважує у своїй «Теорії неосвіченості» Конрад Лісманн, торжествуюча «орієнтація на життя» призвела до такої уніформізації університетських програм, що будь-яка потреба у мобільності скоро зникне [7, с.10].

У контексті України необхідно обов'язково враховувати, що попри усі процеси глобалізації та інтернаціоналізації — українці та система української освіти перш за все мають зберігати та відтворювати власну історичну пам'ять, реалізуючи її у суспільній свідомості та патріотизмі, як на цьому наголошував П.Куліш [11, с.11].

Література

1. Веркалець М.М. Освітньо-педагогічна спадщина (До 170-річчя з дня народження П. Куліша) // Радянська школа. — 1989. — № 8. — С. 86-88.
2. Зінченко В. В. Соціальна філософія менеджменту і освіти в інституційному вимірі глобального розвитку (інтегративна концептологія). — К.: Люксар, 2011. — 664 с.
3. Куліш П. Повість про український народ; Мое життя; Хутірська філософія і віддалена од світу поезія. — К.: Ред.журн. «Український світ», 2005. — 384 с.
4. Byram M. and Dervin F. (eds.) Students, staff and academic mobility in higher education. — Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2008. — 320 p. — p.237-259.
5. Cole M. Globalisation, Modernisation and Competitiveness: a critique of New Labour in Education / M. Cole //International Studies in Sociology of Education. — 2008. — v. 8 n. 3. — p.315-332. — 382 p. — p.317.
6. Lechuga V. Assessment, Knowledge, and Customer Service: Contextualizing Faculty Work at For-Profit Colleges and Universities. The review of Higher Education, 2008. — 31(3). — p. 287-307.
7. Liessmann K. P. Theorie der Unbildung: Die Irrtumer der Wissensgesellschaft. — Wien: Paul Zsolnay, 2010. — 176 s.
8. OECD (2017), PISA 2015 Results (Volume III): Students' Well-Being, PISA, OECD Publishing, Paris, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264273856-en>.
9. Philosophy of Education: contemporary critical issues: https://www.researchgate.net/publication/322201279_Philosophy_of_Education_contemporary_critical_issue.
10. Zinchenko V. International models, trends and concepts of the philosophy of education in the context of sustainable social development under global institutional transformation conditions// Skhid . — Vol. 159 Issue 1. — p.72-81.
11. Zinchenko V.V. Institutional trends and integrated international transformations of educational system in the context of the global sustainable development of society//Perspectives of Science and Education. — Vol. 38 Issue 2. — p.10-24.

Корж Ганна Вікторівна,

доцент кафедри філософії

Харківського національного педагогічного університету

імені Г.С. Сковороди,

кандидат філософських наук, доцент

Семененко Анастасія Олександрівна,

магістрантка історичного факультету

Харківського національного педагогічного університету

імені Г.С. Сковороди

ФІЛОСОФСЬКА ПЕДАГОГІКА ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША: ДОСВІД ДИДАКТИЧНОЇ АДАПТАЦІЇ

Формування національної свідомості підростаючого покоління залежить від якісних характеристик історичної та громадянської освіти. За змістом і якістю шкільна історична освіта має забезпечити підвищення інтелектуального потенціалу нації. Виконання цього завдання передбачає підготовку вчителя історії з високим рівнем світоглядної і методологічної культури, здатного до критичної рефлексії, носія постконвенційної моралі, патріота своєї країни. Виховання культури свободи є довготривалим і цілеспрямованим процесом. Цивілізаційному і відповідальному поведінню зі свободою кожна генерація повинна навчатись на власному досвіді, але за допомогою освіти і виховання [6, с. 4].

Творчість П. Куліша є складовою історичної пам'яті українського суспільства. Видатний український мислитель, письменник, педагог Пантелеймон Куліш жив у час радикальних змін і радикального оновлення: Французька революція та Наполеонівські війни у всій Європі привели до цілковитої реорганізації територіальних та політичних

стосунків. Філософ був свідком соціальних труднощів, які виникали з реалізацією ліберальних вимог та національного піднесення у Європі та світі. Українське національне будівництво (деякі науковці називають його етапом збирання спадщини) розпочинається після наполеонівських війн [5, с. 205]. В Європі через поширення фіхтеанства поряд з ідеалами свободи, рівності, братерства та справедливості починають висуватися наперед ідеї національного виховання [6, с. 199]. Як вважав Дмитро Чижевський та інші дослідники, впливи філософії Фіхте на Україну приніс професор теоретичної і практичної філософії Харківського університету Йоганн Батист Шад. Згідно Фіхте, основу досвіду слід шукати в «Я», в діяльності духу, а не в матеріальній дійсності. Самостійність духу ми охоплюємо в спогляданні, яке є не чуттєвим, а є інтелектуальним. Пантелеймон Куліш, розвиваючи ідеї Канта і Фіхте, розуміє внутрішню парадоксальність антропологічних передумов свободи та важливість їх дослідження. Педагог поділяв гумбольдтівську ідею свободи і саморозвитку людини; він, як зауважує Є. Нахлік, був ознайомлений з твором Александера фон Гумбольдта «Космос», радив читати його своїм близьким друзям [4, с. 488]. Отже, Пантелеймон Куліш як український просвітник розумів важливість якісної селекції форм і проявів свободи.

Пантелеймон Куліш мав університетську філологічну та правову освіту, але на відміну від інтелектуалів того часу був позбавлений просвітницьких ілюзій, чому на початку життя крім університетської освіти сприяло гуманістичне сімейне виховання, а у зрілому віці — досвід активного інтеркультурно орієнтованого життя.

Творчість і гуманістичні ідеї П. Куліша впливали на свідомість багатьох поколінь українців. Є. Маланюк пов'язував з П. Кулішем перше напруження «національного інтелекту», Н. Зборовська визнавала за П. Кулішем місце першого прозаїка, тобто першого аналітика в українській літературі. На думку дослідниці у творчості письменника сформувалась критич-

на думка, в парі запрацювали «розум і серце», що відсилає до філософського погляду Г.С. Сковороди, національної філософської рівноваги [1, с. 123]. У романі «Чорна Рада» П. Куліш у провокативний спосіб поставив перед українською нацією дуже важливе питання: «Як усвідомити «уроки історії»? Як один із засновників української модерної нації, мислитель, фактично спровокував міжпоколінну суспільну дискусію, пов'язану з селекцією домодерних і модерних смислів національної традиції. Отже, філософська педагогіка П. Куліша, яка була продовженням сквородинівської інтелектуальної традиції, набувала соціально-політичного змісту та національно-культурного виразу, спонукала не одне покоління українців до філософських рефлексій та запеклих інтелектуальних дискусій.

Художньо-естетична привабливість, гостросюжетність історичної розповіді Пантелеймона Куліша разом з тим містить морально-етичний потенціал української культурної традиції, який несе в собі елементи універсалізації, раціоналізації та модернізації. Отже, в контексті української історії як процесу суспільного розвитку, роман «Чорна Рада» є своєрідною формою інтеркультурної комунікації зі значним емансипаторським потенціалом, адже спонукає українців різних генерацій та «часових пластів» (Р. Козеллек) замислитися над питанням свободи, демократії, справедливості, гуманізму, правової культури. У цьому романі П. Куліш як просвітник показав, що свобода на суспільному та індивідуальному рівнях не є природною даністю, не може передаватися у спадок, а є формою суспільної саморефлексії, досвідом суспільства у розвитку і застосуванні свободи. На важливість формування культури свободи засобами освіти й виховання у багатьох наукових працях звертає увагу М. Култаєва. Підкреслюючи процесуальний характер свободи, обумовлений її антропологічними засадами, М. Култаєва пише, що свобода залишається свободою лише тоді, коли вона провокує сама себе на критичну саморефлексію, або ж дозволяє іншим здійснити цей намір [3, с. 81].

Мабуть, не випадково на семінарському занятті з філософії освіти історики-магістри ХНПУ ім. Г. С. Сковороди так жваво обговорювали виховний і освітній потенціал роману П. Куліша «Чорна Рада». Несподівано читання роману спровокувало палку дискусію навколо фундаментальних філософських питань: «Чи можливе повернення історії? Що таке справедливість, чи є вона універсальною? Права людини і громадянина з'являються в історії раз і назавжди, чи їх потрібно винаходити і відновлювати в нових соціокультурних контекстах? Як права людини та народний суверенітет в різні історичні часи взаємно обумовлюють одне одного? Молоді вчителі історії погодилися із думкою німецького філософа Р. Козеллека, що кожний сегмент історії містить як лінійний, так і рекурентні елементи [2, с. 35].

Отже, розрізнення між домодерними і модерними виховними практиками, суспільствами та культурами є вихідним моментом філософської педагогіки. Історичний роман П. Куліша «Чорна рада» містить загальнолюдські смисли та конкретні явища суспільного життя, притаманні тогочасній культурі. Синхронізацію смислів між різними історичними епохами, соціальними характеристиками доцільно здійснювати засобами діалогічної педагогіки. Сюжети історичного роману можуть бути цікавими та корисними для публічних обговорень, як на рівні освіти, так й в ЗМІ. Адже в демократичному суспільстві норми і соціальні цінності не надаються у вигляді непорушної традиції, а конститууються у відкритих і чесних дискусіях громадян — науковців, вчителів, школярів, студентської молоді, дорослого покоління.

Література

1. Зборовська Н. В. Код української літератури: проект психоісторії новітньої української літератури / Н. В. Зборовська. — К.: Академвидав, 2006. — 502 с.
2. Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії. / р. Козеллек; [пер. з нім. В. Шведа]. — К.: Дух і Літера, 2006. — 436 с.
3. Култаєва М. Д. Філософсько-антропологічне обґрунтування культури свободи та його освітні імплікації (теоретичний досвід

ДО 200-ЛІТТЯ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

сучасної німецької філософської думки) / М. Д. Култаєва // Філософія освіти. — 2009. — № 1-2(8) — С. 80-98.

4. Нахлік Є. Особливості релігійно-філософського світогляду Пантелеймона Куліша / Євген Нахлік // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — 15/2006-2007. — С. 487-497.
5. Плохій С. М. Брама Європи / С. М. Плохій ; Пер. з англ. р. Клочка.— Х : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 496 с.
6. Філософсько-освітні імплікації Григорія Сковороди: у витоків сквородинівської інтелектуальної традиції. Монографія / [Култаєва М. Д., Прокопенко І. Ф., Радіонова Н. В.]; за заг. ред. М. Д. Култаєвої — Харків: Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Х.: ФОП Мезона В. В. 2017. — 245 с.

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ І ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Антонець Наталія Борисівна,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник
відділу історії та філософії освіти
Інституту педагогіки НАПН України

«СІЛЬСЬКА БІБЛІОТЕКА» ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША В КОНТЕКСТІ ГРОМАДСЬКО-ПЕДАГОГІЧНОГО РУХУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

Сходження на престол Олександра II поклато початок нового етапу в історії держави — етапу вимушених реформ, адже під тиском економічної необхідності країна потребувала негайної модернізації. Одним із перших кроків нового імператора у напрямку пом'якшення напруження в суспільстві стало оголошення ним у березні 1856 р. наміру скасувати кріпосне право. Певна лібералізація життя в Росії активізувала діяльність демократичної частини суспільства, яка, крім іншого, починає виступати за впровадження загальної освіти, засуджувати становість школи, тілесні покарання, вимагати автономію вищої школи, вболівати за розвиток жіночої освіти тощо. Вперше в історії імперії педагогічні проблеми починають широко обговорюватися громадськістю, більш того — вони стають предметом громадських ініціатив. Так на рубежі 50–60 рр. ХІХ ст. життя країни збагачується на нове явище — громадсько-педагогічний рух.

Зміни в імперії стали поштовхом і для активізації національно свідомої інтелігенції в українських губерніях. Вбачаючи свій обов'язок як у розвитку національної культури взагалі, так і в поширенні освіти серед власного народу зокрема, тогочасна українська інтелігенція своєю діяльністю започатковує в новоствореному загальноросій-

ському громадсько-педагогічному русі окремих просвітницький напрям.

Масовість учасників просвітницького руху української інтелігенції призводить у містах до логічної заміни поодинокі індивідуальної культуротворчої роботи на діяльність цілих об'єднань — громад. Такі напівлегальні громади на рубежі 50 — 60 рр. з'являються у Києві, Петербурзі, Полтаві, Чернігові, Харкові, Одесі та інших містах. Усвідомлюючи, що головною проблемою народної школи в Україні є російськомовне навчання, громадівці починають намагатися переконати керівні органи в необхідності зміни такого неприродного стану. Хоча клопотання у вищій урядовій інстанції залишилися без позитивного реагування, ще з 1859 р. навчання рідною мовою явочним порядком почало поступово ставати реальністю — нею самовільно велося викладання в перших на підросійській Україні недільних школах, а також у поодиноких самочинно влаштованих україномовних щоденних школах [1].

Організація україномовного навчального процесу в недільних та щоденних школах потребувала відповідних підручників, яких на той час на Наддніпрянщині не було. Це стало поштовхом для виникнення першої потужної хвилі створення нового покоління українських навчальних книг, до якої залучився цілий ряд визначних діячів. Так побачили світ «Українська абетка» М. Гатцука (1861), «Арифметика або щотниця» (1863) та «Українські прописи» (1862) О. Кониського, «Грамотка» П. Куліша (1857, 1861), «Букварь южнорусский» (1861) Т. Шевченка та ін.

Проте мало було допомогти нижчим станам суспільства здобути елементарну грамотність — треба було ще дати їм можливість розвиватися далі або принаймні створити умови для самостійного закріплення набутих знань. У цьому могли допомогти лише рідномовні доступні за ціною книжки, які постачали б народу поживу для інтелектуального вправлення. Перший, хто зробив практичні кроки для вирішення цієї проблеми, став Пантелеймон Куліш. Відбувши покарання за причетність до Кирило-Мефодіївського братства, він оселив-

ся в Санкт-Петербурзі, де став одним із засновників місцевої української громади, котра відігравала помітну роль в громадсько-педагогічному русі аж до 1917 р. Організувавши у 1857 р. за власний кошт першу українську друкарню, П. Куліш, зокрема, за три роки (1860–1862) у серії «Сільська бібліотека» випустив у світ 39 назв невеликих дешевих брошур з творами українських письменників. Це були оповідання І. Квітки-Основ'яненка («Підбрехач», «Купований розум»), Марка Вовчка («Чари», «Ледащиця»), Д. Мордовцева («Салдатка», «Дзвонар»), М. Номиса («Дід Мина і баба Миниха»), О. Стороженка («Закоханий чорт», «Голка»), самого П. Куліша («Орися», «Січові гості Чуприна і Чортоус»), його дружини Ганни Барвінок («Лихо не без добра», «Восени літо»), поетичні твори Т. Шевченка («Гамалія», «Наймичка», «Гайдамаки», «Перебендя») та ін. [2].

Цю фактично першу в царській Росії спробу систематичного видання корисних дешевих українських книг для народу підтримали інші громадівці. Вважаючи, що П. Куліш деякою мірою забезпечив українського читача белетристикою, вони намагалися зосередитися на створенні науково-популярної та релігійної літератури. Так, заходами харків'ян анонімно виходять книжечка природничого змісту «Про тепло» (1862) та брошура «Правдиве слово до селян та хуторян» (1862), у якій роз'яснювався зміст підписаного Олександром II «Загального положення про селян, звільнених з кріпацтва». Кияни видають книжку про фізичні явища в природі «Децо про світ Божий» (1863), петербуржці — «Оповідання з Святого писання» (1863) С. Опатовича та ін.

Як сприймали ці видання ті, для кого вони друкувалися, свідчить, зокрема, автор статті «Ежедневная школа в Киеве» у журналі «Вестник Юго-Западной и Западной России» О. Стоянов. «Ученики почти с жадностью перечитывали все изданные украинские брошюрки, — писал О. Стоянов із жалем з приводу закриття владою школи про київському університеті, — и почти позаучивали их на память. Особенно были в ходу: «Катерина» Шевченка, «Дзвонарь» Мордовцева

и «Лист про злодія у селі Гаківниці»» [3, 206]. Зауважимо, що всі три згадані твори було видано в серії П. Куліша «Сільська бібліотека».

Широкий громадсько-педагогічний рух української інтелігенції не міг не викликати врешті-решт спротиву імперської влади. Першого нищівного удару було завдано 10 червня 1862 р., коли під приводом боротьби з поширенням пропаганди соціалістичних ідей було заборонено всі недільні школи та народні читальні. Це стало симптоматичним сигналом для місцевих адміністрацій, які вже давно з підозрою стежили за діяльністю громадівців. Значна частина активних українців у другій половині 1862 р. під тим чи іншим приводом зазнала репресій. Проте найбільш активні члени громад, незважаючи на складність ситуації, намагалися продовжувати просвітницьку діяльність — здебільшого в єдиній ще можливій формі видання дешевих книжок рідною мовою. На знищення цього єдиного джерела національної освіти й було спрямовано дію Валуєвського циркуляру (1863), що трагічним чином вплинув на розвиток української культури. Але всі ті форми конкретної практичної просвітницької діяльності, які виникли на рубежі 50–60-их рр. XIX ст. (у тому числі видання дешевих україномовних брошур), більш чи менш активно (залежно від політичного барометру) використовувались українською інтелігенцією аж до 1917 р.

Література

1. Копиленко (Антонєць) Н. Б. Формування просвітительського руху української інтелігенції на Наддніпрянщині (середина XIX ст.). Освіта й виховання в Польщі й Україні (XIX–XX ст.): матеріали міжнародної наук.-практичної конф. (20–22 травня 1998 р., Ніжин). Ч. 1. Ніжин, 1998. С. 164–170.
2. Сільська бібліотека (зібрання «метеликів») / укладач О. О. Гомєнюк. Умань, 2015. 388 с.
3. Стоянов О. Ежедневная школа в Киеве. Вестник Юго-Западной и Западной России. 1862. Т. 1 (сентябрь). С. 206–208.

Гупан Нестор Миколайович,

доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України, Київ

ВИСВІТЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША У ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ З ІСТОРІЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

С тавлення до особистості Пантелеймона Куліша в українському суспільстві у різні історичні періоди було неоднозначним. Здебільшого підходи до висвітлення його діяльності обумовлювалися державною політикою, що позначалася на змісті шкільних навчальних програм та підручників. Зокрема у радянських книгах з історії П.Куліша представляли «прибічником буржуазно-ліберальних поглядів» [1, с. 134]. Відповідне ідеологічне тавро накладалося й на його творчість про яку у навчальних книгах йшлося стисло — прогресивні письменники «...засуджували націоналістичні твори Куліша» [1, с. 489].

З проголошенням незалежності України ситуація змінилася і діяльність П. Куліша стали висвітлювати у шкільних програмах та навчальних книгах позитивно й більш широко. У 1994 р. в підручнику В.Сарбея «Історія України (XIX — початок XX ст.)» для 9 класу про особистість П. Куліша вміщено 7 сюжетів (§ 2,6,9,12) [3]. Він представ перед школярами як письменник, історик, педагог з активною громадянською позицією, який «захищав українську справу» [3, с.113]. Виклад цього матеріалу був представлений *авторським текстом і документальними джерелами*. Наприклад, з *авторського тексту* учні дізнавалися, що П. Куліш «письменник і педагог, автор Української абетки, яка ввійшла в історію під назвою кулішівка (нею й донині друкують книжки)» [3, с. 52]. Окрім того, школярі ознайомилися з громадською діяльністю згаданої персоналії в контексті висвітлення її участі у Кири-

ло-Мефодієвському товаристві (братстві) та громадівському русі. Використані у підручнику документальні джерела, де розповідалося про П. Куліша, можна поділити на дві групи. До першої відносяться його власні документи (фрагменти із статей та інших праць), до другої — витяги із доповідних державних чиновників, слідчих справ, тощо.

У подальші роки автори шкільних підручників ще більше урізноманітнювали викладення матеріалів про діяльність П.Куліша. Наприклад, у підручнику 1999 р. Ф. Турченка, В. Морока «Історія України (кінець XVIII — початок XX століття)» для 9 класу було вміщено біографічну довідку з портретом П.Куліша, розширено спектр документів щодо висвітлення цієї персоналії. Зокрема, якщо раніше автори підручників використовували документи лише царських чиновників де наводилась негативна оцінка національно-патріотичної діяльності П. Куліша, то тепер й російських революціонерів-демократів в особі В. Белінського (фрагмент з листа до П. Анненкова). Останні ще з часів радянської історіографії мали статус прогресивних громадських діячів і вважалося, що вони нічого лихого про український рух і його представників не повинні були говорити. Проте документи свідчать про зворотнє. Зокрема В. Белінський писав «...Одна скотина из хохлацких либералов, некто Кулиш, написал историю Малороссии, где сказано, что Малороссия или должна отторгнуться от России или погибнуть... Ох эти мне хохлы! Ведь бараны — а либеральничают...» [4, с. 117]. Використання таких документів свідчило про подолання рудиментів радянської історіографії в українському підручникотворенні й утвердженні думки, що російська демократія закінчується там де починається українське питання.

Здобутком авторів підручника стало висвітлення внеску П. Куліша у розвиток української літератури. Вони наголошували: «Після смерті Тараса Шевченка найпомітнішою постаттю в літературному житті став **Пантелеймон Куліш**. Він прагнув збагатити літературу оригінальними жанрами, написав перший національний історичний роман «**Чорна**

рада», присвячений одній з найважливіших подій історії України доби Руїни. Розгортання сюжету йде в ньому поряд із яскравим описом одягу, побуту й звичаїв українського народу» [4, с. 263].

У підручнику Ф. Турченка, В.Морока йшлося про П. Куліша не тільки у змісті основного тексту, а й методичному апараті і це було зроблено вперше. Зокрема наприкінці § 40 цієї навчальної книги учням пропонувалося перевірити себе у засвоєнні опрацьованого матеріалу. Серед різних запитань і завдань було й таке: Заповніть таблицю «Розвиток української літератури у другій половині XIX ст.». У наведеній таблиці в лівій колонці містився перелік прізвищ та імен українських письменників (серед них був і П. Куліш), а в правій колонці (навпроти відповідного автора) учні мали вписати їх головні твори.

Новий етап висвітлення персоналії П. Куліша у шкільних підручниках з історії прослідковується із прийняттям нового державного стандарту, утвердженням компетентнісного підходу та поширенням пріоритетності критичного мислення у розробці навчальних книг. Наприклад, у підручнику 2017 р. О.Пометун, Н.Гупан, І.Смагін «Історія України» (9 клас) опис діяльності П. Куліша представлено в § 12 де вміщено його біографічну довідку з врізкою портрета [2, с. 83–89]. У завданні до цього матеріалу учням пропонувалося розкрити провідну тематику творів письменника тощо. Наприкінці параграфу дев'ятикласники перевіряли себе у досягненнях засвоєння навчального матеріалу виконуючи диференційовані за рівнями складності завдання. Домашнє робота спрямовувалась на розвиток критичного мислення учнів. Їм пропонувалося порівняти документи з протилежними точками зору на творчість і громадсько-політичну діяльність П. Куліша та висловити власну точку зору. Інформаційна складова предметної історичної компетентності була представлена багатовекторно. Зокрема, висвітлюючи сюжет про Кирило-Мефодієвське братство, до якого належав П. Куліш, автори стверджували, що у його біографії, так само як і в інших братчиків (М. Косто-

марова, Т. Шевченка), відобразилися риси нового покоління українських патріотів, котрі вийшли із соціальних низів і «стали високоосвіченими інтелектуалами, а їхня діяльність у науці і культурі була фаховою» [2, с. 32].

Література

1. История Украинской ССР в десяти томах. Т.– К.: «Наукова думка», 1983. — 694 с.
2. Пометун О. І. Історія України: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О.І. Пометун, Н.М. Гупан, І.І. Смагін. — К.: УОВЦ «Оріон», 2017. — 288 с.
3. Сарбей В. Г. Історія України (XIX — початок XX століття) [Пробний підручник для 9 класу середньої школи]. — К.: Генеза, 1994. — 224 с.
4. Турченко Ф. Г., Мороко В. М. Історія України (кінець XVIII — початок XX століття): Підруч. для 9 кл. серед. шк. — Запоріжжя: Просвіта; — К.: Генеза, 1999. — 424 с.

Зайченко Іван Васильович,

КВНЗ «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж»

імені Т.Г. Шевченка,

доктор педагогічних наук, професор

П.О.КУЛІШ — ОДИН З ЗАСНОВНИКІВ ПРОГРЕСИВНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЗАГАЛЬНОЇ І ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРЕСИ

П. Куліша справедливо можна вважати одним з тих, хто започатковував прогресивну українську загальну і педагогічну пресу, публіцистику і журналістику. У 1860 р. через низку бюрократичних перешкод і заборон йому вдається видати альманах «Хата» (два накладі), зміст якого складався з поезій, оповідань Т. Шевченка, В. Кузьменка, Є. Гребінка,

Марка Вовчка, Г. Барвінок, П. Куліша. Але все це не зовсім його влаштувало, він мріє про видання серйозного і масштабнішого журналу. У червні 1860 р. П. Куліш та його шурина В. Білозерський отримали урядовий дозвіл на видання в Петербурзі журналу «Основа». Підготувачу працю здійснювали також інші учасники гуртка, що отримав назву «Основ'ян», серед яких був і Т. Шевченко. Головним керманічем і організатором журналу був П. Куліш. Пізніше у листі до М. Павлика П. Куліш писав: «Саме ім'я сему місячникові нарек аз; програму до нього скомпонував аз» [1, с. 72].

В «Основі» П. Куліш надрукував праці: *поетичні* («Настуся» — 1861, №10; «Брату Тарасу на той світ» — 1861, №10; «До братів на Україну» — 1862, №3; «Заспів» — 1862, №8) *історичні* («Історія України од найдавніших часів» — 1861, №9), «Виговщина» — 1861, №11–12), «Хмельницина» — 1861, №3); *філософські* («Листи з хутора» — 1861, №1, №2, №3, №4; «Поїздка в Україну» — 1862, №4); *мовознавчі* («Об'яснення неудопопнятних южнорусских слов» — 1861, №2), «Об издании украинского словаря» — 1861, №1)); *педагогічні* («Перегляд українських книжок» — 1862, №1, №3; «Устня мова з науки» — 1862, №3; «Ответ на письмо с Юга» — 1862, №3); *публіцистичні* («Простонародность в украинской словесности» — 1862, №1; «Полякам об украинцах» — 1862, №2; «Ответ Московському «Дню» — 1862, №3); з *літературної критики* («Обор украинской словесности» — 1861, №1, №3, №4; «Гоголь как автор повестей из украинской жизни и истории» — 1861, №5, №9, №11–12; «Характер и задачи украинской критики» — 1861, №2); з *белетристики* («Липовые пуши» — 1861, №5; «Украинские незабудки» — 1861, №9); та інші.

П. Куліш збагачував українську публіцистику в часописах: «Альманах Буковинський», «Беседа», «Библиотека для чтения», «Боян», «Варта», «Вестник Юго-Западной и Западной России», «Вечерниці», «Газета Гатцука», «Газета Школьна», «Галичанин», «Дело», «Діло», «Днепр», «Экономист», «Живописная Россия», «Записки наукового товариства імені Шевченка», «Золотая грамота», «Зоря», «Киевска

Старина», «Киевлянин», «Криничка», «Литературная газета», «Літературно-науковий вісник», «Мета», «Народ», «Народний пісенник», «Наша доля», «Нива», «Новая библиотека Суворина», «Новь», «Отечественные записки», «Правда», Проліски», «С.-Петербургские ведомости», «Рада», «Руска читанка», «Русская старина», «Русское обозрение», «Русский Архив», «Руська хата», «Світ», «Сільська бібліотека», «Слово», «Современник», «Труд», «Хата», «Чайка», «Черниговские Губернские Ведомости», «Черниговский листок», «Читатель», «Чтения в Императорском Обществе Истории и Древностей Российских при Московском Университете», «Южный край», «Gazeta Narodowa», «Kraj», «Fliegende Blatter», «Przegląd Literaturno Artystyczny» та ін.

Помітний внесок П. Куліша у становлення й функціонування журналу «Правда» (Львів, 1867–1897), історія якого поділяється на кілька періодів: перший — 1867–1870 рр. (ідеологічно і матеріально залежала від П. Куліша); другий — 1872–1880 рр. (очолювали О. Огоновський, Ю. Романчук, О. Кониський). Третій період — 1888–1897 рр. — невпевненості і хитань.

П. Куліш продовжував започатковане в петербурзькій «Основі», тому в «Правді» проявилися намагання показати своєрідність історичного і культурного розвитку українського народу, його самобутність та відмінність і на цій основі аргументувати національну самостійність і національну єдність українців, що були розділені між кількома іноземними державами. «Правда» в цей період була єдиною трибуною українського слова, єдиним об'єднуючим східноукраїнські і західноукраїнські науково-педагогічні й літературні сили суспільно-літературним органом. В різні періоди в журналі друкувалися як західноукраїнські, так і східноукраїнські педагоги, письменники, освітні й культурні діячі, а також твори Т. Шевченка, Марка Вовчка та інших авторів. Помітне місце в «Правді» займало висвітлення мовних проблем, в тому числі й викладання в школі народною мовою.

Незаперечним є і внесок П. Куліша у зародження, становлення й розвиток української педагогічної журналістики.

Свідченням цьому є його педагогічні статті «Які посібники зручніше використовувати при першопочатковому навчанні селянських дітей» («Черниговский листок» 1862. — №№ 26, 27), «Виконування дітей за підмогою школи» (Правда. — 1869. — ч. 23), «Дещо про виховання дітей», «Виконування дітей. Стаття з педагогіки», «Чумацькі діти» (Батькове виховання та інше. — Чернігів, 1898. — № 30). «Погляд на усню словесність українську. Попереднє слівце» (Правда. — 1870. — ч. 2).

У статті «Які посібники зручніше використовувати при першопочатковому навчанні селянських дітей», автор, критикуючи зміст і методи навчання в церковнопарафіяльних школах, розкриваючи основні положення своєї «Граматки» і пропагуючи прогресивний Золотівський метод навчання грамоти, доводив необхідність навчання українських дітей їх рідною мовою, рішуче відкинувши твердження про «недосконалість», «незрілість», «недоцільність», «незрозумілість», «передчасність» і навіть «небажання» українського народу навчатися рідною мовою. П. Куліш доводив, що використання в навчанні рідної мови забезпечує доступність і зрозумілість, скорочення часу і усунення труднощі в опануванні навчального матеріалу. «Якщо бажатимемо пробудити в нашому народі розумову діяльність і усвідомлення істинної своєї народності, що становить насущну потребу нашого народу, який перебував в рутинності й неучтві, — то, не обтяжуючи себе зайвою працею, ми повинні забезпечити навчання народу на його рідній мові», — писав П. Куліш, звертаючись до української інтелігенції [4, № 26].

У статті «Виконування дітей» автор торкається проблем морального, фізичного й естетичного виховання в сім'ї, звертаючи увагу батьків на ті помилки, які вони роблять у процесі виховання своєї дитини, що приводять до формування у дитини таких негативних рис як заздрість, жорстокість, немилосердя, байдужість, злість, нелюбов і неповагу до батьків і ближніх.

У статті «Виконування дітей за підмогою школи» П. Куліш розкриває ставлення до тогочасної української школи з боку сім'ї, громадськості, соціальних інституцій, визначає свої погляди на роль народної школи, роль і місце учителя, шкільного навчання й виховання у формування молодого підростаючого покоління українців. «Щасливий той народ, що має добрі школи, — писав П. Куліш. — Спромоглись на добрі школи трудно не так через недоліки, не так через убожество, як через передсуди, що йдуть з давніх-давен із народу в нарід» [2, с. 110]. Шкільні передсуди залишилися такими, як і за часів Візантійських тому, що школа, як і раніше, залишається «в руках так званої правоправлячої чи предержавної власті. Все училищем орудує міністерія, а все училище, своїми презентаторами, подає закони й тим початковим школам, що ніби зовсім собі заводяться по волі, надає закони навіть хатньому ученню поза школою» [2, с. 110 — 111].

За його переконанням П. Куліш, необхідно рішуче змінити погляд з боку сім'ї, батьків, громадськості, представників державних установ на роль і місце народної школи у формуванні особистості українця з негативного на природне, адекватне, здоровомисляче. «Учитель мусить бути учням за батька серед шкільної сім'ї і за матір серед шкільної малечі... Я хочу тільки сказати, що діло учителя — велике діло, а й надто — учителя початкового Не гімназія і університет мусять бути головними ступнями до того, щоб кохана дитина ваша стала чоловіком достотнім, а перш усього — рідна хата, потім початкова школа» [2, с. 112]. І, нарешті, «Поки все училище не станеться творивом самосудної, вільної розумом і правом громади, поти й початкові школи не підійдуть під сім'ю й домівку так, щоб ні дитина, йдучи в школу, не плакала, ні в матері серце не боліло» [2, с. 111].

П. Куліш наводить позитивний приклад організації початкової школи за допомогою громадськості у США і робить висновок про те, що школа перестане лякати і батьків, і дитину «тільки тоді, як зробиться дитині новою домівкою, з новими громадськими правами і втіхами» [2, с. 113].

Література

1. Животко А.П. Історія української преси / Упоряд., авт. Іст.-біогр. нарисів та приміт. М.С. Тимошик. — К.: Наша культура і наука, 1999. 368 с.
2. Виховання дітей за підмогою школи / Пантелеймон Куліш. Науково-педагогічна спадщина (Вибрані твори) / Упоряд. О.О. Кравченко. Умань. 2008. 208 с. // P_Kulich_naukovo-pedahohichna_spradschyna_vybrani_tvory.
3. Зайченко І. В. Проблеми української національної школи в пресі другої половини XIX — початку XX ст. / За ред. М.Д. Ярмаченка. — Львів, 2002. 344 с.
4. Кулиш П.А. Какие руководства удобнее употребляют при первоначальном обучении крестьянских детей // Черниговский листок. — 1862. — № 26, 27.

Кравченко Оксана Олексіївна,

доктор педагогічних наук, доцент,

декан факультету

соціальної та психологічної освіти

Уманського державного педагогічного університету

імені Павла Тичини

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

З огляду на те, що молоде покоління є головним людським ресурсом для розвитку, позитивних соціальних змін і технологічних інновацій країни, актуальним є на часі створення умов для самоорганізації та самореалізації молоді,

розвитку її громадянської активності, творчого та наукового потенціалу, залучення до процесів реформування та модернізації українського суспільства, формуванню її відповідальності за сьогодення та майбутнє.

У цьому контексті перед закладами вищої освіти стоїть завдання поряд із наданням якісних освітніх послуг, забезпеченням інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, — формування свідомості молоді, яка розглядатиме державу як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності, готовності до змін.

Це завдання реалізується у ході національно-патріотичного виховання. У 2019 р. затверджено «Стратегію національно-патріотичного виховання», метою якої є визначення пріоритетів та основних напрямів роботи з дітьми та молоддю на основі формування національно-культурної громадянської ідентичності, національно-патріотичного світогляду, збереження та розвитку суспільно-державницьких та духовно-моральних цінностей Українського народу; усвідомлення досягнень Українського народу, його інтелектуальних, духовних та інших надбань тощо.

У закладах освіти, вищої зокрема, накопичений унікальний досвід національно-патріотичного виховання, що потребує наукового вивчення та використання кращих практик.

На факультеті соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини впроваджено інноваційний проект — Національно-патріотичний табір для студентської молоді «Дія» (далі — Табір «Дія»), мета якого — формування у студентів високої патріотичної свідомості, почуття вірності до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України,

сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави.

Учасниками табору є студентська та учнівська молодь міста Умань.

Табір «Дія» розпочав свою роботу у 2014 році внаслідок трагічних подій у державі — революційні зміни у листопаді 2013 — березні 2014 р., війна на Сході країни. Його створення продемонструвало високу громадянську позицію студентства УДПУ імені Павла Тичини, готовність молодого покоління відстоювати національні цінності, українську державність.

До сьогодні відпрацювало 12 тематичних змін Табору: «Я — Українець і я цим пишаюсь!», «Я — студент, я — патріот!», «5 ідей для моєї України», «Молодь діє — держава процвітає», «Ми студенти УДПУ – вивчаємо, знаємо і творимо історію України?!», «Академічна доброчесність — міф чи реальність» та ін.

У 2019 р. триває тематична зміна під гаслом «Наслідуймо видатних українців!». Мета — висвітлення педагогічної діяльності видатних освітян-громадівців України другої половини ХІХ — початку ХХ століття.

З нагоди 200-річчя від дня народження відомого письменника, історика, етнографа, перекладача, редактора, літературного критика, педагога Пантелеймона Куліша — одного з чільних представників українського національного відродження ХІХ століття: студентство факультету ініціювало проведення урочистої зміни «Пантелеймон Куліш — життя, віддане просвітництву». Серед заходів якої: проведення науково-практичної конференції «Просвітницька та культурно-освітня діяльність Пантелеймона Куліша: з нагоди 200-річчя з дня народження»; виставка праць Наукової бібліотеки УДПУ імені Павла Тичини, приурочена творчій діяльності П. Куліша; виховний захід «Геній української нації»; літературна зустріч в Уманській центральній бібліотеці «П.К: 200» тощо.

Постать Пантелеймона Куліша багатогранна, для молодого покоління — взірєць служінню рідному народу, відстоювання національних інтересів, міцної громадянської позиції, посиленої працездатності на благо українського слова та науки.

Змагаючись за національну школу в Україні, дбаючи про оновлення змісту освіти, унормовуючи український правопис, П. Куліш у вкрай несприятливих умовах упорядкував і видав підручник для початкової школи «Грамаатка» двома виданнями (1857, 1861), заснував першу українську друкарню в підросійській Україні, видав серію україномовних книг для простого населення під назвою «Сільська бібліотека» та перші посібники для дітей та молоді з історії українського народу, зібрав і підготував до друку два томи унікального етнографічного матеріалу «Записок о Южной Руси» (1856–1857), надрукував історичний роман «Чорна рада», заснував перший україномовний періодичний орган «Основа» (1861–1862), переклав українською мовою низку драматичних творів В. Шекспіра, творів Д. Байрона, Ф. Шіллера, ліричних поезій Г. Гете, колосальною його працею став переклад українською мовою «Біблії».

Це далеко не повний перелік подвижницьких справ П. Куліша заради освітнього і культурного поступу українського народу. Вражає далекоглядність Генія і широкомасштабність його праць.

Отже, вивчення та популяризація серед студентської молоді творчого спадку Пантелеймона Куліша сприяє формуванню у них засадничих позицій громадянина-патріота України, готового брати на себе відповідальність, самовіддано розбудовувати країну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, забезпечувати її національну безпеку, сприяти єдності української політичної нації та встановленню громадянського миру й злагоди в суспільстві.

Чи не заради цього працював Геній української нації!!!

Лебедь Віталій Миколайович,

аспірант відділу історії та філософії освіти
Інституту педагогіки НАПН України

ІДЕЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНЦІВ У ТВОРАХ П. КУЛІША І Г. ВАЩЕНКА

До проблеми формування національної самосвідомості і патріотизму у своїх дослідженнях зверталися такі українські мислителі і педагоги, як П. Куліш, Г. Ващенко, А. Макаренко, С. Русова, В. Сухомлинський, а також їхні видатні попередники Г. Сковорода, К. Ушинський, Я. Чепіга Т. Шевченко, філософи й теологи Києво-Могилянської академії, О. Духнович, І. Франко. У своїх творах вони приділяли багато уваги питанням виховання любові до рідної землі, Батьківщини, рідної мови, формування у молодого покоління національної свідомості.

Порівняльний аналіз творів відомих діячів української культури П. Куліша і Г. Ващенка засвідчив, що у системі виховних заходів визначальну роль у вихованні національної самосвідомості особистості вони відводили культивуванню патріотизму, розвитку загальнокультурних знань та уявлень, і насамперед про національні особливості, традиції, звичаї, свого етносу, оскільки такі знання справляють істотний вплив на самоідентифікацію особистості. Встановлено, що повернення України до духовних надбань видатних вітчизняних мислителів, використання їхніх педагогічних ідей сприяло і сприяє розвитку національної ідеї в умах людей, формуванню національної свідомості в державі.

Замислюючись над проблемою формування національної свідомості молоді, варто згадати такі мудрі настанови видатних українців. «Справжній патріот,— писав Г. Ващенко,— любить Батьківщину в цілому і не відвертається від неї тому, що її нарід має деякі негативні риси або тому, що в ми-

нулому він робив ті чи інші помилки. Не стане, наприклад, справжній патріот відвертатись від своєї Батьківщини тому, що його нарід через певні історичні умови не піднісся на такий рівень культури, на якому стоять передові народи Європи» [1, с. 287–288]. Разом з тим, зазначав Г. Ващенко, справжній патріот не обмежується пасивною любов'ю до свого краю і народу, до його сучасного й минулого, до його мови й культури, «для патріота дорога честь своєї Батьківщини і він захищає її, і разом з тим своєю діяльністю і взагалі всією своєю поведінкою він намагається піднести цю честь» [там само].

Значну роль у становленні національної самосвідомості, а отже, і національної гідності, відіграє усвідомлення особистістю своєї незалежності до певного етносу, своєї близькості з певним народом, спорідненості з ним. Саме таке усвідомлення розуміння етнічної приналежності є базою, основою процесу національної самоідентифікації, одним із чинників, що зумовлюють виникнення, функціонування й розвиток національної самосвідомості та її вияву — національної гідності [3, с. 259]. За відсутності національної самоідентифікації не може бути й мови про розвиток у людини національної самосвідомості, а отже, й національної гідності та розуміння у якій спосіб діяти на благо нації.

У творах видатних українських мислителів прослідковується любов до рідного краю, мови, зокрема й у фольклорно-етнографічних матеріалах (наприклад, збірка Пантелеймона Куліша, «Украинские народные предания» (1847), й у публіцистичних творах, й у педагогічних есеях. П. Куліш і Г. Ващенко були не лише борцями за національну ідею, а й вказували практичні шляхи її реалізації засобами рідної мови, літератури, виховання в молоді національного духу, чому практично служить загартування фізичне (тіловиховання) й формування здатності до вольових зусиль на користь національної ідеї («Виховний ідеал», «Система виховання», «Виховання любові до Батьківщини», «Виховна роля мистецтва») [3, с. 259].

Як зазначає відомий український педагог М. Ступарик, уся творчість П. Куліша та Г. Ващенка належить до найцінніших

здобутків української культури. Адже вони, обґрунтовуючи національно орієнтовані ідеї, боролися за долю українського народу, звеличували культурно-просвітницьку місію українського слова, залишили своїм нащадкам велику духовну й педагогічну спадщину, яка не втратила свого значення і на сучасному етапі, коли змагання за українську державу й формування української самосвідомості ще не завершені.

Література

1. Ващенко Г. Виховання волі і характеру / Г. Ващенко. — Бонна. — Мюнхен, 1957. — 271 с.
2. П. Куліш. Дунайська Дума, 1862. [Електронний ресурс]. Доступно: http://ukrbooks.com/ua/Dunajska_duma/. Дата звернення: Жовтень 14, 2019.
3. Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української педагогіки. — К., 1999. С. 251–264.

Сірук Вікторія Григорівна,

*доцент кафедри української літератури
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки,
кандидат філологічних наук*

П. КУЛІШ ТА І. ФРАНКО: ДІАЛОГИ, ТВОРЧІ ПЕРЕГУКИ

Виняткові світоглядні та світовідчуттєві перегуки, свівзвуччя, своєрідні ідейні діалоги між художніми, публіцистичними текстами П. Куліша та І. Франка привернули увагу С. Галея, В. Івашківа, Є. Нахліка, І. Теплового та інших. Науковці незаперечно ствердили: якщо П. Куліш увів поняття «української ідеї», яке теоретично означило українське національне відродження, то І. Франко обґрунтував проект майбутнього української нації. На переконання О. Пахльовської,

І. Франко був грандіозним «організатором духовного життя», другим після П. Куліша [5]. Окреслені Кулішем стратегії розвитку української нації (послідовна європеїзація та інтелектуалізація культури, формування національної свідомості, ідеї цілісності України) увиразнились у творчій практиці І. Франка. Як зауважує В. Івашків, жодних акцентованих письмових звернень П. Куліша до І. Франка не виявлено [1, с. 936]. Діапазон Франкової рецепції творчої індивідуальності П. Куліша резонував від негативної рецензії на поетичну збірку «Хуторна поезія» 1882р., гострої критики «сухого доктринерства» збірки «Дзвін» («парадоксів», «містичної культурності, погорди до мас людових, погорди до козацтва і ненависть до гайдамаччини, його прихильності до польської шляхти та московських владників... безумну ненависть до новішої української науки і літератури і її головних репрезентантів» [7]) до щирого захоплення його творчістю («Є якийсь своєрідний тихий пафос, якийсь розмірений широкий подих у власних творах і в перекладах сього автора, щось мов широки, могутні рухи великого корабля на великій ріці» [6, с. 169]). Уже через 15 років зрілий Франко у трагічній сповіді «Дещо про себе самого» висловиться у не менш категоричній формі: «не люблю русинів». Задля національного оздоровлення свою «нелюбов» до української нації з «надмірної любові» озвучить і Є. Маланюк. Є. Нахлік таку світоглядну еволюцію називає авторевізією, неминучим віковим критицизмом, що власне зближує пізнього Франка і пізнього Куліша [4]. Від апологетики козацтва Куліш перекидався до нищівного його осуду, від схвальної до гострої критики Шевченка. Франкові, як і свого часу Кулішеві, закидали загравання з польською інтелігенцією, дошкуляли відверті постійні цькування і москвофілів, і народовців. Культурне й політичне середовище вимагало писати на догоду громаді. Очевидно, коли творча, синтетична свідомість митців дисонувала з критичною свідомістю, це зумовлювало своєрідну дихотомію «розуму і серця» у їхній творчості аж до варіативності літературного стилю. В аналітичних роздумах письменників — причини

колоніального статусу України. Першопричиною цього П. Куліш вважав втрату елітою аристократизму. Чи не про той аристократизм духу писав І. Франко у поемі «Похорон»? Мирон, вдаючись до зради свого товариства, прагне підірвати у нього ознаки плебейства. С. Томашівський напише про «горду, аристократичну» вдачу самого П. Куліша, «яка при всій любові до людини неприхильна юрбі і її норовам» [8, с. 169]. І. Франко, означуючи свою інакшість, у збірці «Зів'яле листя» окреслить три недолі: м'яке серце, хлопський рід і «горду душу, що нікого не впусти́ть до свого нутра», а у вірші «Три долі» означить *гордість благородну*, «перед ніким чола, щоб не корить». Це прагнення до ідеалу цілого чоловіка, усвідомлення свого духовного призначення, виразна прикмета виняткової особистості: сміливість висловити власну думку, хоч би вона й як не подобалась загалові. Для обидвох мислителів — це намагання пробудити, сформувавши українську націю, найперше через слово. Для Куліша воно «загартоване в устах Олегів, Святославів, Володимирів» [2, с. 18]. У першій романтичній збірці І. Франка «Баляди і розкази» теж чимало поетичних покликань на княжі часи («Бунт Митуси», «Аскольд і Дір під Царгородом»), у драматичному творі «Сон князя Святослава». Саме у Княжій Україні вони побачили привабливішу Україну, стали предтечами М. Зерова, Ю. Дарагана, Є. Маланюка, О. Ольжича. Культурницький шлях України письменники вбачали і в потужному розширенні літературного досвіду: Куліш переклав 13 Шекспірових драм, три з них опублікував, а 10 — вийшли вже після смерті перекладача, за редакцією і ґрунтовними передмовами І. Франка. Привертає увагу схожість художніх засобів (риторичних звертань, запитань, метафор), якими послуговувалися митці в оскарженні кривд українського народу, розгортанні мотиву національного сорому. П. Куліш у «Псалтирній псалмі»: «*Народе мій, ясирнику татарський, / Невольнику турецький найдорожчий! / Народе мій! Що нам тепер почати? / Невже вовіки будеш спати й спати?»* [3, с. 184]. І. Франко у пролозі до поеми «Мойсей»: «*Народе мій, замучений, розбитий, / Мов паралітик той на*

роздорожжу, / Людським презирством ніби струпом вкритий, / Невже тобі на таблицях залізних / записано в сусідів бути гноєм. П. Куліш у «Слові правди», услід за Т. Шевченком, ствердно проголосить: «*Засяєш знову духом предковичним, / Безсмертна мати бідолахи сина. / Воскреснеш, нене, встанеш з домовини... / І розіллється слава України / По всій вселенній, од краю до краю*» [3, с. 182]. І. Франко у фінальному акорді пролога: «*Засяєш у народів вольних колі / Труснеш Кавказ, вперешешся Бескидом, / І глянеш, як хазяїн домовитий, / По своїй хаті і по своїм полі.*» Така схожість Франкових образів, засобів слугує виявом спадкоємності з попередником, адже тема відродження України — органічна складова духовного світу митців. Тема діалогу, творчих перегуків потужних особистостей потребує подальшого вивчення. Перспективними видаються пошуки збігів у філософсько-естетичних засадах їхньої творчості.

Література

1. Івашків В. Фольклористична діяльність Пантелеймона Куліша в оцінці І. Франка. Іван Франко: дух, наука, думка, воля. Матеріали наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня — 1 жовтня 2006 р.). Львів, 2008. Т. 1. С. 936–945.
2. Куліш П. Зазивний лист до української інтелігенції. Листи з хутора. Видання бібліотеки газети «День». 2012. 56 с.
3. Куліш П. Твори: в 2 т. Київ: Дніпро, 1989. Т. 1. 654 с.
4. Нахлік Є. Франко й Куліш: збіжності попри розходження. URL: <https://theworldnews.net/ua-news/franko-i-kulish-pereguki-v-literaturnii-tvorchosti>
5. Пахльовська О. Творчість Івана Франка як модель культурно-національної стратегії. Іван Франко — письменник, мислитель, громадянин: Матеріали між нар. наук. конф. Львів: Світ, 1998. С. 19–31.
6. Франко І. Передмова [до видання: Уільям Шекспір. Гамлет, принц датський]. Зібрання творів: в 50 т. Київ: Наук. думка, 1981. Т. 32. С. 156–170.

7. Франко І. Додаткові томи до зібрання творів у 50-и томах. Київ: Наукова думка, 2008. Т. 53. С. 454–457.
8. Томашівський С. Куліш і українська національна ідея. Трипілля. 2005. Вересень-жовтень. С. 32–33.

Цінько Світлана Василівна,

*доцент кафедри української мови,
літератури та методики навчання
Глухівського національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка,
кандидат педагогічних наук, доцент*

ІДЕЇ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ СЛОВЕСНОСТІ

Світова практика доводить, що будь-яке суспільство розвивається стабільно й прогресивно за умови наявності орієнтирів, мети й ресурсів, закладених у національній ідеї. Відтак її вивчення й упровадження в суспільне життя залишається актуальним і нині.

Дослідженням суспільно-політичних поглядів Пантелеймона Куліша займалися О. Федорук, Є. Нахлік, А. Сініцина, О. Ясь, В. Кравченко, О. Кожухар, Н. Левченко та інші, однак спадщина великого мислителя і до сьогодні є недостатньо вивченою.

О. Кожухар акцентує увагу на тому, що «... в Україні першим до духовно-релігійного тлумачення поняття «національна ідея» звернувся П. Куліш (у його термінології — «ідея руської народності»), який вкладав у нього усвідомлення, розуміння людиною належності до свого народу, його

культури і віри, як феномен духовного, культурницького буття, провідні риси якого є тотожними для різних народів» [2, с. 6].

Зміни у суспільстві дали змогу по-новому подивитись на спадщину великого громадського діяча П. Куліша, заново переосмислити його національно-патріотичну позицію. Створивши власну державу, український народ зробив реальністю основну ідею й мету П. Куліша. Однак, щоб держава стабільно розвивалась, варто вивчати й примножувати кращі надбання філософської думки минулого.

Д. А. Кондратьєва й Н. Р. Темірова наголошують, що «... ідеї, які правильно і глибоко відображають реалії життя, пришвидшують соціальні процеси, орієнтують суспільство на подолання віджитого й становлення нового, прогресивного.

Національна ідея є основною парадигмою усвідомлення потреби політичного суверенітету народу, боротьби за його досягнення й побудови національної держави» [3, с. 52].

Ця думка надзвичайно важлива з позиції впровадження національної ідеї Пантелеймона Куліша в практику підготовки майбутніх учителів словесності, як рушіїв новацій та інновацій у суспільстві.

Аналізуючи твори Пантелеймона Куліша [4; 5], варто зазначити, що його ідеї актуальні й сьогодні. Більшість цитат П. Куліша можна пропонувати студентам у якості заголовків до написання есе. Наприклад: «Не дивуйтеся словам моїм про великі надії на народ український. Погляньте на його історію: чого не перебув він, які недолюдки з його знуцались! А в його більше людяності осталося, ніж у москаля і ляха»; «...порідшало вас, земляки мої, на Вкраїні; перемішались ми з усяким язиком, а найбільш між тими, котрі повинні б перед вести; вийшло з них таке, що до ніякого плем'я не пристануть: чужоземці в рідній землі, чужоземці і всюди, де не появляться. Бо живе німець по-німецьки, турок по-турецьки, англичанин по-англійськи, і москаль по-московськи, тільки наш брат, українець, носить нави-

ворот свою одежу»; «...Всякий народ горем і щастям готується на своє діло в общому ділі чоловічства. Отже й ми на щось готуємось; а хто ... урозуміє Божу волю, той буде людина над людьми» тощо.

Також варто знайомити студентів з «хутірною філософією» мислителя, адже в ній відображено внутрішній світ українського народу («Листи з хутора»). На особливу увагу заслуговує ставлення П. Куліша до національної літератури, національна мова як засобів вияву і виразу національного духу, власної незалежності й свободи народу (після ознайомлення із зазначеним матеріалом можна запропонувати студентам написати нарис або роздум «Чи є сучасна українська література виразником національного духу й свободи?»).

Отже, завдання сучасного викладача — не лише підготувати студента до роботи в освітньому закладі, а й працювати над формуванням національної свідомості майбутніх учителів. Вагому роль у цій роботі відіграє філософсько-літературна спадщина Пантелеймона Куліша — патріота, вільнодумця, філософа, письменника, інтелігента.

Література

1. Гнідан О., Осьмак Н. Світогляд Пантелеймона Куліша // Дивослово. 1991. № 10. С. 38-41.
2. О. Кожухар. Вплив політико-правових ідей П. Куліша на становлення української державності // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. № 1 (4), 2011. С. 5-8.
3. Кондратьєва Д. А., Темірова Н. Р. Вплив поглядів П. Куліша на формування української національної ідеї // Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. Т.1. № 5 (2013). Режим доступу: <http://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/1206/1233>.
4. Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. К.: Критика, 2005. Т.І: 1841–1850. С. 114.
5. Куліш П. Про Український народ; Мое життя; Хутірська філософія і віддалена од світу поезія. К., 2005. 384 с.

Янченко Тамара Василівна,
професор кафедри соціальної роботи,
освітніх і педагогічних наук
Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка
доктор педагогічних наук, доцент

ПИТАННЯ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У СПАДЩИНІ П. КУЛІША: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

В сучасних умовах розвитку освіти та педагогічної науки залишається актуальною потреба об'єктивного вивчення та творчого осмислення з нових методологічних позицій кращих надбань української педагогіки. Застосування у цьому контексті персоналістичного підходу означає зв'язок наукового знання з особистістю вченого чи педагога-практика, його життям і діяльністю, що сприяє відродженню гуманістичних традицій історико-педагогічних пошуків і дає змогу усвідомити, що історію творять особистості, а процес формування підрастаючих поколінь значною мірою залежить від взаємовпливів і взаємодії цих визначних діячів [1, с. 19].

Педагогічна спадщина П. Куліша досліджена у працях відомих сучасних українських науковців Л. Березівської, І. Зайченка, О. Кравченко, Н. Побірченко, О. Сухомлинської.

Аналіз творчої спадщини ученого засвідчив, що його педагогічні погляди висвітлені у статтях «Устня мова з науки» (1861), «Перегляд українських книжок» (1861), «Какіе руководства удобнее употреблять при первоначальном обучении крестьянских детей?» (1862), «Простонародность в украинской словесности» (1862), «Виховання і наука» (1869) та ін. [2; 3; 4; 5; 6].

Ці статті увійшли в шеститомну збірку творів П. Куліша, видану товариством «Просвіта» у Львові у 1910 р. [2]. У сучасній Україні активізувався інтерес до педагогічної спад-

щини П. Куліша. Свідченням цього є перше перевидання його педагогічних праць «Виховання дітей» і «Перегляд українських книжок», що увійшли до хрестоматії «Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XX ст.)» (2003) за науковою редакцією О. Сухомлинської [4]. О. Кравченко було упорядковано та видано збірку «Науково-педагогічна спадщина Пантелеймона Куліша : вибрані твори» [7] (2008), до якої увійшли праці, що характеризують погляди ученого на освіту та виховання дітей.

У всіх педагогічних творах П. Куліш висловлював ідеї національного та патріотичного виховання і захисту права українського народу на навчання дітей рідною мовою, оскільки навчання російською мовою не тільки ускладнює, а й, за його твердженням, почасти унеможливує поширення освіти в Україні [3; 4; 5; 6]. Водночас він наголошував на близькості української культури до «європейської цивілізації», необхідності формування у дітей загальнолюдських цінностей і поваги до культури інших народів. Як зазначав П. Куліш, на відміну від «російського погляду на науки та мистецтва», «ми дружньо вивчаємо все, що вироблено іншими суспільствами і народностями» [5, с. 73].

У своїх працях педагог порушував і інші, актуальні й сьогодні, питання освіти. Зокрема, у статті «Устня мова з науки» він звернув увагу на проблему підготовки кваліфікованих учителів для українських шкіл, які б могли донести наукові знання дітям [6, с. 82].

Досить ґрунтовним джерелом дослідження педагогічних поглядів П. Куліша є його стаття «Виховання і наука». Вона складається з двох частин: «Виховання і наука» та «Виховання дітей за підмогою школи» [2].

П. Куліш наголошував на важливості сімейного виховання, що починається з народження дитини, бо «недогляд» за дітьми призводить до трагічних наслідків. Педагог визначив негативні, на його думку, традиції сімейного виховання: сповивання та заколихування дітей, потурання усім їхнім бажанням і проханням. Дітей, вихованих егоїстами, які ви-

магають від дорослих виконання їхніх забаганок, П. Куліш назвав «хатніми деспотами» [2, с. 553]. Він наполягав на необхідності формування у дітей поваги до батьків та інших людей і бережного ставлення до природи. Педагог вважав, що сім'я «має бути першою школою і першою церквою людини» [2, с. 555].

Про розуміння П. Кулішем важливості освіти для розвитку суспільства свідчать його слова «Щасливий той народ, що має добрі школи», якими починається друга частина статті «Виховання дітей за підмогою школи» [2, с. 555]. Аналіз її змісту свідчить, що «добрими школами» педагог вважав такі, діяльність яких ґрунтується на національній ідеї, навчанні рідною мовою, співпраці з родиною, єдності вимог педагогів і батьків, любові до дітей, взаємоповазі учителів і учнів [2].

Отже, низка творів П. Куліша є джерелом дослідження не тільки його педагогічних поглядів, а й сприяє визначенню та розумінню провідних ідей розвитку національної освіти та педагогічної думки України другої половини XIX ст., оскільки «педагогічна персоналія репрезентує доробок того чи іншого педагога як індивідуального творця, але передусім як виразника думки й практики своєї епохи» [8, с. 11].

Література

1. Дічек Н. Біографічний метод як інструмент дослідження вітчизняної історії педагогіки. Шлях освіти. 2001. № 4. С. 15–19.
2. Куліш П. Виховане і наука. Твори П. Куліша: в 6-ти томах. Т. 6: Гісторія, література й інша проза. Львів: Просвіта, 1910. С. 551–560.
3. Куліш П. Какие руководства удобнее употребляют при первоначальном обучении крестьянских детей? Науково-педагогічна спадщина Пантелеймона Куліша : вибр. тв. / упоряд. : О. О. Кравченко. Умань : РВЦ «Софія», 2008. С. 102–106.
4. Куліш П. Перегляд українських книжок. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX — XX ст.) : хрестоматія / упоряд. Л. Д. Березівська та ін.; наук. ред. О. В. Сухомлинська. Київ : Науковий світ, 2003. С. 43–47.

ДО 200-ЛІТТЯ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

5. Куліш П. Простонародність в українській словесності. Науково-педагогічна спадщина Пантелеймона Куліша : вибр. тв. / упоряд. : О. О. Кравченко. Умань : РВЦ „Софія”, 2008. С. 64–74.
6. Куліш П. Устня мова з науки. Науково-педагогічна спадщина Пантелеймона Куліша : вибр. тв. / упоряд. : О. О. Кравченко. Умань : РВЦ «Софія», 2008. С. 81–82.
7. Науково-педагогічна спадщина Пантелеймона Куліша : вибр. тв. / упоряд. : О. О. Кравченко. Умань : РВЦ «Софія», 2008 208 с.
8. Сухомлинська О. Персоналія в історико-педагогічному дискурсі. Шлях освіти. 2001. № 4. С. 10–15.

РОЛЬ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША У ТВОРЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

Бондаренко Неллі Володимирівна,

*старший науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник*

«РОЗХРЕСТОМАТИЗОВАНИЙ» ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОСТІ

Формування ключових компетентностей і насамперед культурної передбачає представлення України в її історичній інтелектуальній вертикалі, через знакові поста-ті нашої культури. Такі як Пантелеймон Куліш — Великий Українець, чие 200-ліття від дня народження відзначає Україна. Іван Пулюй назвав Куліша гетьманом України, могутнім «булавою правди, світла і науки».

Організатори міжмузейного проекту з нагоди ювілею вважають, що нині Пантелеймон Куліш міг би стати лідером думок: одним із найпопулярніших блогерів із багатьма підписниками, неперевершеним критиком, і не тільки літературно-причетним, генієм PR-менеджменту і найзапитанішим автором рецензій...

Життя і творчий шлях Великого Українця переконливо доводить, що він належить не тільки своєму часу, а й сьогоденню, і, безперечно, прийдешньому. Чим цікавий Пантелеймон Куліш сучасному українцеві?

1. Заклав основу української наукової мови — показав, що нею можна писати найскладніші наукові праці.

2. Написав перший зразковий історичний роман — «Чорна рада» — українською мовою.

3. Запровадив новий фонетичний український правопис, відомий як «кулішівка» — предтеча й основа сучасного українського письма.

4. Був ерудованим і вимогливим критиком, дослідником і популяризатором української літератури, зокрема Тараса Шевченка, Миколи Гоголя, Марка Вовчка, Григорія Квітки Основ'яненка та інших письменників.

5. Збагатив українську культуру перекладами і переспівами творів велетів світової літератури — Шекспіра, Байрона, Гете, Шиллера, Гейне, започаткувавши галузь високопрофесійного вітчизняного перекладу.

6. Досягши 50-річного віку, вивчив давньоєврейську мову, щоб перекласти українською автентичну «Біблію». Саме завдяки Кулішеві Святе Письмо заговорило українською. Майже перекладену святиню було знищено пожежею. Куліш повторив свій подвижницький подвиг, але переклад, до якого долучилися Іван Пулюй та Нечуй-Левицький, побачив світ уже по смерті письменника у Лондоні 1903 року.

7. Став ідеологом «хутірської філософії» — вчення, згідно з яким саме «хутір», а не великі міста, «має бути осердям, інтелектуальною та соціальною опорою українства» [2, с. 7]. Був європейцем серед хуторян і хуторянином серед європейців. У Європі йому імпонували атмосфера свободи, громадський порядок, чистота, влаштованість побуту [1, с. 3]. З позицій сьогодення ідея поєднати сучасні інформаційні технології, високошвидкісний інтернет із перевагами «хутора» видається продуктивною.

8. Написав першу українську «Граматку» (буквар).

9. Був новатором в історичній науці. Створив унікальну історію України («История Южной Руси»). Глибоко вивчаючи історію українського народу, Куліш не обмежувався національними питаннями, а розглядав її у світовому культуро-історичному контексті.

10. Розвивав видавничу справу, заснував друкарню в Петербурзі, де видавалися «Кобзар», перший український часопис «Основа». Завдяки Кулішеві побачили світ твори багатьох майбутніх класиків української літератури — Тараса Шевченка, Григорія Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, Ганни Барвінок, Миколи Гоголя... Як видавець, дбав про потреби народної освіти. Видав першу українськомовну арифметику.

Дмитро Чижевський зазначав, що «все в світі розпадалося для Куліша на дві групи» залежно від ставлення до України: «благо і лихо, вороги і друзі, будівники і руїники, своє і чуже, святе і негідь». Тут доречно навести цитату з фундаментальної праці Пантелеймона Куліша «Хутірна філософія і віддалена від світу філософія». Наклад цієї перлини української філософської думки було знищено, бо він мав мужність напроорокувати «демонтаж» Російської імперії: «Люди разберут по кирпичу и по одному тесаному камню громадное здание русской цивилизации...».

В українську літературу Куліш увійшов «як автор своєрідної романтичної прози, перейнятої яскравістю малюнка, словеснообразною тональністю прози, надиханої у своїй ідейно-естетичній і етичній суті настроями аристократизму, замилюванням патріархальними традиціями ідеалізованого хутірського життя» [3, с. 23].

Вагомі здобутки Пантелеймона Куліша у сфері української культури високо оцінював Михайло Коцюбинський. У листі до Панаса Мирного він писав: «Могучий майстер української мови, творець українського правопису, благородний поет «Досвіток», перекладач Шекспірових і Байронових творів... автор «Записок о Южной Руси», «Чорної ради» і сили інших коштовних праць має право на нашу велику повагу і вдячність» [3, с. 4–5].

За словами Миколи Зерова, результатом студювання Кулішем первотворів стало збагачення української літератури майстерністю світової класики. «Від європейських <...> поетів взяв він і свою розмаїту строфіку, <...>, якою він лише і орудував серед українських поетів, октаву, якої він іще перед Франковими поемами дав прекрасні зразки» [3, с. 44].

«Куліш, — писав Іван Франко, — першорядна зірка в нашому письменстві, великий знавець нашої народної мови, а при тім добрий знавець язиків та літератур європейських народів <...> Є якийсь своєрідний тихий пафос, якийсь розмірений широкий подих у власних творах і в перекладах сего автора, щось мов широкі, могутні рухи великого корабля на широкій ріці» [3, с. 44–45].

Література

1. Бурбан В. Європеець із хутора Мотронівка. Постаті. Сільські вісті. 2019. 13 серп. (№ 64/19711). С. 3.
2. Сюдюков І. «Я атеїст, що знає тільки бога». До 200-річчя від дня народження Пантелеймона Куліша. День. 2019. 6 серп. (№ 139). С. 7.
3. Пантелеймон Куліш. Вибрані твори. Київ: Вид-во худ. л-ри «Дніпро», 1969. 600 с.

Клейменова Тетяна В'ячеславівна,

старший викладач кафедри української мови,

літератури та методики навчання

Глухівського національного педагогічного університету

імені Олександра Довженка,

кандидат філологічних наук

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕМИ НЕЩАСЛИВОГО КОХАННЯ В РОМАНТИЧНО-БАЛАДНОМУ ОПОВІДАННІ «ГОРДОВИТА ПАРА» П. КУЛІША

Тема кохання та його впливу на долю людини — одна з найпоширеніших у художній літературі. Найбільше привертає увагу митців романтичний мотив трагічного кохання, перешкоди на шляху до щастя закоханих, викликані соціальними чи психологічними чинниками. Не оминув цієї теми і П. Куліш.

У 1860-х роках письменник створив низку оповідань у дусі етнографічно-побутової школи, серед яких особливим драматизмом зображеного, фольклорними мотивами, морально-етичним спрямуванням сюжету, відтворенням внутрішнього світу центральних персонажів вирізняється твір «Гордовита пара» (1861). Його жанр Є. Нахлік визначив як романтично-баладне оповідання [1, с. 98]. Твір «...має сюжет народної балади про вірне, але нещасливе кохання з трагічною розв'язкою» [3, с. 171].

Використавши не новий, фольклорний мотив взаємин закоханих, нерівних за матеріальною забезпеченістю, П. Куліш поглибив його зображенням суперечливих почуттів і відповідних їм учинків персонажів — доньки заможної вдови Марусі Ковбанівни й небагатого козака Прохора Осауленка.

Основний конфлікт твору зумовлений душевною роздвоєністю особистостей Марусі і Прохора, поєднанням у них суперечливих почуттів — закоханості й підозрілості, щирості й гордовитості. Але не можна не враховувати соціальні корені конфлікту. Підозрілість Прохора стосовно щирості почуттів дівчини була, вірогідно, викликана поведінкою пихатої красуні, що ніби хизувалася матеріальною забезпеченістю та вродою: «До неї й приступити було страшно: така велична. Кунтуш на їй — самі златоглави, коралі на їй — усі в дукачах. Давнього була роду козацького Маруся Ковбанівна, — то ніхто не вбереться краще її між люде. І козаки-молодики її жахались, не то що. Очима поводить — наче душу з тебе виймає: все б їй розказав, не потаїв би й гріха перед нею. Владична, справді владична була краса в Ковбанівни...» [2, с. 182].

Пишна краса й гордовитість Марусі навіть у стосунках із коханим спричинили його недовіру й подальшу трагедію. Дві виняткові, здатні на щире кохання особистості не змогли відкрити своєчасно одне одному свої сумніви й під впливом емоцій, імпульсивності розлучилися, зв'язавши свою долю з іншими: «Бог їх знає, яке там слово між ними бовкнуло, тільки він засумував тяжко, трохи, кажуть, сам собі смерті не заподіяв, а далі — постривай же — взяв та й прихилився до вбогої сироти, до Орини безталанної! А та собі — постривай же! — та й переказала сотникові: приїзди за рушником» [2, с. 187].

Текст побудовано як «бабусине оповідання» (авторське визначення у підзаголовку). П. Куліш увів образ народного оповідача — бабусі-селянки, яка супроводжує розповідь моралістичними заувагами про вплив гордовитості на кохання і долю людини: «Тяжке, дітки мої, лихо буває з того, як яка людина вродиться горда та пишна! Нема чоловікові щастя,

в кого жінка буде гординя; нема й жінці добра, коли в чоловіка невгамоване гордее серце» [2, с. 187].

П. Куліш відтворив почуття і емоції персонажів шляхом змалювання душевних порухів через зовнішні візуалізовані вияви: «Покохала Маруся Прохора — і мов та стеблина коло його в'ється. Що горда, то й горда...», «Так хто бачив, кажу, Марусю в церкві, вжахалися з її краси дивної. Біла якась вона зробилась, тільки трошки краски по щоках розливалось та губоньки аліли...», «Згорда позирала на Осауленка і на його Орину, сироту вбогу. Та, як голубка полохлива, до свого подружжя хилилась» [2].

Маруся після одруження з нелюбим їй сотником Байдаком збожеволіла, усвідомивши силу свого кохання до небагатого козака. Зрозумів власну фатальну помилку і Прохор, який, вирішивши, що кохана лише «грає» його почуттями, зруйнував і свої мрії про щастя, і долю двох дівчат — коханої Марусі й невинної вбогої сироти Орини Лободівни. Нещасливою виявилася і любов до Марусі сотника Байдака.

Пізнє прозріння, згідно романтичної традиції, призвело головних героїв до самогубства, і лише на тому світі їм дозволено бути разом: «Над ставом, поміж вербами й поховали їх у одній домовині. Нехай їх уже господь хоч на тім світі не розлучає!» [2, с. 188].

Таким чином, у центрі романтично-баладного оповідання «Гордовита пара» П. Куліша — суперечливі романтичні образи багатой дівчини Марусі Ковбанівни та бідняка Прохора Осауленка, любовна історія яких завершується трагічно внаслідок соціальних (майнова нерівність) і психологічних чинників (нездатність романтичних натур закоханих до взаєморозуміння). П. Куліш розширив фольклорну сюжетну схему, засудив невинну гордість, пихатість, імпульсивність, що призвели до розлуки молодої пари, і водночас звеличив розділене щире почуття кохання, підніс романтичні образи однолюбів.

Література

1. Історія української літератури XIX століття: У 2 кн. Кн. 2: Підручник / За ред. акад. М. Г. Жулинського. Київ : Либідь, 2006. 712 с.

2. Куліш П. Твори в двох томах. Київ : Дніпро, 1989. Т. II: Чорна рада: Хроніка 1663 року; Оповідання; Драматичні твори; статті та рецензії / Підгот. тексти, упоряд. і склав приміт. М. Л. Гончарук. 586 с.
3. Янковська Ж. Фольклоризм малої прози П. Куліша: гендерний аспект. Українознавчий альманах. 2013. Випуск 11. С. 171–173.

Мороз Тетяна Василівна,

доцент кафедри методики

викладання суспільно-гуманітарних дисциплін

Інституту післядипломної педагогічної освіти

Чернівецької області, кандидат філологічних наук

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ — ТВОРЕЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Постать Пантелеймона Куліша завжди приваблювала багатьох українських дослідників різних поколінь, особливо в ювілейні роки його життя і творчості. Не став винятком і 2019-ий — рік 200-літнього ювілею від дня народження письменника.

Творча спадщина Пантелеймона Куліша, його мовна практика та система мовностилістичних засобів неодноразово привертала увагу мовознавців. Ґрунтовні дослідження його авторської стилістичної лабораторії здійснили В. Сімович, О. Курило, І. Огієнко, Ю. Шевельов (Шерех) та багато ін. На Кулішеве твердження про те, що «українська літературна мова повинна увібрати в себе й елементи старої мови» звертає увагу Й. Дзєндзелівський — автор енциклопедичної статті про письменника [4, с. 284].

За свідченням біографів П. Куліша (І. Ткаченка, Б. Грінченка, Д. Дорошенка), великий вплив на формування його мовної особистості справила не лише мати майбутнього письменника, яка знала безліч українських переказів та старовинних пісень, але й багата освічена сусідка, поміщиця Уляна Терентіївна Мужилівська. Не стільки своїм багатством, скільки природним

розумом та оригінальною вдачею вона справляла величезний вплив на свого малого сусіда. У своїх же спогадах про матір П. Куліш з великою любов'ю й сам зазначав той вплив, який вона мала на розвиток його розуму та фантазії. Вона «вміла розмовляти тільки українською мовою і, що мала в голові, все те взяла не з книжок, а з живої народньої річі...» [1, с. 6].

У час навчання в Київському університеті П. Кулішеві пощастило особисто познайомитися з автором збірки народних пісень, проф. М. Максимовичем. Ця зустріч справила на молодого студента неабиякий вплив, адже М. Максимович заохочував його вивчати українську народну мову та писати нею, знайомив із поезикою українських художніх творів, давав для читання книжки зі своєї бібліотеки. Куліш, натомість, на знак пошани передав Максимовичеві збірку народних пісень, що записав колись від своєї матері. На думку В. Щурата, в університеті, крім М. Максимовича, чималий вплив на П. Куліша мав ще й проф. В. Краснов, який познайомив молодого студента з англійською літературою, зокрема з Байроном.

Таким чином, бачимо, що умови й оточення, в яких розвивався П. Куліш як особистість були більше, ніж сприятливими. Тому його історичні та літературно-критичні розвідки, публіковані в «Основі» (місячник почав виходити 1861 р. у Петербурзі українською мовою) є свідченням того, що, по-перше, П. Куліш започаткував основу української наукової мови, адже до кожного видання він додавав невеликий словник; по-друге, дбав про те, щоб українська мова здобула право культурного вжитку не лише в школі (наскільки це тоді було можливим), але й у справах державно-офіційних.

Про те, як поважно ставився П. Куліш до справи вироблення української мови як органу науки та просвіти свідчить історія з перекладом українською мовою одного закону.

Російським урядом було проголошено «Положення о крестьянах», яке П. Куліш запропонував перекласти й офіційно видати з метою зробити це положення доступним і зрозумілим для українського селянства. Такий переклад П. Куліш вважав дуже важливою справою, яка могла б стати підставою для за-

провадження української мови в новому законодавстві (як це і було колись, за часів князів та гетьманів). Саме тому він використовував чимало слів і термінів зі староукраїнської юридичної мови, напр., **піддані, державці, скарбовий, громада**, натомість Державна канцелярія вимагала загальноновживаних слів **крестьяне, поміщики, казенний, общество** [1, с. 29].

Найповніше свої мовознавчі погляди П. Кулішеві вдалося зреалізувати у практиці власних перекладів із творів європейських класиків (В. Шекспіра, Г. Гейне, Г. Гете, Д. Байрона, Ф. Шіллера) та в книгах Святого Письма.

Беручися до праці перекладу Святого Письма, П. Куліш мислив, за словами І. Пулюя, у співпраці з яким і здійснювався переклад, про те, як «виробити для погордженної «хлопської» мови почесне місце найперше в церкві і на амвоні, а потім ще й в науці». Іван Франко, загалом не дуже прихильний до П. Куліша (передусім через його періодичні наїзди до Галичини, які вносили збурення у тодішню громадську думку і посилювали міжнаціональні конфлікти), високо оцінив наполегливу протягом кількох десятиріч Кулішеву творчу роботу над перекладом Біблії: «... по языку перевод г.г. Кулиша и Пулюя один из самых «простонародных»...и гораздо ближе к народной украинской речи...» [2, с. LXXIX].

Перекладаючи українською зразки класичної літератури, П. Куліш (як він сам признався) намагався «виробити форми змужичалої нашої мови на послугу мислі всечеловічній». Для творення української літературної мови П. Куліш окреслив значення різних мовних джерел: акцентував увагу на народнорозмовній основі («Щодо простонародньої речі, то то ґрунт усьму, і без неї нічого не вдієш»), не оминав і фольклорного джерела та церковнослов'янської лексичної спадщини. Вплив фольклорної традиції відчутний не лише в мові літературних творів П. Куліша, але й у його перекладацькій практиці та епістолярію.

Кулішеві сучасники — Т. Шевченко, Марко Вовчок та багато інших, визнавали його як авторитетного знавця української мови й давали йому іноді свої твори для перегляду і поправки. В листі до одного свого приятеля П. Куліш писав,

що часто доводилося йому «відділяти попіл і жужелицю від срібла в чорнилі, очищаючи його седмерицею, а це ще трудніша річ, ніж самому авторювати» [3, с. 59].

Література

1. Дорошенко Д. Пантелеймон Куліш (Літературні характеристики українських письменників, IV. — № 174-176) / Д. Дорошенко. — Київ-Ляйпціг: Українська накладня, (без року). — 207 с.
2. Студинський К. Листування і зв'язки П. Куліша з Іваном Пулюем / К. Студинський // Збірник Філологічної секції НТШ. — Львів, 1930. — Т. 22. — Ч. 2. — 83 с.
3. Ткаченко І. П. О. Куліш. Критико-біографічний нарис / І. Ткаченко. — Харків: Книгоспілка, 1927. — 72 с.
4. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. — 2-ге вид., випр. і доп. — К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. — 824 с.: іл.

Яценко Таміла Олексіївна,

головний науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України,
доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник

ТВОРЧА СПАДЩИНА ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У шкільному курсі української літератури учні мають можливість ознайомитись із багатогранною діяльністю Пантелеймона Куліша — великого подвижника національної культури, письменника, етнографа, фольклориста, історика, громадського діяча, книговидавця.

Оновленою чинною програмою з української літератури (2017) передбачено в 9 класі оглядове ознайомлення з життєвим шляхом П. Куліша та текстуальне вивчення його «Чорної ради» — першого українського історичного роману-хроніки. Акцентується, що організація навчальної діяльності у процесі опрацювання цієї програмової теми повинна бути спрямована на розвиток предметної читацької компетентності учнів: знання основних віх життєвого і творчого шляху письменника; формування вміння розрізняти епічні жанри (роман, історичний роман, роман-хроніка); визначати й коментувати історичну і художню правду в творі, основний конфлікт у ньому, особливості оповіді, історичний колорит; характеризувати образи й символи; порівнювати головні образи Якіма Сомка та Іванця Брюховецького [2, с. 74].

Специфіку шкільного вивчення творів історичного жанру вчені-методисти Т. Бугайко, Ф. Бугайки, В. Неділько, Є. Пасічник, Б. Степанишин, Ю. Бондаренко, Н. Романишина та ін. обґрунтовують обов'язковим дотриманням принципу історизму. Водночас, як слушно стверджує Ю. Бондаренко, «головне завдання вчителя літератури — розкривати не історичну конкретику, а неповторність художніх образів, вираження з їх допомогою світоглядних та естетичних принципів автора, ... школярі повинні замислитися, як автор формує художньо-історичну картину світу — цілісний образ змальованої ним епохи» [1, с. 234].

Глибокому усвідомленню змісту роману сприятиме організація роботи учнів у групах. Виконання групою учнів-істориків випереджального завдання дослідницького характеру щодо подій Чорної Ради 1663 року в Ніжині дозволить переконливо розкрити історичну основу твору. Презентований школярами матеріал сприятиме осмисленому розумінню правдивого та водночас романтизованого відтворення автором соціальних суперечностей в Україні після переможної визвольної війни і возз'єднання з Росією, одним із наслідків яких і стала «чорна рада», у якій взяли участь народні низи — «чернь» (цим обумовлено назву). Сюжетну основу роману «Чорна рада»

П. Куліш почерпнув із козацьких літописів XVI–XVII ст., «Літопису Самовидця», літопису Григорія Граб'янки. Історичної достовірності твору також надають майстерно змальовані автором історичні постаті — гетьман Сомко, кошовий Запорозької Січі Брюховецький, ніжинський полковник Васюта та інші. Важливо, щоб учні розрізняли історичну й художню правду та вирізняли тлумачення історичної правди, що знайшло відображення в романі П. Куліша.

Розумінню учнями жанрової своєрідності «Чорної ради» П. Куліша сприятиме актуалізація знань дев'ятикласників про епічні жанри, здобутих на уроках зарубіжної (історичний роман Вальтера Скотта «Айвенго») та української літератури (історична повість Миколи Гоголя «Тарас Бульба»), а також підготовка групою учнів-літературознавців інформації про теоретико-літературні поняття «роман», «історичний роман», «роман-хроніка».

Ефективність глибокого осмислення тексту роману «Чорна рада» П. Куліша забезпечує його обов'язкове прочитання учнями. Одним із дієвих прийомів мобільної перевірки знання тексту художнього твору є застосування тестових завдань із використанням онлайн-сервісу «Kahoot».

Методично виправданим у процесі опрацювання «Чорної ради» П. Куліша є використання елементів різних видів аналізу художнього твору (цілісного, послідовного, пообразного, проблемно-тематичного), що сприятиме усвідомленню його основного конфлікту — між державницькими ідеалами і руйнівними, корисливими інстинктами та визначенню головної думки як ідеї примирення, об'єднання нації задля національної злагоди.

Налагодження діалогу з текстом роману забезпечуватиметься у процесі докладної характеристики його образної системи. Система запитань у ході евристичної бесіди повинна спрямовувати учнів на осмислення поведінки і вчинків дійових осіб роману (історичних і вигаданих) відповідно до основного конфлікту: протистояння між прибічниками Брюховецького і Сомка. Вектор аналітичної роботи над художнім

текстом необхідно спрямувати на усвідомлення учнями-читачами образу Сомка як втілення авторського ідеалу гетьмана — освіченого, талановитого діяча, здатного об'єднати землі України в самостійну державу.

Вектор аналітичної роботи над художнім текстом у процесі пообразного аналізу повинен орієнтувати учнів на усвідомлення сутності персонажів як носіїв певної соціальної ідеології. Зокрема, ідеалом таких персонажів, як Шрам і Сомко є автономна держава, союз з Росією; кобзаря — індивідуальна моральна чистота, самовдосконалення; курінного отамана Тура — ірраціональне життя за законами серця; старого запорожця Пугача — соціальна рівність; поміщика Черевана — заможне хуторянське життя; Петра й Лесі — сімейна ідилія. Отже, дев'ятикласники повинні дійти висновку, що роман «Чорна рада» побудований на контрастному зображенні ідеологічних і моральних позицій різних персонажів. Важливо, щоб розгляд художнього твору був спрямованим на правильне усвідомлення авторської позиції — прихильне ставлення до тієї козацької старшини, яка бореться за національну консолідацію, національну єдність, відстоює національну ідею та національні інтереси, а також щодо позиції співця-кобзаря, який пропагує моральне самовдосконалення і духовний демократизм.

Поглибленому сприйняттю ідейно-художнього змісту «Чорної ради» також сприятиме залучення мистецького контексту в процесі його опрацювання, зокрема перегляд епізодів художнього фільму «Чорна рада» (реж. М. Засєєв-Руденко, 2002).

Література

1. Бондаренко Ю. І. Теорія і практика навчання української літератури на філософсько-історичних засадах у старших класах загальноосвітньої школи: монографія. Ніжин: НДУ імені М. Гоголя, 2009. 351 с.
2. Програма для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти. Українська література. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/na-sajt-ukrayinska-literatura-5-9-z-cherwonimdoc-2.pdf>. Назва з екрану.

СУЧАСНІ ТРЕНДИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Брижнік Віталій Миколайович,

доцент кафедри філософії

Київського університету імені Бориса Грінченка,

провідний наукових співробітник

Інституту вищої освіти НАПН України,

кандидат філософських наук

МОВА ЯК ЧИННИК ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УНІВЕРСИТЕТІ ВІДПОВІДНО ДО ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ ТЕОДОРА АДОРНО

Цього року ми, українці, відзначаємо 200-річчя з дня народження Пантелеймона Куліша, видатного вітчизняного письменника, етнографа, перекладача, літературного критика й філософа історії. Ми вшановує пам'ять українського просвітника, який своїми роботами вплинув на розвиток сучасної української літературної мови, на становлення вітчизняної науки, мовознавства, історіографії, філософії. Також цього року багато освічених людей — ті європейці, які мають філософську освіту — вшановують пам'ять німецького філософа Теодора Адорно, представника критичної теорії суспільства, соціального мислителя й університетського викладача. Цього року виповнилося п'ятдесят років із дня його смерті, яка сталася від інфаркту 6-го серпня 1969 року після кампанії цинічного цькування цього німецького філософа-просвітника засліпленими лівацькою ідеологією студентами.

Твори з філософії мови в філософському доробку Теодора Адорно займають важливе місце, поруч з іншими його філософськими роботами. У своїй критичній теорії цей німецький філософ поставився до мови неоднозначно. Здійснивши радикальну критику соціальної ідеології індустріально-масового суспільства, а також чинників його ідеологічного впливу на людську свідомість, зокрема й ідеологічного мовлення, Адорно у своїй філософії освіти запропонував убачати мову інтелектуала, нового освітянина, суб'єкта емансипованого мислення,

чинником ідейної елімінації названого ідеологічного впливу. Критично поставившись до освітньої системи повоєнної Західної Німеччини, Адорно в тих роботах охарактеризував мову оновленого освітнього процесу в університеті засобом надання такого знання, котре мусить зумовити самостійне розуміння представника вітчизняного студентства сути того соціокультурного буття, що його оточує, а отже й відповідне ставлення щодо нього. За Адорно, останнє відбудеться у вигляді природної реакції свідомого молодого громадянина на таке соціальне буття, котре не має дієвих засобів, аби позбутися залишкового впливу на себе поверженої лише політично тоталітарної ідеології.

Уже в період виконання своїх ранніх філософських робіт Адорно звертається до філософсько-мовної тематики. Опублікувавши на початку 30-х рр. невеликий твір «Тези про мову філософів», молодий філософ у ньому, тримаючись своєї неомарксистської критики філософії європейського позитивізму, онтологічних проєктів М. Гайдегера та М. Шелера, критично поставився до їхніх теоретичних (також й філософсько-ідеалістичних) позицій щодо мови. Як ідейну альтернативу останньому Адорно експлікував суть мови філософа, освіченої людини, яка усвідомлює себе суб'єктом активного пізнання, котра розуміє походження мови, критерії її істинності, генезу значень її слів і понять, застосовуючи їх в естетичний спосіб у своєму особистому мовленні, — тих слів і понять, які буттєво поєдані з речами і предметами, котрі, у свою чергу, зазнають перетворень у соціально-історичному процесі [4].

У книжці «Minima Moralia» (1951), яку Адорно написав як відповідь на роботу М. Горкгаймера «Критика інструментального розуму» (1947), свого друга та ідейного товарища, у співавторстві з яким була опублікована «Діалектика Просвітництва» (1947), також був присутній філософсько-мовний аспект. У ній Адорно, зокрема, виклав своє переконання щодо природности застосовування іноземних слів у мові інтелектуала, такого освіченого індивідуума, який усвідомлює себе

моральнісно іншою людиною щодо соціального загалу [5, S. 83]. Слід зауважити, що виражена Адорно суть цієї особистої мови явно суперечила ставленню до мови М. Гайдегера, який у своїх творах ідейно тяжів до архаїчної німецької мови. У статті «Есей як форма» (1957) Адорно розглянув історико-культурні витоки есею як літературного жанру, який застосував у тексті «Minima Moralia», і пояснив його значущість щодо мови європейського інтелектуала, який, на його переконання, може ним скористатися як формою антиідеологічного викладу своїх особистих ідейних переконань [6]. 1964 р. Адорно опублікував книжку «Жаргон справжності», яка цілком була присвячена критиці теоретичного ставлення до мови, властивого представникам Віденського гуртка і філософам-екзистенціалістам К. Ясперсу та М. Гайдегеру. За допомогою поняття жаргону справжності Адорно критично постулював суть панівної серед тодішніх освічених європейців манери формалізованого викладу своїх теоретичних позицій [7]. Убачаючи тих учених носіями сциєнтичної свідомості, Адорно у своїй критичній теорії охарактеризував останню продуцентом ідеологічної підтримки влади посттоталітарного суспільства.

1959 р. Адорно на двох громадських заходах прочитав доповіді «Теорію напівосвіти» [1] та «Що означає «опрацювання Минулого?»» [2], якими започаткував цикл своїх критичних філософсько-освітніх робіт. Філософ у тих доповідях, насамперед поставивши за провину повоєнній західнонімецькій освіті її нездатність виховувати нову, соціально активну молодь, діялектично протиставив одне одному концепти напівосвіти та повторної освіти. Першу він запропонував зрозуміти як культурне явище посттоталітарного суспільства, другу — як ідею, як втілення суті антиідеологічної самоосвіти нового освітянина, залученого до освітнього процесу в університеті.

У названих доповідях філософ, тримаючись есеїстичної манери викладу своїх переконань, експлікував суть негативного впливу на освітню систему повоєнної ФРН європейської

культури, убачаючи останню такою, котра у процесі своїх історичних перетворень позбулася енергії індивідуального духу окремої людини. Наслідком останньому Адорно назвав виникнення й поширення в суспільстві явища напівосвіти і визначив його культурним засобом збереження в посттоталітарним суспільством залишкового впливу тоталітарної ідеології, котра, на його переконання, унеможлиблює дотримання в його межах засад демократичного врядування [2]. Філософ ототожнив негативне ставлення до демократії прибічників тоталітарної влади з їхнім посттоталітарний ресентиментом до будь-якої окремої людини, яка мислить самостійно, а також постулював нову антиідеологічну освіту чинником здійснення в такому суспільстві ідеї демократії [2]. За Адорно, здійснення цієї ідеї відбувається через залучення до освітнього процесу нового освітянина, університетського викладача, який, застосувавши щодо себе повторну освіту, у своїй просвітницькій, антиідеологічній діяльності докладає всіх зусиль, аби не допустити повторення політичних злочинів прибічників тоталітарної ідеології [2].

У наступній своїй доповіді «Філософія і вчитель» (1961) Адорно виклав свої переконання щодо впровадження відповідних змін в освітній процес в університеті і взяв до уваги мову нового освітянина, убачаючи її питомим чинником названого процесу. Адорно критично зауважив у тій роботі до нерозуміння емансипаційної суті філософії деякими претендентами на посаду гімназійного вчителя, які мусили скласти в університеті іспит із цієї навчальної дисципліни, і визначив соціокультурні підстави, що спричиняють це явище [3, с. 6-9]. На його переконання, останнє зумовлено як тенденцією дотримання в університеті засад наукового пізнання, так і впливом на них культури суспільства споживання. Виявивши відсутність у кандидатів любови до освітянської роботи, до своїх вихованців, Адорно констатував також і відсутність серед них особистого покликання до неї. Ознаками останнього для нього були: їхня інтелектуальна недбалість, провінційність мовлення, неспроможність

зрозуміти людську свободу як духовну цінність. Подібні науково-педагогічні працівники, на його переконання, нездатні пропонувати юнацтву нове знання як за допомогою добірного усного мовлення, так і за допомогою досконалого письмового викладу [3, с. 6-9].

Цілком іншою філософ запропонував убачати нового освітянина, інтелектуала, який має інтерес до філософії, що, на його думку, визначає початок його духовного зростання. Адорно назвав елементи внутрішньої цілісності такої «духовної людини». А саме такі: здатність самостійно засвоювати знання, потрібні для розуміння свого професійного обов'язку; її саморозуміння та саморефлексію, за допомогою котрих вона охоплює сенс своєї педагогічної роботи; любов до власної роботи, до своїх вихованців та особисте терпіння [3, с. 29]. За Адорно, цей університетський викладач здійснить у культурному просторі посттоталітарного суспільства гуманістичні ідеали філософського знання, використовуючи свою добірну мову, мову інтелектуала, який застосував щодо себе повторну освіту, — особисту мову, як засіб поширення в суспільстві цього емансипаційного знання.

Висновок. Твори та Теодора Адорно з філософії мови та філософії освіти цілком актуальні для сучасного українського суспільства. Наша країна, стійко боронячи свою політичну свободу та культурну самобутність від гібридної агресії зі сходу, конче потребує ідейної підтримки, достоту такої, яку нашому суспільству може надати гуманістична за своєю суттю критична теорія Теодора Адорно. Сьогодні найкращі представники нашого суспільства як зі зроєю у своїх руках ідейно протистоять ідеології великодержавного шовінізму, так і, володіючи емансипаційним знанням, побоюють залишковий вплив ідеології радянського суспільства на свідомість наших громадян. Деякі з таких «громадян» явно демонструють, ба більше, хизуються своєю зневагою до самобутності української культури та української мови, опосередковані у своєму ірраціональному ставленні до них залишковою владою над ними радянської ідеології, радян-

ського виховання та освітою. Через свій пострадянський ресентимент вони не хочуть розуміти, сприймати навіть той ліберальний, боягузливий варіант змін у сучасному українському правописі. Вони бездумно використовують проти сучасних «блідих» змін у ньому, ідеологічно зумовлену аргументацію, нав'язану нам, українцям, зовнішнім агресором. Достоту тому критична теорія Теодора Адорно для сучасного українського суспільства має безумовну теоретичну вартість, і насамперед це стосується його експлікації єдності елементів внутрішнього світу інтелектуала, «духовної людини». За Адорно, особиста духовність та освіченість інтелектуала не надає йому можливості бути байдужим до буття посттоталітарного суспільства. Особистим дієвим засобом гуманістичних змін у просторі цього буття, відповідно до переконань філософа, повинна відбутися добірна мова, зокрема мова викладання в університеті, а також досконалий письмовий виклад своїх особистих переконань, ідей та ідеалів у таких текстах, раціональна суть яких мусить сприяти поширенню в суспільстві гуманістичних, цивілізованих засад соціального буття людей.

Література

1. Адорно Теодор. Теорія напівосвіти // (переклад з німецької М. Култаєвої). Філософія освіти / Philosophy of Education. 2017. 20 (1). — К.: 2017. — С. 128–152.
2. Адорно Теодор. Що означає «опрацювання Минулого?» // (переклад із німецької В. Брижніка). Філософія освіти / Philosophy of Education. 2018. 22(1). — К.: 2018. — С. 6–24.
3. Адорно Теодор. Філософія і вчитель / (переклад із німецької В. Брижніка). Філософія освіти / Philosophy of Education. 2018. 23(2). — К.: 2018. — С. 6–31.
4. Adorno Theodor W. Thesen über die Sprache des Philosophen // Gesammelte Schriften, Band 1: Philosophische Frühschriften. — F. am M., 1977. — S. 366–374.
5. Adorno Theodor W. Minima Moralia. Reflexionen aus dem beschädigten Leben // Gesammelte Schriften, Band 4: Minima Moralia. Reflexionen aus dem beschädigten Leben. — F. am M., 1977. — 304 S.

6. Adorno Theodor W. Der Essay Form // Gesammelte Schriften, Band 11. — F. am M., 1977. — S. 9–33.
7. Adorno Theodor W. Jargon der Eigentlichkeit. Zur deutschen Ideologie // Gesammelte Schriften, Band 6: Negative Dialektik. Jargon der Eigentlichkeit. — F. am M., 1977. — S. 413–523.

Возник Михайло Володимирович,

старший науковий співробітник

Національного університету оборони України,

кандидат юридичних наук

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Українська мова є державною мовою в Україні. Обов'язок держа ви забезпечувати її всебічний розвиток і функціонування в усіх сферах суспільного життя на всій території України, що є важливим фактором консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України [1, с.6].

Українська мова — це мова, що є засобом усного та письмового спілкування нації й охоплює літературну мову, територіальні, соціальні діалекти та просторіччя. Національною мовою української нації є українська мова. Формування української національної мови відбувалося на основі мови народності в період інтенсивного становлення української нації (друга половина XVIII — початок XIX ст.) як стійкої спільності людей, що мають спільну територію, економічні та політичні зв'язки, літературну мову, культуру. Сьогодні нею розмовляє більша частина нації, тобто вона має загальнонаціональний характер [2]. Разом з тим, мова — це скарбниця духовних над-

бань українського народу. У великих глибинах української мови — філософський розум, поетичне чуття, витончений естетичний смак. Українська літературна мова — це і своєрідний оберіг звичаїв і традицій, запорука інтелектуального зростання в процесі історичного розвитку. Вона постійно змінюється, що забезпечує її відповідність потребам сучасного суспільства, тому що мова існує не сама по собі, а в людському суспільстві, похідним від якого є. Мова є основною формою національної української культури й насамперед першоосновою літератури [3]. Українська літературна мова на сучасному етапі розвитку українського суспільства зазнала значних змін. Вона різко демократизувалася, відновила свій лексичний та фразеологічний склад. За останні роки ми спостерігаємо наступні тенденції розвитку української літературної мови:

- посилюється увага до народних джерел, де знаходимо справжні замітники для некритично взятих чи штучно нав'язаних запозичень з чужих мов;
- українська літературна набуває функції міжнаціонального спілкування в Україні;
- деякі політичні терміни, які були відомі раніше, зараз набувають нових семантичних відтінків у значенні: сталініст, кадебіст, комуніст, партком, колгосп, інтернаціоналіст, націоналіст;
- поява нових, активізація вживання та розширення значень раніше відомих слів;
- інтенсивне збагачення за рахунок запозичень, поповнюється переважно термінами на базі англійської, німецької, французької мов та латинізмами. Наприклад, спостерігаємо активне використання складних найменувань, що містять іншомовні компоненти: омбудсмен, бізнес-вумен);
- розширення суспільних функцій, сфер застосування, входження її в нові галузі знань, зокрема ІТ — сферу;
- велике зростання інтересу у вивченні української мови громадян інших країн з метою навчатися, працювати в Україні чи навіть отримати українське громадянство.

Отже, українська літературна мова не поступається своїми функціональними можливостями жодній із найбагатших і найрозвиненіших мов світу. На початку ХХІ століття вона динамічно розвивається, відповідає на всі виклики сьогодення, забезпечує складні, відповідальні та багатоаспектні потреби державного та етнокультурного розвитку українського народу.

Література

1. Конституція України.
2. «Сучасне українське ділове мовлення» (2001) М. Зубков.
3. «Стан сучасної української мови в незалежній українській державі». Божена Зінкевич-Томанек. Ягеллонський університет Краків, Пщаоль [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. — Режим доступу:http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/r_mowa/strony_ukr03/mowa01.htm

Голуб Ніна Борисівна,

*завідувачка відділу навчання
української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор*

ТВОРЧА СПАДЩИНА П. КУЛІША В КОНТЕКСТІ ШКІЛЬНОЇ МОВНОЇ ОСВІТИ

Цікавим напрямом лінгвістичних досліджень є вивчення особливостей мовотворчості українських письменників. Зосібна, значний інтерес становлять розвідки вітчизняних учених (Єрмоленко С., Космеда Т., Мацько Л., Сніжко Н., Степаненко М. та ін.), присвячені аналізу особливостей мови творів І. Котляревського, Т. Шевченка, П. Куліша,

І. Франка, Лесі Українки, І. Нечуя-Левицького, М. Рильського, О. Гончара та інших майстрів українського слова.

На жаль, цей суспільно й особистісно значущий доробок досі системно не впроваджений у шкільні методики навчання мови. Як відомо, такий методичний досвід уже є в Японії. Заради розвитку інтелекту японці реформували мову й галузь мовленнєвої діяльності, створили Школу мовного існування. В основу її концепції вчені поклали сприйняття мови не як абстрактної системи, а як суб'єктивної діяльності людини, що не існує поза носіями мови. Одним із активних способів пізнання японської мови є ретельне дослідження мови людей різних професій, а також уведення особливого шкільного предмета — вивчення мови окремих людей.

Твори представників красного письменства — сприятливе середовище виявлення, вивчення чи дослідження багатьох мовних явищ і водночас етапів розвитку мови. Сфокусуємо увагу на текстах творів П. Куліша, щоб визначити джерела, що можуть жити й поживляти процес навчання мови в школі. Тут виявляємо силу-силенну оригінальних прикладів, яких іноді так бракує вчителю для урізноманітнення мовного матеріалу. Насамперед, твори містять багато питомої української лексики, слів, що перебувають у пасиві сучасних носіїв мови, наприклад: на кшталт, глузувати, гаятися, химерний, сіромаха, нишпорити, химера, потурати, на поталу, цуратися, гайда, огрядний, квапитися, левада, тривати, халепа, бідолашний, лощина, серпанок, чвари, прудиус, неня, уплітати, урочище та ін.

Твори П. Куліша багаті синонімією: веселиться, радіє; ходити, сновигати, чимчикувати, тинятися, вештатися, швендяти, лізти, іти, сходитися, мчатися, гасати, наздоганяти; повага, шаноба; грати, бриньчати; почервоніти, зашарітися, загорітися; боронити, захищати, стерегти; марнувати, прогайнувати, проциндрити, та ін.

Різноманітно ілюстрований кличний відмінок: пане господарю, панотче, Тарасе, шановна громадо, душе моя, ясна

панно, Україно, княгине моя, паніматко, матусю, брате; *оцінна лексика*: салогуб, бісові діти, гольтяпака, гультяї, шибайголова, окаянный, пройдисвіт, розбишаки, свинопас, іродові душі, лядське кодло, гевали, пакосник, плюгавець, ледащиця; *повні нестягнені форми* прикметників: смутнії, мізерная, старосвітські, вельможнії, пишнії, добрії, Дніпровії, невірнії, дорогії, медовії, святії, довговусії, січовії, кошовії; *застаріла лексика*: жовніри, броварня, сволок, божник, коновка, гайдуки, каштеляни, пищалі, сагайдаки, черес, ратуша, бурмистр, займанщина, ширітвас, саєт, поспільство тощо.

З метою вдосконалення і збагачення мовлення учнів, а водночас і формування впевненості у будь-якій ситуації спілкування актуалізуємо такі види роботи з текстами художніх творів:

1. *Ведення словника незрозумілих слів*: отава, леміш, каламар, покаляти.

2. *Активізація у вжитку слів і виразів*: заманутися, багаття, непокоїти, квапитися, цуратися, зухвалий, статечний, овва.

3. *Збагачення мовлення фразеологізмами*: Гора з горою не зійдеться, а чоловік з чоловіком зійдеться. Пустити поголоску. Одважити солі. Загорівся, як порох. Не спускати з нього очей. Припадати до душі. Журба мене сушить. Щось на душі важке лежить. Ухопити шилом патоки. Підняти гвалт. Не нашого пера пташка. Козацька доля в Бога на колінах. Так нездужаю, що ведмедя б за вухо вдержав. Одпустити товсту мармизу. Ряст топтати. Як виросте трава на помості та ін.

Мова творів П. Куліша містить цікаві для мовознавчих досліджень учнів проблеми написання (розлютувавсь, посумувавши, залицянне, коханне, польованне, жартовливе, проваллем; боже слово) чи походження (празник, не дожидаючись, город Ніжень, зложити, лучче, піддержує) слів. Привабливими для аналізу й дослідження семантичного поля вважаємо такі, зокрема, поєднання слів: тяжко грошовитий, доскочив скарбу, мізерная пиха, добре намисто. Аби школярі не сприймали у творах письменника слова життя, чувство, лучче та ін. традиційно як запозичення з російської мови,

важливе значення матимуть ці дослідження. У процесі пошуку молоді дослідники дізнаються, що письменник добре знав стародавню українську мову, читав багато пам'яток і любив цю мову. З огляду на це в його творах зафіксовано численні архаїзми, що аж ніяк не є росіянізмами.

Вважаємо за доцільне акцентувати увагу учнів на особистості П. Куліша, зокрема, таких деталях біографії письменника:

1. Борець за підвищення культури української літературної мови, витягування її зі стану «змужичілости».

2. Творець українського алфавіту.

3. Автор першого українського роману.

4. Один із перших перекладачів Біблії, творів Ф. Шиллера, Г. Гейне, Дж. Байрона, Й. Гете, 13 п'єс Шекспіра українською мовою.

5. Автор численних новотворів (неологізмів): *вабити, згряя, злочинець, несвідомий, покора, послуга, почуття, рівність* тощо.

За свідченням І. Огієнка, «ніхто з наших письменників не творив стільки новотворів (неологізмів), як творив їх Куліш; новотвори ці, звичайно, не всі були вдатні, і громадянство завжди підхоплювало їх на зубок і пускало про них анекдоти. Але багато з Кулішевих новотворів таки прийнялися в нашій літературній мові й позосталися в ній досі»[2].

Як патріот, захисник української мови Пантелеймон Куліш запевняв: «Не загине те слово, що дало животворящу допомогу аж двом літературам. Велике воно по своїй природі; а велике слово слідує про величче того народу, що зачав його в глибині свого духа»[1].

Література:

1. Куліш П. Зазивний лист до української інтелігенції. Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/evshan/kulish.htm>
2. Огієнко І. І. Огієнко. Куліш як ідеолог і творець української літературної мови // Історія української літературної мови. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu13.htm>

Горошкіна Олена Миколаївна,

головний науковий співробітник

відділу навчання української мови та літератури

Інституту педагогіки НАПН України,

доктор педагогічних наук, професор

ХУДОЖНЄ СЛОВО ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Прикметною ознакою компетентнісного уроку української мови є широке й різноманітне використання текстового матеріалу — засобу навчання, що має значний дидактичний, розвивальний та виховний потенціал. Особливої значущості набуває аналіз текстів-взірців художнього стилю, багатих на засоби образності, емоційно забарвлені лексеми тощо. Цим вимогам відповідають тексти історичної прози Пантелеймона Олександровича Куліша — видатного українського письменника, педагога, мовознавця, перекладача, етнографа, фольклориста, соціолога, публіциста, літературного критика, журналіста, видавця, дослідника історії. За влучним висловленням Н. Слободянюк, «концепція Кулішевого слова — це результат його глибоких роздумів і вияв не менш глибоких патріотичних почуттів. Підтвердженням служить уся його письменницька діяльність, спрямована на утвердження українського слова» [2].

Слово як органічний складник мови містить сліди уявлень усього народу й окремої людини про світ, відбиває його історичне життя, що уможливує збагачення учнів засобами мови фоновими, супровідними знаннями. Фонові знання є основою для формування предметної і ключових компетентностей учнів насамперед шляхом ознайомлення їх із національно-специфічною, або самобутньою (В.Ващенко, А.Поповський, Ю.Шевельов та ін.), безеквівалентною лексикою (Є.Верещагін, Л.Дяченко, В.Костомаров та ін.). Ця лексика була несправедливо вилучена з ужитку «лек-

сичними директивами» (Ю. Шевельов). Назріла потреба повернути деактивовані слова в повсякденний ужиток, відродити українську мову як мову багату, красиву й милозвучну.

Саме тому в процесі опанування будь-якої мови особлива роль належить роботі над її лексикою, адже без належного словникового запасу стає неможливим не тільки висловлення власних думок, а й адекватне сприймання інформації. Мовознавці (К. Городенська, Т. Космеда, Л. Лисиченко, О. Стишов та ін.) зазначають, що лексичну систему сучасної української мови характеризують такі риси, як відкритість, динамізм, складність структури, нерівномірність і різні темпи розвитку окремих її шарів. Це створює певні труднощі для учнів у процесі засвоєння лексики.

Особливу роль відіграють тексти Пантелеймона Куліша під час опанування лексичного складу української мови в старших класах, оскільки його історична проза містить різні шари лексики української мови: загальноживана й розмовно-побутова, суспільно-політична, абстрактна лексика на позначення почуттів, фізичних та моральних якостей.

Мова роману «Чорна рада» рясніє національно-культурною лексикою на позначення назв військових атрибутів: *булава, бунчук, пірнач, корогва, клейноди* тощо. Означені номінації автор застосовує що в прямому значенні, то і в переносному (явище метонімії): «Зараз окрили Шрама шапками, військовими корогвами, дали йому до рук полковницькі *клейноди*, вдарили з гармат, да й став панотець Шрам полковником» [1, с. 43]. «От і став на своєму гетьманському місці, під *бунчуком* і *корогвою*, і вщухнули всі, слухаючи, що казатимуть старіші» [1, с. 158]. Деякі з цих слів потребують тлумачення для сучасного учня, що сприятиме адекватному розумінню змісту тексту синхронно з його читанням.

Особливу роль в освітньому процесі мають топоніми, антропоніми, образи-символи України: *воля, кобзар, козак*: «... на Запорозжжі воля ніколи не вмирала, давні звичаї ніколи не забувались, *козацькі* предковічні пісні до посліду дней не

замавоквали, і було те Запорожже, як у горні іскра: який хоч, такий і розідми з неї вогонь» [1, с. 65].

Майстерність автора обирати з комунікативно доцільні лексеми зробили П. Куліша неперевершеним стилістом, перо якого залишило художнє слово, що й сьогодні збагачує читачів.

Література

1. Куліш П. Твори : у 2 т. / П. Куліш. К. : Наукова думка. 1994. Т.1. 766 с.
2. Слободянюк Н. Ю. Український національно-культурний компонент у мові художньої історичної прози Пантелеймона Куліша : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». К. 2001. 20 с.

Дурдас Алла Петрівна,

*аспірант кафедри теорії та історії педагогіки
Київського університету ім. Бориса Грінченка*

ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ У ФРАНЦІЇ: ЦІННІСНІ АСПЕКТИ

В усі історичні періоди розвитку людства освіта виступала як основна умова підтримки, збереження і розвитку вічних цінностей суспільства (духовних і матеріальних): науки, культури, мистецтва. Цінності виконують функцію перспективних стратегічних цілей і головних мотивів життєдіяльності. Вони визначають моральні підвалини і принципи поведінки, тому будь-яке суспільство зацікавлене в тому, щоб люди дотримувалися тих, а не інших принципів поведінки, і людина неминуче виявляється об'єктом цілеспрямованого виховання. Сучасні потреби суспільного розвитку актуалізують зростання вимог до духовної культури майбутніх фахів-

ців та рівня ерудиції, професіоналізму. Як духовні феномени, цінності виступають орієнтиром формування професійної компетентності майбутніх фахівців та визначають їх загальнолюдські якості. Ще з початку 70-х років, коли ЮНЕСКО оголосило неперервність в освіті основоположним принципом освітньої політики, більшість європейських країн перебувають в процесі практичного застосування, переосмислення, адаптації цієї концепції та обрали її лейтмотивом розвитку національних освітніх систем. Серед них Франція займає провідне місце, як країна досвіду саморозвитку особистості впродовж життєвого циклу з урахуванням цілеспрямованості, неперервності та варіативності підготовки [1; с. 220].

Однією з важливих тенденцій ціннісних орієнтирів у світі виступає освіта дорослих. Вважається, що освіта дорослих виконує найважливішу функцію соціального захисту людини, дає змогу отримати велику внутрішню свободу дій, рішень, вчинків. [4; с. 100]. Освіта дорослих виступає необхідною складовою життєдіяльності європейської спільноти. Необхідність професійного вдосконалення зумовлена великою кількістю суперечностей між вимогами інформаційно-технологічного суспільства та невідповідністю чи недостатньою підготовленістю індивіда до діяльності в нових умовах. [2; с. 88]. Як наслідок загострення цих суперечностей виступає певна незахищеність та хронічна неадаптованість великої частини населення. Тому, професійна гнучкість, мобільність та здатність періодично удосконалювати наявну професійну кваліфікацію, а в разі потреби — швидко перекваліфікуватися або змінити професію — стають пріоритетами освітньої політики європейських країн. Ефекти цієї освітньої політики — позитивні результати функціонування системи освіти дорослих, які проявляються на загальнонаціональному та особистісному рівнях.

Аналіз європейських моделей безперервної освіти показує, що одним з найбільш ефективних способів реалізації принципу неперервності в освіті є формування додаткової професійної освіти, яка, як і будь-яка організована система-

тична освітня діяльність за межами базової системи професійної освіти, що надає додаткові професійно-освітні послуги фахівцям з метою розвитку і вдосконалення професійної діяльності, є також і автономним компонентом загальної системи безперервної освіти.

Зауважимо, що сучасна вища освіта не реалізує в системній цілісності проблему формування ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців. Втім, саме цінності займають особливе місце в структурі професійної підготовки майбутніх здобувачів вищої освіти, оскільки виступають своєрідною основою, на яку спираються інші компоненти системи підготовки. Цінності тут — це духовні феномени, що мають особистісний сенс і виступають орієнтиром людської поведінки та формування життєвих і професійних установок майбутніх фахівців. Цінності особистості — ідеологія життя людини в суспільстві, життєві смисли, засновані на підтримуючих їх значущих для особистості мотивах, найчастіше — доцільної для організму поведінки (але, можливо, і руйнівної). Цінності особистості можуть мати як загальнолюдську, так і егоїстично особистісну спрямованість [3; с. 24]. Цінності виконують функцію перспективних стратегічних життєвих цілей і головних мотивів життєдіяльності дорослої людини. Вони визначають моральні підвалини і принципи поведінки, тому будь-яке суспільство зацікавлене в тому, щоб люди дотримувалися тих, а не інших принципів поведінки, і людина неминуче виявляється об'єктом цілеспрямованого виховання. Сучасні потреби суспільного розвитку актуалізують зростання вимог до духовної культури фахівців (аксіологічний аспект) та рівня ерудиції, професіоналізму (акмеологічний аспект). Як духовні феномени, цінності виступають орієнтирами формування професійної компетентності майбутніх фахівців та визначають їх загальнолюдські якості [1; с. 224].

Для ефективного функціонування освіти протягом життя в Україні та її ціннісного спрямування необхідне наукове осмислення й узагальнення багатогранного педагогічного досвіду з закордону, зокрема французького. Досвід Франції

важливий ще й з інших міркувань, що Франція є першою в світі державою, де ідея неперервної освіти дорослих була оформлена в політичному документі — плані Ж. Кондорсе, представленому Комітетом з освіти Національній асамблеї в 1792 році. Положення плану про необхідність неперервного поповнення знань протягом життя людини стало фактично основою формування системи неперервної освіти у Франції в наступні століття. Її концепція базується на освіті людини впродовж її життя — *formation continue* (продовжене навчання). Цей термін широко поширений у французькій педагогічній лексиці й означає навчання дорослого населення, що здійснює трудову діяльність і бажає доповнити або поновити свої знання. Франція займає провідні позиції в європейському співтоваристві з реалізації концепції неперервної освіти — достатньо перегорнути сторінки її історії [4; с. 91]. Франція має розвинену систему освіти дорослих, що ґрунтується на давніх історичних традиціях. Ідеї вчених французької наукової школи вивчають та рекомендують для поширення світової освітні інституції. Тому вивчення й узагальнення досвіду Франції щодо освіти дорослих та виокремлення тенденцій її розвитку дає можливість сформулювати чітке уявлення про характер загальних проблем, що мають місце у вітчизняному та світовому освітньому просторі. Історія освіти дорослих у Франції тісно переплітається з історією політичних, економічних, соціальних та культурних змін у цій країні. Форми, види, зміст освіти, а також контингент учнів визначалися й визначаються потребами, які генеруються цими змінами.

Професійна освіта дорослих є невід'ємною і в той же час окремою частиною французької системи освіти та має чітко окреслені ціннісні орієнтири. Життєвий досвід змінює відношення людей до освіти, й низький рівень освіти сприймається як перешкода на шляху до свого розвитку, до досягнення успіхів у кар'єрному сенсі. Аксіологічні аспекти освіти дорослих потребують подальших наукових розвідок і, на нашу думку, варто звернути увагу на психологічні аспекти при вивченні цієї проблематики, а також на організаційні форми навчання,

методи та прийоми задля отримання високих результатів у навчанні дорослих.

Література

1. Батечко Н., Дурдас А. Аксиологічні аспекти освіти дорослих Франції / Освітологічний дискурс. – № 1-2 (20-21), 2018, с. 219-232
2. Зязюн Л.І. Особливості самоосвіти дорослих освітній системі Франції / Педагогічний процес: теорія і практика (педагогіка, психологія). — К.: ЕКМО, Вип. 3, С.88-101.
3. Образование взрослых: цели и ценности / Под ред. Г.С.Сухобской, Е.А.Соколовской, Т.В.Шадриной. — СПб.: ИОВ РАО, 2002. — 188 с.
4. Сігаєва Л.Є. Розвиток освіти дорослих в Україні (друга половина XX ст. — початок XXI ст.) / За ред.. С.О. Сисоевої. — К.: АПН України, інститут пед.. освіти і освіти дорослих, 2010., С. 90-101.

Загородня Алла Анатоліївна,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
відділу історії та філософії освіти
Інституту педагогіки НАПН України*

ЗМІСТ І СТРУКТУРА ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФІЛЬНИХ КЛАСІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ТРЕНДІВ РОЗВИТКУ ОСВІТИ

Профільна освіта може мати позитивні результати при забезпеченні належних умов для її реалізації: визначена концепція, окреслено зміст і структуру освіти, її стандарт, забезпечена етапність нововведення, сприйняття суспільством такої організації навчання, створені фінансово-матеріальні умови тощо. Нині сучасна школа переходить до 12-річної освіти, що нанесло значний удар по старшим кла-

сам середньої загальноосвітньої школи й спричинило перебудову змісту й структури діяльності профільних класів.

У «Національній доктрині розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр.» профільне навчання трактується як один із шляхів забезпечення рівного доступу дітей до освіти [3].

Спираючись на дослідження деяких науковців (Н. Огурцова, Г. Бунтовської, І. Якиманської, Є. Певцова), Н. Шиян приходять до висновку, що диференційоване навчання охоплює сукупність форм і методів навчання, спрямованих на досягнення учнями певного освітнього рівня з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей [4].

Зміст профільного навчання ґрунтується на основі фуркації (розподіл учнів за рівнем освітньої підготовки, інтересами, потребами, здібностями і нахилами); варіативності й альтернативності (освітніх програм, технологій навчання і навчально-методичного забезпечення); наступності та неперервності (між допрофільною підготовкою і профільним навчанням, професійною підготовкою); гнучкості (змісту і форм організації профільного навчання, у тому числі дистанційного; забезпечення можливості зміни профілю); діагностико-прогностичної реалізованості (виявлення здібностей учнів для їх обґрунтованої орієнтації на профіль навчання) [1, с. 238].

З прийняттям Кабінетом Міністрів України в грудні 2016 р. «Концепції Нової Української школи» [2] відбулися реформаторські «нововведення», що стосуються перш за все використання запланованого навчального часу як виразника вікових особливостей старшокласників.

У Концепції представлено коментар щодо особливостей організації освітнього процесу, його змісту, структури. Відтак, його суттєвими ознаками є використання у процесі навчання методів, які вчать здійснювати самостійний вибір, пов'язувати вивчене з практичним життям, враховують індивідуальність учня. Перевага надається заняттям які націлені на розвиток самостійності учнів у застосуванні раніше вивченого завдяки виконанню під керівництвом вчителя завдань, вправ та питань із програми ЗНО, олімпіад, турнірів тощо.

Реалізація мети і завдань профільного навчання здійснюється на основі принципів, які обумовлені особистісно-орієнтованою, компетентнісною парадигмою освіти і виховання і відображають

специфіку профільного навчання на основі таких принципів, як от [1, с. 146]:

- *соціальної рівноваги* — передбачає узгодження трьох позицій: можливостей освітніх послуг, запитів ринку праці й соціальних очікувань випускників школи;
- *наступності й неперервності* — взаємозв'язок між допрофільною підготовкою, профільним навчанням та професійною підготовкою;
- *гнучкості* — забезпечення можливостей та умов для зміни профілю навчання, змісту і форм організації профільного навчання, у тому числі дистанційного, широкого вибору змісту навчальних програм та можливостей для його корекції;
- *варіативності* — багаторівневість навчальних планів, освітніх програм, змісту освіти, використанні різноманітних технологій, надання учням можливості вибору предметів (курсів), що вільно вивчаються, зміні видів діяльності, використанні інтегративного підходу у вивченні обов'язкових предметів;
- *діагностико-прогностичної реалізованості* — виявлення здібностей учнів для обґрунтованої орієнтації на профіль навчання та подальше професійне самовизначення;
- *диференціації* — забезпечення умов для добровільного вибору школярами профілю навчання, виходячи з їхніх пізнавальних інтересів, здібностей, досягнутих результатів навчання й професійних намірів;
- *індивідуалізації* — врахування індивідуальних особливостей особистості для досягнення поставленої мети, що слугує основою для здійснення особистісно орієнтованого навчання у профільній школі.

Зазначимо, що пропонується інноваційний формат системи оцінювання знань: оцінюватиметься не лише статичний зріз знань, а й динаміка навчального поступу (яка є індивідуальна для кожного) та здобуті вміння; ЗНО — перехід від кількісних показників до якісних, що дозволяє констатувати не міру здатності учня до відтворення певного об'єму інформації за час навчання у школі, а його здатність критично мислити, узагальнювати та робити на основі вивченого предмету (на базовому чи вищому рівні) логічні висновки (аналог GRE).

Таким чином, на основі проведеного дослідження нами було розглянуто ідеї оптимізації змісту та структури профільного навчання

старшокласників у контексті останніх освітніх новацій відповідно до вимог сучасності. Відтак, профільне навчання слід розглядати крізь призму врахування освітніх потреб, нахилів та здібностей учнів і створення умов для навчання старшокласників відповідно до їхнього професійного самовизначення, що забезпечується за рахунок змін у цілях, змісті та структурі організації навчання.

Література

1. Кушнір В. М. Профільне навчання в історії розвитку вітчизняної школи (друга половина XIX – XX ст.) : *монографія*. Умань: Видавець «Сочинський», 2016. — 409 с.
2. Нова українська школа: *порадник для вчителя* / Під заг. ред. Бібік Н. М. — К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. — 206 с.
3. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 25.06.2013 344/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.
4. Шиян Н. І. Профільне навчання у школах сільської місцевості: теорія і практика / Н. І. Шиян. — Полтава : АСМІ, 2004. — 442 с.

Куліш Тетяна Іванівна,

*старший науковий співробітник
відділу історії та філософії освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник*

РЕФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСВІТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ДОБУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

На сучасному етапі розвитку освіти зросли вимоги до якості початкової освіти, створюються умови для посилення практичної спрямованості навчання та творчого розвитку дитини. Особливу роль у навчальному процесі відведено рідній мові з огляду на її значущість для опанування знань з інших предметів і розвитку високоосвіченої та духовно багатой особистості.

Сучасна українська історико-педагогічна наука має чимало напрацювань з питань історії мовної освіти, однак більшість наукових розвідок пов'язано зі становленням системи освіти в різні історичні періоди та творчістю окремих діячів освіти, зокрема праці Л.Д. Березівської, А.М. Боровик, Т.К. Завгородьї, В.К. Майбороди, О.В. Сухомлинської та ін. Проблеми викладання рідної мови в початковій школі знайшли відображення в дослідженнях українських вчених (В.І. Бадер, Л.О. Варзацька, М.С. Вашуленко, С.Г. Дубовик, К.І. Пономарьова, О.Я. Савченко, О.Н. Хорошковська та ін.).

Із середини 90-х років ХХ століття відбувається переорієнтація мовної освіти на забезпечення комунікативної компетенції молодших школярів, що знайшло прояв у Державній національній програмі «Освіта. (Україна ХХІ століття)», Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ ст., концепціях мовної освіти (1994, 1996, 2002), Державних стандартах освіти (1997, 2000, 2011), навчальних програмах (1997, 2001–2003). В цих документах наголошується на тому, що українська мова має бути засобом самопізнання, саморозвитку й самовираження особистості та окреслено мету і зміст навчання, визначено вимоги та вибудовано нові підходи до навчання рідної мови [1].

Упровадження зазначених освітніх документів у практику зумовило перегляд усталених стратегій навчання рідної мови, зокрема передбачалося посилення практичної спрямованості процесу опанування рідної мови, підпорядкування роботи над мовною теорією інтересам мовленнєвого розвитку учнів.

З 2000 р. розпочалися системні зміни в початковій освіті. Кабінетом Міністрів України прийнято постанову «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання», а також цією ж постановою вперше в нашій країні затверджено Державний стандарт початкової загальної освіти [2; 3]. У Стандарті освітня галузь «Мова і література» передбачала «опанування молодшими школярами української мови та інших мов як засобу спілкування і пізнання, прилучення до скарбниць духовності і культури, літературних надбань Українського народу і народів світу, виховання громадянськості, патріотизму, національної самосвідомості» [2, с. 165]. У мовній освіті молодших школярів було виокремлено чотири

змістові лінії — комунікативна, яка передбачала формування та розвиток умінь слухати, говорити, читати і писати; лінгвістична та лінгвоукраїнознавча лінії мали забезпечити відповідний обсяг знань про мову, умінь і навичок їх використання у мовленнєвій діяльності, а також уявлення про звичаї, побут, визначні події та постаті в історії України; усі три зазначені змістові лінії у стандарті пронизані діяльнісною лінією, яка передбачає уміння аналізувати, порівнювати, виділяти головне та узагальнювати мовні факти [2].

У шкільному навчанні оволодіння мовою відбувається, насамперед, на уроках української мови, мови за вибором закладу загальної середньої освіти та на уроках читання, але найвищі результати досягаються, якщо мовленнєвий розвиток здійснюється й під час вивчення всіх предметів початкової школи. Доцільним, на думку вчених, є такий підхід до навчання мови, за якого сам процес її вивчення стає процесом поєднання отриманих знань і умінь із життям. Важливим засобом реалізації такого підходу є здійснення взаємозв'язків навчання української мови та інших предметів.

На уроках української мови не тільки формуються і поповнюються знання молодших школярів з мови і мовлення, а й реалізуються важливі виховні завдання. Саме за допомогою початкових уявлень і знань про діалектичні закономірності розвитку природи і мови закладається у молодших школярів основа світогляду, формується ставлення до історії, культури і літератури, мови свого народу, виховується почуття патріотизму [3; 4].

Сьогодні зміст початкової мовної освіти конкретизується у оновленому Державному стандарті початкової загальної освіти [5] на рівні базового навчального плану і характеристик освітньої галузі «Мовно-літературна (українська мова та література, мови та літератури відповідних корінних народів і національних меншин, іншомовна освіта)». Вимоги до обов'язкових результатів навчання мови визначаються з урахуванням компетентнісного підходу до навчання, в основу якого покладено такі ключові компетентності:

- вільне володіння державною мовою, що передбачає уміння усно і письмово висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти, а також любов до читання,

ДО 200-ЛІТТЯ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

відчуття краси слова, усвідомлення ролі мови для ефективного спілкування та культурного самовираження, готовність вживати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях;

- здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами, що передбачає активне використання рідної мови в різних комунікативних ситуаціях, зокрема в побуті, освітньому процесі, культурному житті громади, можливість розуміти прості висловлювання іноземною мовою, спілкуватися нею у відповідних ситуаціях, оволодіння навичками міжкультурного спілкування [5].

Отже, із проголошенням незалежності розпочався активний процес реформування мовної освіти в початковій школі, намітилися істотні позитивні зміни у визначенні і досягненні цілей початкового навчання української мови. Зокрема висунуто ідею практичного опанування мов, що полягає, передусім, у тому, що контролюватися мають не стільки знання про мову, скільки мовні вміння, а саме: будувати речення, різні за структурою, метою висловлювання та інтонацією; правильно утворювати форму слова й поєднувати її з іншими; будувати словосполучення, не порушувати норм вимови й наголошування вживаних знайомих слів.

Література

1. Освіта України. Нормативно-правові документи. Київ: Міленіум, 2001.
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2000 року № 1717 «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання» / Освіта України. Нормативно-правові документи. Київ: Міленіум, 2001.
3. Савченко О. Я. Новий етап розвитку 4-річної початкової школи [Текст] / О. Я. Савченко // Початкова школа. — 2001. — № 1. — С. 6 — 10.
4. Пономарьова К. І. Соціокультурна складова у змісті початкового курсу української мови / К. І. Пономарьова // Формування ключових і предметних компетентностей молодших школярів: теоретичні аспекти: Дайджест 1 / Укл. О. В. Онопрієнко. — Донецьк : Каштан, 2011. — 98 с.
5. Державний стандарт початкової освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>. Дата звернення: Вересень 30, 2019.

Сопова Дана Олегівна,

аспірант IV курсу кафедри
теорії та історії педагогіки

Педагогічного інституту Київського університету
імені Бориса Грінченка

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ АКАДЕМІЧНОЇ ЧЕСНОСТІ СТУДЕНТІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ ЄВРОПИ

Проблема дотримання норм академічної етики є наріжним каменем для української вищої освіти, науки, мистецтва, особливо у період руху до Європейського освітнього простору. В сьогоденні швидко збільшується число закладів освіти, формуються нові типи університетів, і, як наслідок, з'явилася потреба знайти рівновагу між діяльністю університетів на користь суспільства і їх підприємництвом, між збереженням традицій і прийняттям нововведень, що диктуються реформами в нашій країні. Академічна чесність — полідисциплінарне явище, присутнє в кожному аспекті життя вищого закладу освіти.

Сформованість ідеї академічної чесності в університетах Європи на рівні академічної свідомості і в академічних спільнотах дозволяє виокремити особливості її розвитку. Серед цих особливостей визначено універсальні і конкретні. До універсальних особливостей розвитку академічної чесності можна віднести: багатомірність, прозорість, об'єктивність, мотивація та зміст вдосконалення на певних етапах становлення майбутнього фахівця. Особливості розвитку академічної чесності майбутніх фахівців можна згрупувати за ознаками:

1) на законодавчому рівні — університети Європи враховують академічну чесність як складову якості освіти. Академічна чесність, як цінність академічної культури чітко регламентована в Бухарестській декларації етичних цінностей і принципів вищої освіти в Європі.

2) як зміст підготовки майбутніх фахівців — світоглядні дисципліни, актуалізація діагностик. Враховуючи багаторічну історію боротьби з нечесністю, цілком закономірно, що університети

Європи розглядають нечесність як серйозну загрозу їхній безпеці. Дослідження Transparency International, яке було спрямоване на оцінку сприйняття громади академічно нечесних проявів в освіті, підтвердило розповсюдження корупції в європейських країнах (від 6 до 72%) та виявило, що дане явище в більшій чи меншій мірі присутнє в кожній країні, в Європі її рівень складає приблизно 34% [1, с. 443].

3) як університетський регламент — створення системи покарань, санкцій. Діапазон порушень норм академічної етики є досить великим, порушувати можуть як науковці, так і студенти. Проявами академічної недобочесності є: плагіаризм, корупція в освіті (хабар), псевдонаука, самоплагіат, компіляція, рерайтинг та ін.

Однією з найважливіших особливостей є *об'єктивність*. Досить довгий час інформація про проведення конкурсів на заміщення вакантних посад в університетах залишалася закритою, що ускладнювало забезпечення якісного відбору викладацького складу і відкривало шлях для зловживань [2, с. 94].

Важливими особливостями академічної чесності є природня єдність змістового наповнення виховання та навчання, додержання основних етичних принципів, які забезпечать позитивний психологічний клімат в студентському та викладацькому колективі, що автоматично зробить реальним отримання позитивних результатів наукової, викладацької та навчальної діяльності та допоможе виховати свідомих, патріотичних, зрілих, суспільно-активних, всебічно розвинених, високоосвічених особистостей, основними перевагами яких є відповідальне ставлення до своїх обов'язків, високі духовні, сімейні й національні постулати, які є джерелом світової та національної культури, здатні до самовдосконалення [3, с. 172].

Виділимо конкретні особливості академічної чесності: традиції навчання в університеті, цінності, норми, сталий алгоритм наукового пошуку, культура мови науковця, висока духовність й мораль, спілкування між викладачем та студентом, культура оформлення наукового дослідження і етичної відповідальності за наслідки; толерантність і педагогічний оптимізм, що вибудовується під час навчання в університеті. Головні постулати етики науки і академічної чесності мають бути присутні в освітніх програмах підготовки майбутніх фахівців у вищих закладах освіти,

в основі яких лежить ідея підготовки науковців з високою мораллю, наявними необхідними компетенціями, які будуть здатні розв'язати глобальні проблеми професійної та наукової діяльності в університетах.

Література

1. Артемьева О. В. Теоретические основы этики добродетели. *Философия и этика: сборник научных трудов*. М.: Альфа-М., 2009. С. 433–445.
2. Добко Т. Академічна культура як необхідна передумова ефективного управління сучасним університетом в умовах автономії. *Університетська автономія*. Київ: Дух і Літера, 2008. С. 93–102.
3. Морозова М. Європейський університет — інститут у Флоренції. *Європейський альманах. Історія. Традиція. Культура*. Москва: Наука, 1993. С. 170–174.

Шевченко Світлана Миколаївна,

старший науковий співробітник
відділу історії та філософії освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ДЛЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ТРЕНДІВ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (1991–2010)

На сучасному етапі громадського розвитку Українська держава гарантує рівні права для усіх національностей, що мешкають на її території. За роки незалежності в Україні створені правові основи державної національної політики, яка будується на принципах рівності соціальних, культурних прав і свобод усіх громадян. Становлення незалежної Української держави є надійним захистом дітей і з порушенням слуху. Правовою осно-

вою формування державної політики прав дітей з порушеннями слуху стали Декларація прав національностей України (1991), Закони України «Про освіту» (1991, 2017), «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (1991, 2004), «Про загальну середню освіту» (1999), «Про охорону дитинства» (2001), «Про реабілітацію інвалідів в Україні» (2006), Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (2017), Конституція України (1996), Національна доктрина розвитку освіти (2002), Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями» (2005), «Про додаткові невідкладні заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями» (2003, 2007), постанова Кабінету Міністрів України № 12/2004, послуги «Переклади дактильно-жестової мови на словесну і навпаки» (2009–2010) та ін.

В організації навчального процесу спеціальних загальноосвітніх шкіл з вадами фізичного або розумового розвитку, зокрема для дітей з порушеннями слуху одним із пріоритетних напрямів було навчання мови жестів. Ряд документів світового масштабу: резолюції Європейського парламенту (1988, 1998), Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про права національних мов в державах — членах Ради Європи» (2003), Конвенції ООН про права інвалідів (2008), які надали офіційний статус національній жестовій мові глухих, визнали жестову мову глухих частиною культурного багатства Європи, зокрема європейської лінгвістичної і культурної спадщини, в якості повноцінного і природного засобу спілкування для людей з порушеннями слуху. За дослідженнями Іванни Чані було визначено зобов'язання держав-учасниць стосовно запровадження загальноприйнятих вимог рівноправності дітей з особливими потребами в усіх галузях, які мали вирішальне значення для якості життєдіяльності, а саме: «забезпечення навчанням сліпих, глухих, сліпоглухих осіб за допомогою найвідповідніших для індивіда умов, методів і способів спілкування в обстановці, яка максимально сприяє засвоєнню знань і соціальному розвитку» [1, с. 1].

Означений аспект навчального процесу дітей з порушеннями слуху був предметом розгляду українських учених: Н. Б. Адамюк,

Н. В. Іванюшевої, В. В. Засенка, Т. Є. Єжової, С. В. Кульбиди, О. М. Таранченко, І. І. Чепчиної та ін. Питання теорії і історії організації спеціального навчання і виховання дітей, що недочувають і глухих, завжди були предметом багатьох досліджень (В. І. Бондаря, Н. Ф. Засенко, В. В. Засенка, І. П. Колісника, Є. П. Синьова, В. М. Шевченка, Л. І. Фомічової, М. Д. Ярмаченка та ін.). Вчені звертали велику увагу на організацію навчальної діяльності дітей з порушеннями слуху, досліджували різні проблемні питання навчального процесу дітей з порушеннями слуху, які є надзвичайно актуальними і в нинішній час.

На сучасному етапі одним із важливих питань в Україні для дітей із порушенням слуху є жестова мова. У багатьох країнах вона визнана державною національною мовою для осіб з вадами слуху нарівні зі словесною. В Україні «широке використання мови жестів не виключає завдань щодо формування у дітей з вадами слуху словесної мови, а, навпаки, збільшує її значення» [2]. У спеціальній загальноосвітній школі з вадами фізичного або розумового розвитку для дітей з порушеннями слуху основою організації навчально-виховного процесу було орієнтоване навчання на їх потреби. Тому, у досліджуваній період було розв'язано низку важливих організаційних питань: **внесено** зміни до Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребували корекції фізичного та (або) розумового розвитку (початкова школа); Типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів (II ступінь) (2008); **удосконалено** навчальні програми з української жестової мови для шкіл глухих та слабочуючих дітей; **введено** «Українську жестову мову» й «Розвиток слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення та формування вимови» до Типових навчальних планів початкової школи для глухих дітей з навчанням українською мовою навчання (2009/2010) як обов'язкові навчальні предмети (Наказ МОН України (№ 852 від 11.09.2009)) [3, с. 1]. Зазначимо й те, що в Україні 23 вересня святкується міжнародний день жестової мови і 29 вересня міжнародний день глухих. Крім того, цього року з 23 по 29 вересня проходив міжнародний тиждень глухих «право на жестову мову для всіх». Таким чином, «спільнота глухих докладає максимум зусиль, щоб привернути належну увагу міжнародним правозахисникам інстанцій і світової громадськості».

ті до вирішення проблем осіб з інвалідністю зі слуху та захисту їхніх прав» тощо [4].

Отже, здійснюючи завдання всебічного розвитку особистості кожного учня, система освіти зі спеціальної педагогіки, загальноосвітня школа, різні громадські організації з культурних програм для дітей з особливими потребами (УТОГ, УТОС) намагалися дати знання дітям з порушеннями слуху не лише на рівні предмету «Української жестової мови», а й на міжнародному рівні. Визначено, що в Україні забезпечувалося право осіб з особливими потребами на задоволення освітніх потреб. Спеціальні заклади формувалися відповідно до освітніх запитів дітей з вадами у фізичному або розумовому розвитку.

Література

1. Досвід втілення положень про освіту для дітей з особливими потребами в країнах Центральної Європи: [результати до досліджень Іванни Чані]. К.: Міжнародний фонд «Відродження», 2006. 43 с.
2. Засенко В. В. Навчання глухих в теперішній час. Сучасна система освіти для осіб з вадами слуху: стан, проблеми, перспективи. Перша Всеукраїнська конференція з питань навчання глухих в Україні, 09–10.VI.2000. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://onp-ua.narod.ru/news/2012-04-12-222>. Дата звернення: Жовтень 7, 2019.
3. Наказ МОН № 852 від 11.09.09 р. Про введення навчального предмету «Українська жестова мова» та внесення змін до Типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку. [Електронний ресурс]. Доступно: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/4826/. Дата звернення: Жовтень 10, 2019.
4. Право на жестову мову для всіх! — гасло цьогорічного Міжнародного тижня. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://fakti.ks.ua/svezhie-novosti/25225-pravo-na-zhestovu-movu-dlya-vsh-gaslo-cogorchno-mzhnarodnogo-tizhnya-gluhih.html>. Дата звернення: Жовтень 10, 2019.
5. Про затвердження «Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» (1993). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-93?lang=en>. Дата звернення: Жовтень 10, 2019.
6. Про затвердження Положення про спеціальну загальноосвітню школу (школу-інтернат) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (2008). [Електронний ресурс]. Доступно:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1219-08>. Дата звернення: Вересень 30, 2019.

7. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо поліпшення доступу до інформації осіб з вадами слуху шляхом субтитрування і сурдоперекладу» від 25 лютого 2009 р. № 209-V, 2009 / [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2009-%D1%80>. Дата звернення: Жовтень 9, 2019.

Волковський Володимир Павлович

кандидат філософських наук,

науковий співробітник

Інституту філософії імені Г.С. Сковороди

НАН України

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ, МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ ХІХ СТОЛІТТЯ

Інтерес до ідей Пантелеймона Куліша, окрім нагоди його 200-річчя, має суто практичну актуальність – саме у його постаті оприявнюються проблеми викладання мови, літератури та філософії у школі, наративи, в рамках яких відбувається це викладання. В період активних політичних дискусій в українському суспільстві, звернення до політично-філософських дискусій ХІХ століття критично необхідне для виходу за межі ідеологічних інструменталізацій українського минулого, подолання усталених ідеологічних та історично-комеморативних поділів (зокрема, з приводу УПА і СРСР), і проблематизації тих фундаментальних питань, які були поставлені на початку української модерності. Роль П. Куліша дуже велика – як у творенні модерної української мови і філософської термінології (він активно працював із перекладами та мовними засобами, відкриваючи в українській мові джерело значущих неперекладностей), так і у формуванні політичних дискусій. Саме тому з метою аналізу доробку П. Куліша у царині політично-філософській думці звернемось до інтелектуального контексту його доби в Україні, в рамках чого проведемо порівнян-

ня його ідей із ідеями М. Драгоманова у світлі реальних дискусій у вищевказаному контексті.

Період XIX століття в історії української літератури і філософської думки часто описуються як історію українського національного відродження. Ця термінологія відображає романтичний есенціалізм та примордіалізм самого XIX століття, згідно яких нібито існує певна трансісторична, ідеальна сутність нації, ідея, що втілюється, пробуджується, відроджується. Подібну проблему має визначення через філософію національної ідеї як «всі форми філософської рефлексії над національною ідеєю... тобто всі види словесної культури, в яких національна культура ставить собі питання смисложиттєві» [5, с. 9], усвідомлює себе як «колективне Я», або (інакше визначення) як «теоретичну свідомість українського національного відродження XIX – початку XX століть» [5, с. 12]. Саме тому ми пропонуємо поняття «українофільського дискурсу», яке є набагато менш есенціалістичним, менш ретро і прескриптивним, більш автентичним [1, с. 144], інклюзивним та діалогічним. Спираючись на поняття «національної філософської традиції» у текстах В.С. Лісового та С.Л. Йосипенка [6; 7], ми визначаємо українофільський дискурс – це дискурс, який зосереджується довкола ідеї українського (народу чи території), позитивний дискурс про Україну, українське та українців, який має як аналітично-констатаційну складову (опис і дослідження існуючої дійсності), так і проєктивно-конструктивну (пропозиції та дискусії з приводу стратегій розвитку, зокрема, ідентичності чи суспільно-політичного статусу, власне українського етносу та загалом «українського як такого») [2, с. 84 – 86]. Це дає змогу побачити, як формувались польський, російський та український українофільські дискурси, які уважали Україну за свою та вписували її у свої модерні націєтворчі проєкти.

Період 1860–1880-х років традиційно називають «народницьким», що теж є досить розмитим терміном, проте саме цей період можна назвати періодом експліцитної артикуляції ідеї суспільності, творення перших українських модерних політичних дискурсів і програм. Відбувається звертання до того, що «громадянське суспільство» та «народ» становлять єдиний суспільний простір громадянської нації [3, с. 21]. У світлі цього політична думка П. Куліша пережила складну еволюцію крізь три періоди. Його світогляд вирізняють дві речі: аристократизм і скептицизм щодо нижчих

верств населення, «чорної ради» (роман «Чорна рада» показав розчарування у козацтві як такому та окреслив поворот письменника від кирило-мефодіївського демократизму до аристократизму). П. Куліш – типовий елітарист, і нехай читача не бентежить подекуди «хуторянський» стиль вираження автором своїх думок та ідентичності¹. Проте саме еліта – аристократія чи інтелігенція – є провідником і джерелом ідей та смислів для народу, але він закликає подолати розрив у суспільстві, дивитися на простий народ як на «витвір старої історії та творців історії майбутньої, дивитися на них, як на тимчасово-бездіяльних співгромадян і співробітників спільного національного діла» [3, с. 21].

П. Куліш не проводив строгого розмежування українського та російського національного проєктів: в «Епілозі до «Чорної ради»» він розвинув теорію синтезу південноруської та північноруської мови в літературну російську «общерусскую» мову, у другому періоді своєї творчості він пише «Историю воссоединения Руси», проте у «Записках» П. Куліш обґрунтовує особність української мови та народу, називаючи українську мову «власне руською, а не російською (ruthenicus, non ruscicus)» [8, т. 1, с. 262–263], а у 1887 р. пише про «не позичений у німця український розум»².

У «Хуторній поезії»³ у 1880-х роках письменник поетично формулює свої політичні погляди. Понад усе стоїть людяність, людське,

1 При цьому він вважає, що «простонародність» «не є свідченням безсилля [українських мов]...», а запорука загальнонародного розвитку нашої словесності в майбутньому» [9, с. 10], в чому вступає його романтизм.

2 Промовляє, оживає,
Згнічений морозом
Не позичений у німця
Український розум.
Схаменуться, стрепенуться,
Стуманілі люде:
Рідне слово, рідний розум,
Рідна й правда буде [10, с. 4].

3 Коли хочеш, Ляше, справді
З русином брататись,
Мусиш з пана чоловіком

ДО 200-ЛІТТЯ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

«чоловічне», що є основою будь-якої політичної дії та філософського міркування. Суспільство і держава мають ґрунтуватись на засадах «чоловіка громадянського» (*l'homme civile*), що творить «цивілізацію» (*civilization*) як «громадянський стан» людини. Суспільна рівність імплікує національну рівність.

Останнє можна виразити через більш експліцитну артикуляцію у програмі М. Драгоманова. Хоча детальний її аналіз не є нашим предметом, варто відзначити дві важливі ідеї: розмежування людськості і національності – національність є, мовою православної теології, іпостась людськості, тоді як людськість (*humanité*) є «усіа», сутність – та критику Куліша за його елітаризм і невизначеність. Драгоманов запропонував строгу концепцію «громадівства», де розмежував людськість і національність, проаналізував відношення України, Росії та Європи, та заснував свою концепцію на ідеї громади-полісу та їхньої кооперації, що в певній мірі перегукується із образом «хутора» у Куліша.

Можна сказати, що погляди Куліша відповідали його епосі, коли лише відбувалось розмежування різних націєтворчих проєктів. Критика Куліша Драгомановим, а потім Драгоманова – з обох боків, і Донцовим, і Ленінін – є наочною ілюстрацією цього процесу розмежування. При цьому, Куліш, Драгоманов, Антонович та інші українофіли цього періоду являють дискурсивну спільність – зокрема, відмову протиставляти «народ» і «еліту», пріоритет ліберально-конституціоналістичних ідей, формулювання розмежування «людськості» і «нації», уважання України за невіддільну частину європейського культурного простору попри всі дискусії щодо відношення України і Росії. Отже, українофільський дискурс того часу є дуже цікавим джерелом для

Громадянським статись.
Мушиш ту признати правду,
Що Русь Руссю буде,
Докіль будуть руське слово
Промовляти люде...
Рід приходить і проходить,
Сонце світить вічне:
Все сникає, зостається

Тільки чоловічне [10, с. 20] (виділення моє – В. В.) .

(пере)осмислення історії українського суспільства та думки XIX – XX століть.

Література

1. Антонович В.Б. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори / упоряд. О. Тодійчук, В. Ульяновський. Київ: Либідь, 1995. 816 с.
2. Волковський В.П. Ідея суспільності: політична філософія в Україні XIX століття. – Київ, ВД «Академперіодика», 2017. – 264 с.
3. Горський В. С. Історія української філософії. Курс лекцій. – К.: Наукова думка, 1996. – 284 с.
4. Гоголь В.А. Простак, или Хитрость женщины, перехитренная солдатом. Комедия в одном действии / передмова П. Куліша. Основа. 1862. № 2. С. 19–43.
5. Забужко О.С. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. – Київ: Основи, 1993. – 123, [2] с.
6. Йосипенко С. Л. Національні філософські традиції як предмет історико-філософської рефлексії // *Sententiae* – 2014. – № 1 (XXX). – С. 52 – 61.
7. Йосипенко С. Л. Філософія та національна ідентичність // Гуманітарні студії: збірник наукових праць. – 2012а. – Вип. 12. – С. 61–69.
8. Куліш П. А. Записки о Южной Руси: в 2-х т. Санкт-Петербург. Т. 1. 1856. XXVI с., 324 с.; Т. 2. 1857. XIV с., 358 с.
9. Куліш П. А. Простонародность в украинской словесности. Основа. 1862. № 1. С. 1–10.
10. Куліш П. А. Сочинения и письма П.А. Куліша / под ред. И. Каманина. Киев: Тип. Т.Г. Мейнндера, 1908. Т. 2. 456 с.; 25 с.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВЕЛЕТ УКРАЇНСЬКОГО СЛОВА (до 200-ліття Пантелеймона Куліша)

*Збірник матеріалів доповідей
Всеукраїнської науково-практичної конференції*

Електронне видання

Обкладинка, верстка, дизайн:
Ладоня К. Ю., Штефан Ю. В.

Видавництво «Педагогічна думка»
04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-а, корп. 2
Тел./факс (044) 481-38-82, 481-38-85
book-xl@ukr.net
4813585@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів,
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3563 від 28.08.2009